

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Elmas Esra ERDAL

YILDIZ SARAYI TAMİRHANE-İ HÜMAYUNU

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Elmas Esra ERDAL

YILDIZ SARAYI TAMİR HANE-İ HÜMAYUNU

Danışman

Prof. Dr. Salih TUNÇ

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Elmas Esra Erdal'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mehmet Ak (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Salih Tunç (İmza)

Üye : Prof. Dr. Şahin Doğan (İmza)

Tez Başlığı: “Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu”

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 06/12/2024

Mezuniyet Tarihi : 19/12/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Elmas Esra, ERDAL

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.... / / 20...

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Elmas Esra ERDAL
Öğrenci Numarası	202252006005
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Salih Tunç
Tez Başlığı	Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %7 Alıntılar dahil: %7
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 87 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeleri sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'DAN ÖNCE İMALAT VE TAMİRAT İŞLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Topkapı Sarayı'nda Ehl-i Hiref Teşkilatı.....	8
1.1.1 Ehl-i Hiref Teşkilatı Bünyesinde Çalışanlar ve Meslek Grupları.....	9
1.1.2. Nakkaşhâne	13
1.1.3. 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref Teşkilatı.....	15
1.2. 19. Yüzyılda Osmanlı Zanaatkarlık ve Sanat Anlayışının Değişimi ve Üretimde Yeniden Teşkilatlanma.....	16
1.2.1. Fabrika-i Hümayunların Teşkili.....	18
1.2.2. Tophane-i Âmire ve Bahriye Sanayi Alayları.....	20
1.2.3. Mekteb-i Sanayi'nin Kurulması.....	22
1.3. Yıldız Sarayı'na Genel Bakış.....	24
1.3.1. Saray Marangozhanesi.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'UN İDARİ VE MALİ YAPISI

2.1. Tamirhane-i Hümayun Binasının Yeri Konusundaki Belirsizlik.....	34
2.2. Tamirhane-i Hümayun'un Kuruluşu.....	35
2.3. Tamirhane-i Hümayun'un Yönetimi.....	36
2.4. Tamirhane-i Hümayun'un Birimleri ve Şubeleri.....	41
2.4.1. Marangozhane-i Hümayun.....	41
2.4.2. Demirhane-i Hümayun.....	46
2.5. Tamirhane-i Hümayun Çalışanları.....	47
2.6. Maaş-Ücret.....	55
2.7. İhtiyaçların Tedariki.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'UN FAALİYETLERİ VE İLGASI

3.1. Tamirhane-i Hümayun'da Saray ve Kasırlar İçin Yapılan İşler	60
3.1.1. Harem-i Hümayun İçin Yapılan İşler	61
3.1.2. Daire-i Hümayun İçin Yapılan İşler	62
3.1.3. Kasr-ı Hümayun ve Köşkler İçin Yapılan İmalat ve Tamirat İşleri	66
3.1.4. Sarayda Bulunan Eşyaların İmalî ve Tamiri	67
3.2. Tamirhane-i Hümayun'da Saray ve Kasırlar Haricinde Yapılan İşler	69
3.2.1. Hamidiye Etfal Hastanesi İçin Yapılan İşler	70
3.2.2. Mekke'de Yer Alan Misafirhane (Hayrat-ı Seniyye-i Hicaziye) İçin Yapılan İşler	72
3.2.3. Hicaz Demiryolu İçin Yapılan İşler	74
3.2.4. Ravza-i Mutahhara İçin Yapılan İşler	75
3.2.5. Araba İmalî	76
3.2.6. Kağıthane Memba Suyu	77
3.2.7. Diğer Vilayetler İçin Yapılan İşler	78
3.3. Tamirhane-i Hümayun'un İlgası	79
3.3.1. Tamirhane-i Hümayun Çalışanlarının Durumu	80
3.3.2. Tamirhane-i Hümayun'da Mevcut Olan Eşyanın Durumu	81
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	86
EK 1- Marangozhane-i Hümayun'da Hazine-i Hassa'dan Maaşsız Olarak İstihdam Olunanlar	93
EK 2- İçerisinde Tamirhanenin de Yer Aldığı Yıldız Sarayı Gaz Boruları Haritası	98
EK 3- Tamirhanede İmal Olunan Demir Koşum Takımları, Kemer Tokaları, Gözlük Sacı Gibi Eşyalar	99
EK 4- Tamirhane-i Hümayun'un İşleyişi Hakkındaki 1904 Tarihli Talimatname	100
EK 5- Tamirhane-i Hümayun'un Görüntüsü	102
EK 6- Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilmiş Arma-i Osmanî	103
EK 7- Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilmiş Ahşap Sehpa	104
EK 8- Mekke-i Mükerrreme'de İnşa Edilen Misafirhane-i Hümayun	105
EK 9- Servet-i Fünun Dergisi'nde Hayrat-ı Seniyye-i Hicaziye	106
EK 10- Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilmiş Çekmece	107

EK 11- Yıldız Sarayı Planı.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	109

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Marangozhane-i Hümayun'da Üretilen Eşyalar.....	42
Tablo 2.2 Marangozhane-i Hümayun'da Hazine-i Hassa'dan Maaşlı Olarak İstihdam Olunanlar.....	43
Tablo 2.3 Tamirhane-i Hümayun Çalışanlarının Nisan 1892 Maaş Listesi.....	47
Tablo 2.4 İftara Davet Edilen Tamirhane-i Hümayun'a Mensup Çalışanların Rütbeleri....	53
Tablo 3.1 Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilen Eşyaların Cins ve Adeti.....	62
Tablo 3.2 Ferit Paşa Konağı'nda Çalışan İşçilerin Haftalık Yevmiyeleri.....	67
Tablo 3.3 Hamidiye Etfal Hastanesi'nin pencerelerine ait dış çerçevelerin yerlerine takılmasında görevli Tamirhane-i Hümayun ustaları ve yevmiyeleri.....	70
Tablo 3.4 Seyyar Hastane İlaveleri İçin Görevli Tamirhane-i Hümayun Çalışanları ve Gündelikleri.....	71
Tablo 3.5 Tophane-i Amire Sanayi Alayı'na Mensup Mekke'ye Gönderilen Tamirhane-i Hümayun Çalışanları.....	73
Tablo 3.6 Sanayi-i Bahriye Alayı'na Mensup Mekke'ye Gönderilen Tamirhane-i Hümayun Çalışanları.....	73
Tablo 3.7 Hicaz Demiryolu Seyyar Hastanesi Bez Kaplamasında Çalışan Tamirhane-i Hümayun Terzilerinin Gündelikleri.....	74
Tablo 3.8 Ayazma Suyu Makinesi Tamirinde Çalışan Tamirhane-i Hümayun Ustaları.....	77
Tablo 3.9 Bursa Gazi Hüdavendigâr Camii İçin Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilen Eşyaların Masrafı.....	78

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.SM	Cevdet Saray
Çev.	Çeviren
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.MUI	Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
Haz.	Hazırlayan
HH.d	Hazine-i Hassa Defterleri
HH.İ	Hazine-i Hassa İradeler
HH.THR	Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi
İA	İslam Ansiklopedisi
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.HUS	İrade Hususi
İ.TAL	İrade Taltifat
MB.İ	Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri
MKT. MHM	Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
ML.EEM	Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
PLK.p	Plan-Proje-Kroki
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları
Y.A.RES	Yıldız Resmi Maruzat
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı

Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK.ASK	Yıldız Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ	Yıldız Arzuhal Jurnal
Y.PRK.BŞK	Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.HH	Yıldız Hazine-i Hassa
Y.PRK.KOM	Yıldız Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.MYD	Yıldız Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.OMZ	Yıldız Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı
Y.PRK.SGE	Yıldız Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı
Y.PRK.TKM	Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde sarayın eşyalarına yönelik ihtiyaçlar 19. yüzyıla kadar Ehl-i Hiref teşkilatı tarafından karşılanmaktaydı. Birçok sanat ve zanaat dallarına dair atölyelerin bulunduğu teşkilatın devamı niteliğinde olan kurum ise Yıldız Sarayı'nda kurulmuş olan Tamirhane-i Hümayun'dur. Sarayın içerisinde faaliyet göstermekte olan fabrika-i hümayun olarak, sarayın eşya ihtiyacını temin etmekte ve onarılması gereken eşyaların tamirini gerçekleştirmekteydi.

19. yüzyıldaki yenileşme hareketleri dahilinde sanayi alanında da önemli gelişmeler kaydedilirdi. Geleneksel sanatları icra eden atölyelerin önemini yitirmesi ile Avrupa'daki gerçekleşen yenilikler takip edilerek Osmanlı Devleti sınırları içerisinde de Fabrika-i Hümayunlar yaygınlaşır. Tamirhane-i Hümayun ise II.Abdülhamid devrinde saray içerisinde kurulmuş olan Fabrika-i Hümayunlardan biri olarak kabul edilirdi.

Yıldız Sarayı, II.Abdülhamid devrinin simgesi olmakla birlikte o dönemde içerisinde fabrikalar, müzeler, kütüphaneler, bahçeler bulunan apayrı bir dünya haline gelmişti. Çeşitli ihtiyaçlara yönelik üretim gerçekleştiren fabrikalar sarayın sınırları içerisinde yer almaktaydı. Güvenlik konusunda oldukça evhamlı bir kişiliğe sahip olan Sultan II.Abdülhamid, bu şekilde saray dışına olan ihtiyacı azaltarak yönetim merkezinin muhafazasını sağlamaya çalışırdı. Ayrıca bu şekilde yerel üretimin desteklenmesi ile ülke ekonomisine katkı sağlanması hedeflenirdi.

Tamirhane-i Hümayun, demirhane ve marangozhane gibi alt birimleri olan ve fabrika usulü çalışan Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı bir kurumdur. Devrin son model teknolojisine sahip makinelerin kullanıldığı Tamirhane-i Hümayun'un atölyelerinde başta saray olmak üzere İstanbul'da yer alan önemli kurumlar, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde bulunan kurumlar için de imalat ve tadilat işleri yapılmaktaydı.

Yerli ve yabancı birçok işçinin çalıştığı atölyelerde dönemin sanat anlayışına uygun birçok eser vücuda getirilir. Avrupa'dan gelen yabancı ustalar, Tophane-i Amire sanayi alayları ve Bahriye sanayi alaylarından gelen birçok usta ile çeşitli uzmanlık dallarına ait işler icra edilir. Bununla birlikte sanat ve zanaat işlerinin öğretilmesi ve yeni ustalar yetiştirmek hususunda da bir eğitim kurumu gibi faaliyet gösterir.

Tamirhane-i Hümayun, II.Abdülhamid devrinde sanayi alanında atılan en önemli yeniliklerden biri olur. Çeşitli türden ürünlerin imalı yapıldığı bu kurumda ortaya çıkarılan

eserler ülkenin çeşitli yerlerinde kullanılır. Arşiv belgeleri ile hazırlanan bu çalışmanın amacı II.Abdülhamid devrinin simgesi haline gelen Tamirhane-i Hümayun'un işleyişini ortaya koymak ve sanayi alanında yapılan yenilikler bağlamında anlaşılmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tamirhane, Marangozhane, Demirhane, Yıldız Sarayı, Sanayi

SUMMARY

TAMİRHANE-İ HÜMAYUN IN YILDIZ PALACE

Necessity for palace stuff were met by Ehl-i Hiref establishment until 19th Century in Ottoman Empire. Tamirhane-i Hümayun that established in Yıldız Palace is the continuation of the organization which includes workshop for many arts and crafts. The factory that operated inside the palace, were provided stuff needs of the palace and were repaired things which needed mending.

Within the scope of the innovation movements in the 19th century, important developments were also made in the field of industry. With loss of significance workshops rendering traditional arts, factories became widespread in Ottoman Empire because of innovations in Europe. Tamirhane-i Hümayun was one of the factories established in the palace during the reign of Abdülhamid II.

Yıldız Palace was symbol of the reign of Abdülhamid II and in that period, it became a completely different world with factories, museums, libraries and gardens. Factories that produced for various needs were located inside the borders of the palace. Sultan Abdülhamid II who had a very worried personality about security, tried to ensure protection of the administrative center by reducing the need outside of the palace. Also in this way, it was aimed contribute to the country's economy with supporting local production.

Tamirhane-i Hümayun was an establishment that had subunits like woodshop and forge. It was affiliated with Hazine-i Hassa and it worked factory method. Latest technology machines were used in Tamirhane-i Hümayun. Manufacture and renovation were done for the palace, important institutions of Istanbul, institutions in other provinces of the Ottoman Empire in workshops.

Many works were produced according to sense of craft of the period in workshops that local and foreign workers. Work were carried out on various branches of specialization with foreign masters came from Europe and local masters came from Tophane-i Amire Industrial Regiment and Bahriye Industrial Regiment. Also, it operated as an educational institution for teach arts and crafts and educate new masters.

Tamirhane-i Hümayun was one of the most important innovations in the field of industry during the reign of Abdülhamid II. The works produced in this establishment are used in various parts of the country. The purpose of this study that prepared with archival documents, is to reveal the functioning of Tamirhane-i Hümayun which was a part of the organization of Yıldız Palace which became the symbol of the reign of Abdülhamid II.

Key words: Repair shop, Woodshop, Forge, Yıldız Palace, Industry

ÖNSÖZ

Bu tezde, Sultan II.Abdülhamid devrinde faaliyet gösteren Yıldız Sarayı içerisinde bulunan Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşu, işleyişi ve dağılışı ele alınmıştır. Günümüze kadar Yıldız Sarayı hakkında yapılan birçok çalışma bulunmakla birlikte bu konuya yeterince değinilmediği tespit edilmiştir.

Bu çalışma, Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşu ve işleyişi hakkında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde detaylı tarama yapılarak hazırlanmıştır. Ulaşılan belgeler incelenerek Yıldız Sarayı'nın önemli birimlerinden olan Tamirhane-i Hümayun İdaresi hakkında detaylı bilgiler vermeye çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Yıldız Sarayı hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlaması ve sarayın içerisine faaliyet göstermekte olan kurumlardan biri olan Tamirhane-i Hümayun'un detaylı olarak incelenmesi ile Yıldız Saray teşkilatı hakkındaki boşluğu doldurması beklenmektedir.

Tezin hazırlanmasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, her daim motivasyonumu en üstte tutmaya çalışan ve cesaretlendiren danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Salih TUNÇ'a teşekkürü borç bilirim. Lisans eğitimimden itibaren yardımını esirgemeyen ve her zaman desteğini hissettiğim hocam Doç. Dr. Diren ÇAKILCI'ya teşekkürlerimi arz ederim. Tezimin hazırlanırken her aşamada yanımda olan ve beni teselli eden arkadaşım Beyzanur IŞIK'a tüm yardımları için teşekkür ediyorum. Lise dönemimden beri tarih sevgisini aşılayıp bugünkü yerlere gelmemde büyük katkısı olan hocam Hacı Bayram ÖZDEMİR'e şükranlarımı sunuyorum. Her anımda olduğu gibi tez sürecimde de bana destek olan arkadaşım Kamile Beyza KARATAŞ'a da teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak çalışmam süresince maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve her zaman yanımda olduklarını hissettiğim biricik aileme çok teşekkür ediyorum.

Elmas Esra ERDAL

Antalya, 2024

GİRİŞ

A. Konu ve Kapsam

Bu çalışma Yıldız Sarayı'nda kurulmuş bir fabrika-i hümayun olan Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşu, işleyişi, çalışanları, faaliyetleri ve ortadan kalkmasını konu almaktadır. Bu kurumun Sultan II.Abdülhamid'in devletin yönetim merkezini Yıldız Sarayı'na taşımasının ardından kurulduğu tespit edildiği ve Sultan Hamid'in hal edilmesi ile de ortadan kalkan kurumlardan biri olduğu bilindiğinden tezin konusu 1876-1909 yılları arasını kapsamaktadır. Bu tarihten sonra kaydedilmiş bazı arşiv evrakında ise Tamirhane-i Hümayun'un ortadan kalkması ile ortaya çıkan durum anlatılmaktadır.

Yıldız Sarayı; köşkleri, bahçeleri ve fabrikalarıyla teşkilat tarihi alanında incelenmesi gereken büyük bir konu olmaktadır. Şu ana kadar yapılmış çalışmalar incelendiğinde mimarlık, sanat tarihi, tarih bilim dalları bünyesinde Yıldız Sarayı'nın çeşitli yönleriyle incelendiği görülmektedir. Mimarlar ve sanat tarihçileri sarayı, ortaya konulmuş eserlerin özellikleri bakımından incelerken; Tarihçiler olarak bu konuda bize düşen sarayın birimlerini, işleyişini ve yapısını ortaya koymaktır. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin kurumlar tarihi alanında katkı sağlamak hedeflenir.

Tez üç ayrı bölüme ayrılarak Tamirhane-i Hümayun İdaresi açıklanmaya çalışılmıştır. İlk bölümde Topkapı Sarayı'nda kurulmuş olup Tamirhane-i Hümayun'a benzerliği yönüyle dikkat çeken Ehl-i Hiref teşkilatından bahsedilmektedir. Sarayın eşyalarının imal ve tamir edildiği, çeşitli sanat ve zanaat dalına dair ustaların yetiştirildiği ve geleneksel el sanatlarının icra edildiği bir kurum olarak varlığını sürdüren teşkilatın özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Sonrasında 19. yüzyılda sanayi alanında meydana gelen gelişmeler anlatılır ve bu doğrultuda geleneksel sanatların önemini yitirerek yeni usullerde çalışan fabrikaların kurulmasından bahsedilir. Tamirhane-i Hümayun da 19. yüzyılda saray içinde kurulmuş bir teşkilat olduğundan bu gelişmeler çerçevesinde yapılanmış bir kurum olarak kendini göstermektedir.

İkinci Bölümde Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşu, işleyişi, çalışanları gibi konulara yer verilerek kurumun yapısına her yönüyle dikkat çekilmek istenmiştir. Kuruluş tarihi net olarak bilinmemekle birlikte ulaşılan arşiv belgeleri doğrultusunda bilgi verilmektedir. İşleyişi hakkında bilgiler için başta Tamirhane-i Hümayun'un işleyişini anlatan talimatname ve çeşitli arşiv evrakı, Hazine-i Hassa'ya ait defterler analiz edilerek aktarılmıştır. Çalışanlar hakkında birçok listeye

ulaşılarak işçilerin isimlerine, mesleklerine ve maaşlarına yer verilmiştir. Ayrıca Tamirhane-i Hümayun'da kullanılmakta olan eşyalar ve malzemeler de arşiv belgeleri ışığında aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde Tamirhane-i Hümayun'da yapılan faaliyetlere yer verilmiştir. Başta sarayın eşya ihtiyacı olmak üzere İstanbul içinde ve dışında birçok mekân için imalat ve tadilat işlerini yürüten kurumun ilk olarak sarayın çeşitli birimlerine yaptığı işler anlatılırken sonraki kısmında İstanbul'a ve Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerine Tamirhane-i Hümayun bünyesinde yapılan işler aktarılmıştır. Arşiv kaynakları kullanılarak Tamirhane-i Hümayun'un işlerinin sadece saray içiyle kalmayıp daha geniş çerçevede incelenmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Bunların dışında Tamirhane-i Hümayun'un, Sultan II.Abdülhamid'in hal edilmesi ile ortadan kalkan kurumlardan biri olduğu tespit edilmiş ve ulaşılan sınırlı arşiv kaynağı çerçevesinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Tamirhane-i Hümayun'un Yıldız Sarayı'nda kurulmuş bir fabrika olması sebebiyle araştırmalara Yıldız Sarayı üzerinden başlanılmıştır. Konu hakkında mimarlık, sanat tarihi ve tarih bilim dallarına ait tüm eserler taranarak Tamirhane-i Hümayun'un Yıldız Sarayı içerisindeki konumunu ve işlevini aktarmak için çalışılmıştır. Ardından Sultan II.Abdülhamid devrine ait hatıratlar araştırılarak Sultan Hamid'in marangozluğa olan ilgisi, Yıldız Sarayı'nda bulunan Marangozhane, Demirhane, Tamirhane ve fabrikalar hakkında bizzat dönemin şahitleri tarafından kaleme alınmış eserlerden bilgi toplanmaya çalışılmıştır.

Tamirhane-i Hümayun'un Hazine-i Hassa Nezaret'nin bir birimi olmasından dolayı Hazine-i Hassa hakkında da detaylı taramalar yapılarak kurumun işleyişi hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Burada da yine telif eserlerden faydalanılmıştır. Araştırmalar neticesinde kaynaklar toparlandıktan sonra yapılan taramalar ile tezin ilk bölümünün konuları olan Ehl-i Hıref teşkilatı, Yıldız Sarayı hakkındaki kısımlar yazılmıştır.

Bu konu hakkında yapılan çalışma az sayıda olmakla beraber yapılan benzer çalışmalara bakıldığında konunun detaylı olarak incelenmediği dikkat çekmektedir. İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne giderek yapılan araştırmalar sonucunda Tamirhane-i Hümayun ile ilgili çok sayıda yeni belge ve defter olduğu tespit edilmiştir. Tamirhane-i Hümayun ile ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı defterler incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde Tamirhane-i Hümayun İdaresi her yönüyle aktarılmaya çalışılmıştır. Bazı belirsiz olan durumlarda ise belgeler analiz edilip karşılaştırılarak en sağlıklı bilgiye ulaşmak için gayret edilmiştir.

Tamirhane-i Hümayun'un birimlerini tespit etmek, araştırma sürecinde karşılaşılan zorluklardan biri olmuştur. Marangozhane ve Tamirhane terimlerinin sıklıkla karıştırıldığı fark edilmiş ve bu konunun aydınlatılması için belgeler titizlikle incelenmiştir. Ulaşılan bilgiler ve yapılan analizler sonucunda Büyük Marangozhanenin, Tamirhane-i Hümayun'a bağlı bir birim olduğu ortaya konulmuştur. Yine sarayda yer alan bu iki binanın yerleri konusundaki belirsizlik de Yıldız Sarayı'nın eski planı ve günümüzdeki planı karşılaştırılarak tespit edilmiştir.

Yıldız Sarayı'nın birimlerinin anlaşılmasına katkı sağlaması ve Tamirhane-i Hümayun hakkında yapılan çalışmalar konusundaki eksikliğin giderilmesi bu çalışmanın asıl hedefi olmuştur. Özellikle arşiv belgelerinin titizlikle incelenerek teşkilat yapısı her yönüyle anlatılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin son devirlerine ait kurumların yapısına dair bilgi aktarılarak bundan sonra yapılacak çalışmalara katkısının olması beklenmektedir.

B. Kaynak Analizi

1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Tamirhane-i Hümayun'un yapısı ve işleyişi hakkındaki tüm bilgilere Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ulaşılmıştır. Burada Hazine-i Hassa'ya ait defterlerden, iradelerden, Yıldız tasnifinden ulaşılan evraklardan Tamirhane-i Hümayun'a ait birçok bilgi elde edilmiştir.

Tamirhane-i Hümayun'un Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı birimlerden birisi olması nedeniyle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde en sık başvurulmuş tasniflerden biri Hazine-i Hassa olmuştur. Özellikle Hazine-i Hassa'ya ait defterlerin incelenmesiyle kurumunun işleyişine, çalışanlarına ve üretilen eşyalara dair birçok bilgi her yönüyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezin asıl bölümü olan ikinci ve üçüncü bölümler Tamirhane-i Hümayun idari, mali yapısı ve yapılan işler ile alakalı olan kısımlar tamamen arşiv evrakı kullanılarak kaleme alınmıştır. Arşiv belgelerinin araştırılıp tezde kullanılması ise şu aşamalar çerçevesinde gerçekleşmiştir:

İlk olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nin online internet sitesi üzerinden taramalar yapılarak Osmanlı Arşivi'nde Tamirhane-i Hümayun ile ilgili olarak var olan belge ve defterler tespit edilmiştir. Bu belge ve defterler içerisinde online erişime açık olanlar teker teker incelenmiştir. Online erişime açık olamayan evraklar için İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne gidilerek orada da ayrı taramalar yapılmıştır. Burada birçok defter ve belgenin

var olduğu görülmüştür. Ayrıca Tamirhane-i Hümayun'un işleyişini ortaya koyan ve tez için önem teşkil eden bir talimatnamenin varlığı tespit edilmiştir. İstanbul'da yapılan taramalar sonucunda Hazine-i Hassa'ya ait olup Tamirhane-i Hümayun ile ilgili defterlerin birçoğunun arşivden talep edilmesi lüzum olmuştur. Talep edilen çok sayıda defter de incelenerek Tamirhane-i Hümayun'un idari ve mali işleyişi hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Tüm belgeler toparlandıktan sonra transkript edilmiştir. Sonrasında ise transkript edilen belgeler çerçevesinde tezin kurgusu oluşturup kaleme alınmaya başlanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Hazine-i Hassa tasnifinde Tamirhane-i Hümayun'a ait birçok belge ve defterin varlığı tespit edilmiştir. Bunların arasında çeşitli iradeler, maaş defterleri, yoklama defterleri, yapılan işlere ait icmal defterleri, hesap defterleri yer almaktadır. Tamirhane-i Hümayun'a ait belgelerin çokça yer aldığı diğer tasnif ise Yıldız tasnifi olmuştur. Tamirhane-i Hümayun'un Yıldız Sarayı'nda kurulup ortadan kalkan bir kurum olması sebebiyle çeşitli türden belgeye Yıldız tasnifinden ulaşılmıştır.

Tamirhane-i Hümayun'un mali işleyişi hakkında Maliye Nezareti'ne ait tasnif de çokça kullanılmıştır. Kurumun maliye hususu ile ilgili bilgiler için Hazine-i Hassa tasnifi ve Yıldız tasnifinin yanı sıra Maliye Nezareti tasnifine de başvurulmuştur. Buradan elde edilen bilgiler ile teşkilatın mali işleyişi, çalışanların maaşları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

2. Telif Eserler

Tamirhane-i Hümayun hakkında literatürde yer alan telif eserlerin sayısı oldukça azdır. Bu eserlere bakıldığında Tamirhane-i Hümayun İdaresi hakkında doldurulması gereken boşluklar olduğu tespit edilmiştir. Konu hakkında bilgi veren telif eserler şu şekilde sıralamak mümkündür:

Tamirhane-i Hümayun hakkında yapılan en kapsamlı çalışma Ali Gözeller tarafından kaleme alınan ve Milli Saraylar Dergisi'nde yayımlanmış olan *Yıldız Sarayı Tamirhâne-i Hümayûnu* isimli makaledir. Bu çalışma konuyu güzel bir şekilde özetlemiş olmakla birlikte konu hakkında bu makalede kullanılmamış çok sayıda yeni belge tespit edilmiştir. Bu durum konu hakkında yeni bilgiler bulunmasına yol açmıştır. Özellikle Tamirhane-i Hümayun'daki imalat ve tadilat işleri hakkında yeni detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Yeni tespit edilen birçok Hazine-i Hassa'ya ait defter ile kurumun işleyişi, çalışanları, yapılan işler hakkında yeni bilgiler tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum Tamirhane-i Hümayun'un yeniden ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ayşe Ersay Yüksel'in *Osmanlı Sultanı II.Abdülhamid'in Sanatçı Kişiliği* adlı doktora tezinde ise Tamirhane-i Hümayun konusuna değinilmiş fakat arşiv belgelerinin yeteri kadar kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu eserde Tamirhane-i Hümayun defterlerinin başlıklarına yer verilirken içeriklerinin yeterince incelenmediği görülmüştür. Eserde Sultan Abülhamid'in sanatsal faaliyetler adına yaptıklarına, kendi sanatçı kişiliğine değinirken Yıldız Sarayı'nda kurulmuş ve sanatsal anlamda birçok eser ortaya çıkarılmış olan Tamirhane-i Hümayun da ayrı bir başlık altında incelenir. Konunun özünü ele almakla birlikte kurum ile ilgili bilgiler yetersiz kalmıştır. Bu tezin asıl konusunun Sultan II.Abdülhamid'in sanatçı kişiliğini ele alması nedeniyle Tamirhane-i Hümayun İdaresi'ne yeteri kadar incelenmediği görülmüştür.

Konu hakkındaki bir diğer çalışma ise XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı'nda yayımlanan, İlon Baytar tarafından yapılan *Bir Saray Atölyesi: Tamirhane-i Hümâyûn* adlı çalışmadır. Bu çalışmada karıştırılan bazı hususların bulunduğu dikkat çekmektedir. Çalışmada en çok göze çarpan konu Tamirhane ve Marangozhane'yi aynı birim olarak değerlendirilmesi olmuştur. Oysa arşiv belgeleri vasıtasıyla elde edilen bilgilere göre Marangozhane-i Hümayun, Tamirhane-i Hümayun'un bir alt birimi olmakla beraber Tamirhane-i Hümayun'da marangozluk dışında birçok sanat ve zanaat dalına ait işler yapıldığı bilinmektedir.

Son olarak Önder Tosun tarafından çalışılmış olan *Marangoz Padişah II.Abdülhamid ve Ürettiği Eserler* adlı yayındır. Bu eserde de arşiv kaynağı kullanımı bakımından eksikliklerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Tamirhane-i Hümayun, Hazine-i Hassa'ya ait bir birim olarak çok daha geniş çapta işler yapan bir kurum olmuş ve çok daha fazla yönü olduğu görülmüştür. Bu gibi nedenlerle bu çalışmanın yapılması lüzum görülerek konunun en baştan, her yönüyle titiz incelemeler vasıtasıyla yapılması amaçlanmıştır.

Tamirhane-i Hümayun'un Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı kurumlardan birisi olması hasebiyle diğer birimler hakkında yapılan çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bu konuda ilk olarak Prof. Dr. Arzu TERZİ tarafından bu konuda yapılan çalışmalar önemli kaynakların başında gelmektedir. Ayrıca Selçuk Üniversitesi'nde Dr. Öğr. Üyesi olan Döndü ÇAVDAR tarafından yapılan *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mefruşat-ı Hümayun İdaresi* başlıklı doktora tezi de teze fikir vermesi açısından önemli yer tutmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nde Dr. Öğr. Üyesi Sinem SERİN'in *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası* adlı yüksek lisans tezi de Yıldız Sarayı'nda Hazine-i Hassa'ya bağlı fabrikaların incelenmesi bakımından bana ilham veren kaynaklardan biri olmuştur. Yine Hazine Hassa bağlı birimlerden birinin incelendiği eser Doç. Dr. Diren ÇAKILCI tarafından kaleme alınmış *Sultan II.Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-u*

Hümâyûn Teşkilatı isimli makale, tezi hazırlama sürecinde bana yol gösteren çalışmalardan biri olmuştur. Tamirhane-i Hümayun ile ilgili arşiv belgeleri incelendiğinde Hazine-i Hassa Nezareti'nin diğer birimleri ile iş birliği içerisinde çalıştığı görülmüştür. Dolayısıyla bu eserler Tamirhane-i Hümayun'un anlaşılabilmesi için incelenmesi gereken çalışmalar içerisinde yer almışlardır.

3. Hatıratlar

Sultan II.Abdülhamid devrine ait kaynaklara bakıldığında birçok hatıratın bulunduğu görülmektedir. Bunların arasında Yıldız Sarayı'nı konu alan hatıratlar bu çalışmaya katkı sağlaması bakımından önemlidir. Hatıratlar, bizzat söz konusu dönemin tanıkları tarafından kaleme alındığından birincil kaynak olarak dikkate alınmakla beraber kişisel görüş ve yorumları da barındığından tenkit ile yaklaşılması gereken kaynaklar arasında yer almaktadır.

Yıldız Sarayı denilince ilk akla gelen kaynaklar arasında *Tahsin Paşa* tarafından kaleme alınan hatıratır. Uzun yıllar sarayda Mabeyn-i Hümayun başkatibi olarak görev yapmış ve eserinde II.Abdülhamid ile ilgili geniş bilgilere yer vermiştir. Sultan Hamid'in marangozluğa olan ilgisine de yer verdiği eser bu tez için önemli bir kaynak olmuştur. Sultan II.Abdülhamid'in kızları *Ayşe Osmanoğlu* ve *Şadiye Osmanoğlu* tarafından yazılan eserler da Sultan Hamid ile ilgili bilgiler vermekle beraber Yıldız Sarayı'nda yer alan hususi marangozhaneden bahsetmektedirler.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi* adlı eseri Yıldız Sarayı hakkında genişçe bilgilerin yer aldığı eserler arasında yer almaktadır. Tezin, Yıldız Sarayı'nın anlatıldığı bölümde Halid Ziya'nın anlatıları da dikkate alınmıştır. Ayrıca dönemin gazetecilerinden olan *Ziya Şakir*, *Sultan Abdülhamid* isimli eserinde Yıldız Sarayı ve Sultan II.Abdülhamid gibi konulara yer vermektedir. Ziya Şakir'in bu eserinde Tamirhane-i Hümayun'a yer vermiş, sarayda kurulmuş bir fabrika olarak eserinde bu konuya değinerek önemli bilgiler vermiştir.

Osman Nuri tarafından kaleme alınan *Bilinmeyen Abdülhamid: Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı* adlı eser Tamirhane-i Hümayun hakkında en çok bilgiye yer verilen birincil kaynaklardandır. Bu eserde Yıldız Sarayı'nda kurulan fabrikalara yer verilerek Tamirhane, Marangozhane ve Demirhaneden de bahsedilir. Arşiv kaynakları da göz önüne alınarak ve Osman Nuri'nin eseri karşılaştırılarak Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşu ve birimleri hakkında en sağlıklı bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sarayda uzun yıllar görevli olarak yer almış olan Ali Said, *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı* adlı hatıratında Sultan II.Abdülhamid'in hususi marangozhanesi ve büyük bir atölye ve Tamirhane-i Hümayun'un birimi olan Marangozhaneden bahsetmiştir. Burada çalışan ustalar ve üretilen eşyalara yer vermiş olması da önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAMİR HANE-İ HÜMAYUN'DAN ÖNCE İMALAT VE TAMİRAT İŞLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1 Topkapı Sarayı'nda Ehl-i Hiref Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde Yıldız Sarayı'ndan önce de devletin yönetim merkezi olan saraylarda çeşitli üretim ve tadilat işlerini yapan birimlerin olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulup sınırlarının genişlemesi ve sonrasında bir imparatorluk olma sürecinde, saraya fethedilen yerlerden sanatçılar ve zanaatçılar getirilmesine de önem verilerek sanayi üretimi desteklenmiştir. Topkapı Sarayı'nda çok çeşitli meslek gruplarının bulunduğu ve düzenli bir şekilde işleyen, sarayın imalat ve tadilat ihtiyaçlarını da karşılayan bir teşkilatın kurulduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarında gerçekleştirilen fetihlerin ardından fethedilen bölgelerden birçok sanatçı devletin himayesine alınır. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in 1473 yılındaki Otlukbeli Savaşı'ndaki zaferinin sonrasında ise İran ve çevresindeki birçok alim, sanatkâr ve zanaatkar İstanbul'a getirilmişti. Bu şekilde İstanbul, bir sanat merkezi haline gelmeye başlamıştı. Ayrıca Osmanlı padişahları, Türk ülkelerinden İstanbul'a sanatkârlar davet ederek bir kısmını zorunlu göçe tabi tutardı. Dışarıdan gelen sanatkârlar Topkapı Sarayı'nda toplanırlardı. Saraya yerleştirilen sanatkarlara rahat bir ortam oluşturulur ve saray içerisinde çalışmakta olan sanatkarlardan meydana gelen "Ehl-i Hiref" adıyla yeni bir kurum teşkil edilmişti. İlk kurulduğu yıllarda Tebriz'den gelen sanatçılar için "Bölük-ü Acemân" ismi kullanılırken Anadolu ve Rumeli kökenli olanlar için de "Bölük-i Rumiyân" ismi kullanılmaktaydı. Bu bölükler başlarda farklı atölyelerde çalışsalar da sonrasında birleştirilmişti.¹

Sürekli olarak gelişim halinde olan Ehl-i Hiref'in tam anlamıyla teşkilatlanması II.Beyazıd devrine rastlar. Teşkilatın gelişimini sonlandırarak bir kurum kimliği kazanması ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşir. Bu kurumun en önemli görevi de padişahın isteği doğrultusunda ihtiyaçların karşılanarak siparişlerin hazırlanmasıydı. Padişahın ailesi ve üst

¹ Bayat, A. (1997) "Osmanlı El Sanatkarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", Selçuk Üniversitesi El Sanatları Dergisi, Sayı 1, Konya, s.53-63.

düzey saray görevlileri için de üretim yapan teşkilat, sarayda yer alan eşyaların tamirini ve saray içerisindeki binaların tadilatını gerçekleştirmekteydi.²

Saraydaki sanatçılar; sarayın birûn halkından sayılmakta ve hazinedarbaşının emrinde olup görevlerini, padişahın isteklerini ve üç ayda bir aldıkları yevmiyelerini de bu kişi vasıtasıyla almaktaydılar. Kanuni devrine ait defterlerden edinilen bilgilere göre teşkilatta kırk adet bölük bulunmaktaydı. Bunların arasında katipler, mücellidler, nakkaşlar, zergerler (kuyumcular), hakkaklar, zernişancılar, zerduzlar (altın ipekle işleme yapanlar), kazzazlar (ibrişim-ipek iplikle kılıç, bıçak vb eşya için dokuma askı ya da kuşak, kese gibi eşyalar üretenler), külahdüzan bölüğü (başlık yapanlar), kürkçüler, muzedüzan bölüğü (ayakkabı, terlik, çizme yapanlar), demir işçiliği yapanlar, kazgancılar (maden işi yapanlar), küftgerler (altın ya da gümüşle bezeme işi yapanlar), çilingirler, makasçılar, eldiven yapanlar, câmeşuyan bölüğü (çamaşır diken ya da çamaşırlık kumaşı dokuyanlar), kaliçebafan (halı dokuyanlar), kâşigeran (çini üreticileri), neccarlar (marangozlar), kündeکارlar (fildişi ve balık dışından sanat eserleri yapanlar), saztraşan bölükleri (müzik aletleri üretenler), kılıç, ok, yay gibi eşyalar üreten bölükler bulunmaktaydı. Ayrıca camcılar, foyager, terazici, zincirci, meşaleci ve saraç da müteferrika adı altında Ehl-i Hiref teşkilatının içerisinde yer almaktaydı. Bunun dışında hiçbir sanat dalına mensup olmayan, kadrosuz bulunan çalışanların yer aldığı da görülmektedir. Bu kişiler zaman içerisinde boşalan kadrolara geçiş yapabilmekteydiler.³

Saraya ait işleri icra etmekte olan teşkilatta devşirme olarak saraya verilen acemilerden yetiştirilen sanatkarların usta başıları, kalfa ve şakirdleri olmakla birlikte zaman ilerledikçe dışarıdan da çalışan alındığı bilinmektedir. Çalışan kişilerin sayısı ise iş türünün azlığına ve çokluğuna göre değişim göstermekteydi.⁴

1.1.1 Ehl-i Hiref Teşkilatı Bünyesinde Çalışanlar ve Meslek Grupları

Ehl-i Hiref teşkilatında çeşitli meslek gruplarının yer aldığı bölüklere alınacak kişiler sahip oldukları yeteneklerde kendilerini kanıtlamışlarsa doğrudan alınırlardı. Pençik ve devşirme şeklinde gelmiş olanlar içerisinde yetenekli olan kişiler de seçilerek teşkilata alınarak şakird olarak göreve başlayabilirlerdi. Sonrasında bölükteki başarısı, bölükbaşı tarafından değerlendirilerek üstatlığa da geçiş yapabilmekteydiler. Eğer başka bir sanat dalına daha fazla

² Bozcu, P. (2010), *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı: Ehl-i Hiref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, İstanbul, s.8.

³ Çağman F. (1988), “Kanunî Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü: Ehl-i Hiref” *Türkiyemiz Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı 54, İstanbul, s.11-17.

⁴ Uzunçarşılı İ. (2014), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara, s.445.

yeteneği olduğu anlaşılırsa diğer bölüklere geçiş yapabilirlerdi. Bölükler içerisinde bir yer boşaldığında hazinedarbaşının arzı ile göreve bir başkası gelebilmekteydi. Ayrıca bu atamalarda hazinedarbaşının yanı sıra reisülküttabın tezkiresi de yer alırdı.⁵

Teşkilatın içerisinde belli bir hiyerarşi de söz konusu olmuştur. 1606 tarihli bir nakkaşân defterine göre teşkilattaki hiyerarşinin varlığı anlaşılmıştır. Buna göre hiyerarşi sernakkaş, kethüda, serbölük, seroda, nakkaşlar ve şakird nakkaşlar şeklindedir. Fakat diğer birimlerde bu sıralama değişebilmektedir.⁶ Herhangi bir bölükle ilgili yeni bir karar alındığında durum bölükteki ser unvanlı kişiye bildirilirdi ve o kişi tarafından yeni kararlar uygulanırdı. Aynı zamanda teşkilat, usta-çırak ilişkisinin bulunduğu bir kurum olmakla birlikte bir eğitim kurumu gibi çalışmaktaydı.⁷

Sanatçı adayları teşkilata ilk girdiklerinde kendilerine bir ibtida tezkiresi verilerek “şakird” olarak işe başlarlardı. Sonrasında hangi alanda yeteneği var ise ustalaşarak teşkilatın içerisinde yer alan bölüklerden birine dahil olabiliyorlardı.⁸

Üretilen eserler konusunda sanatçıların tamamen özgür olmayıp belirli kurallar çerçevesinde yapıldığı tespit edilmiştir. Kalıplaşmış olan modeller, renkler ve desenler kullanılarak çeşitli türden sanat eserleri ortaya çıkarılmıştır.⁹

Saray içerisinde bir eşyaya ihtiyaç duyulduğunda ya da tamiri gereken bir eşya bulunduğu konu hazine kethüdası tarafından bildirilirdi. İhtiyaç olunan bölüğün kethüdası veya yiğitbaşısı saraya getirtilir ve hazine kethüdası ile görüşerek gerekli olan sipariş bildirilirdi. İmali ve tamiri yapılan eşyalar da tamirat ve mubayaa defterlerine kaydedilirdi.¹⁰

Yerli sanatçıların yanı sıra yabancı sanatçıların da yer aldığı Ehl-i hiref teşkilatına dair defterlerde isimlerinden sonra uyrukları veya nereden geldikleri kaydedilirdi. Ayrıca bazı saray çalışanlarının ya da teşkilat içerisindeki sanatçıların çocuklarının da teşkilata girdikleri görülmektedir.¹¹

⁵ Çağman F. (1988), “Mimar Sinan Döneminde Saray’ın Ehl-i Hiref Teşkilatı”, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, Türkiye İş Bankası Yay., Haz.Zeki Sönmez, İstanbul, s.73-77.

⁶ Yaman B. (2015), *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18.Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s.24.

⁷ Kalyoncu H. (2015), “Ehl-i Hiref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Yeri ve Önemi”, The Journal of Academic Socail Science Studies, Sayı 33, s.279-294.

⁸ Özdemir, a.g.t, s.3-4.

⁹ Kalyoncu, a.g.m, s.279-294.

¹⁰ Ekici S. (2018), *17.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı Birimleri ve Yapısal Özellikleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.28-29.

¹¹ Ekici, a.g.t. s.31-32.

Sanatçıların ücretleri mensup oldukları bölüklere göre değişiklik gösterebilmekteydi. Şakirdler az ücret alırken usta olanlar daha fazla ücret almaktaydılar. Teşkilat içerisinde herhangi bir kişi öldüğünde ya da teşkilattan ayrıldığı zaman ise teşkilattan çıkan kişinin almakta olduğu ücret ya teşkilat üyeleri arasında paylaştırılır ya da hazineye aktarılırdı.¹²

Farklı meslek gruplarının bulunduğu teşkilatın atölyelerinin hepsinin aynı yerde olmadığı ve farklı atölyelere sahip olduğu düşünülmektedir. Kuyumcu, zerduz ve hakkâkların atölyelerinin Aya İrini Kilisesi'nin arkasında yer aldığı tahmin edilmektedir.¹³ Ayrıca teşkilatın nakkaşhanesi ise sarayda bulunan arslanhanenin¹⁴ üst katında olduğu düşünülmektedir.¹⁵ Bunların dışında atölyelerin çoğunun saray dışında yer aldığı tahmin edilmektedir.¹⁶

Bölükler usta-çırak ilişkisine dayanarak çalıştırılmakta ve bölük içerisinde yeni birine ihtiyaç olduğunda ustası bulununca göreve alınarak deftere kaydedilmekteydi. Teşkilata ait defterlerde usta ve çıraklar hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Çalışanların isimleri, geldikleri yerler, aldıkları ücretler gibi bilgilere de bu defterlerden ulaşılmaktadır. Teşkilatın esas sanatkâr sınıfını Fatih Sultan Mehmed'in ve Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirtmiş olduğu ustalar ve onların yetiştirdikleri kişiler oluşturmaktaydı.¹⁷

Ehl-i Hiref teşkilatının üyeleri sarayın maaşlı çalışanları olmakla birlikte lüzumu dahilinde ve bayramlarda kendi ellerinden çıkan sanat eserlerini padişaha takdim ederek akçe ile ödüllendirilmekteydiler.¹⁸ Çalışanlara verilen para ve kaftanlar hakkında belgeler yer almaktadır. Bu bilgilere göre teşkilata mensup sanatçıların nasıl teşvik edildikleri ve ne türden eşyalar ürettiklerine dair malumata da ulaşılmıştır.¹⁹

Ehl-i Hiref teşkilatının üyeleri ücretlerini Topkapı Sarayı İkinci avlusunda yer alan divanhane adı verilen binada, bağlı oldukları bölüğün kethüdası vasıtasıyla almaktaydılar. Ücretleri maaş defterlerine kaydedilmekte ve defterlerde bölüklerin isimlerinin ardından sanatçı ve zanaatçıların isimleri ya da baba isimleri, lakapları veya nereli oldukları yazılmaktaydı.²⁰

¹² Ekici, a.g.t., s.37-38.

¹³ Ekici, a.g.t., s.40.

¹⁴ Arslanhane hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mert Sunar, "Osmanlı Devleti'nde Arslanhane", Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 292, 2018, s.36-41.

¹⁵ Çağman F. (1989), "Saray Nakkaşhânesinin Yeri Üzerine Düşünceler", Sanat Tarihinde Doğudan Batıya Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri, Sandoz Kültür Yay, s.35-46.

¹⁶ Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", s.73-77.

¹⁷ Bayat, a.g.m. s.53-63.

¹⁸ Bayat, a.g.m. s.53-63.

¹⁹ Çağman, "Kanunî Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü: Ehl-i Hiref", s.11-17.

²⁰ Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", s.73-77.

Birçok sanat dalının ve meslek grubunun yer aldığı Ehl-i Hiref teşkilatı içerisinde kitap sanatları önemli bir yer tutmaktaydı. Bunların içerisinde *Katibanlar*, saray kütüphanesi için yazma eserler çoğaltan grup olarak adı geçmektedir.²¹ Kitap sanatları alanında çalışan gruplardan biri de *Mücellidânlar* olarak anılmaktadır. Burada çalışan kişiler de el yazması eserlerin ciltlenmesini sağarlardı.²² *Mürekkebcîyânlar* ise mürekkep imal eden sınıftır.²³ Kitap sanatları alanında çalışan ve Ehl-i Hiref teşkilatının en önemli bölümlerinden *Nakkaşânlar* ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Kuyumculuk sanatları içerisinde yer alan *Zergerânlar*, altın madenine değerli taşlarla motifler işleyen sanatçılardır.²⁴ *Bozdoğanıyan* adlı bir grup vardı ki sanatlı savaş aleti gürzü yaparlardı. Şifreli özel kilitler ve anahtar yapan kişilere ise *Çilingerân* adı verilmekteydi. Bıçak üreten kişilere *Kardgerân* adı verilirken, saray halkının kılıçlarını üreten kişilere *Şimşirgerân* adı verilmekteydi. *Niyamgerân*, kın üreten kişilere verilen addır. Ok üretenlere *Tirgerân*, yay üretenlere *Kemanger* denirken; kalkan üretenlere ise *Siperduzân* denirdi. Çini işiyle uğraşanlar ise *Kaşıgeran* olarak anılırdı. Sikke kalıpları yapan kişilere de *Sikkeganân* denirdi.²⁵

Külâhdüzân adı verilen sanatçı grubu saray halkının ihtiyacı olan başlıkları yapmaktaydı.²⁶ *Keçeciyânlar* grubu ise sarayın keçe ihtiyacını karşılardı.²⁷ *Zerduzân* isimli bölük de sim ve sırma işlemesi yapardı. *Gazzâzanlar* ise ipeği işleyerek ip haline getirir ve kullanırlardı.²⁸ *Sorguciyânlar* kavuk-başlık yapımı ile ilgilenirlerdi.²⁹ Aba dokuyan kişilere de *Abafan* adı verilmekteydi. Kadifeden kumaş dokuyanlara *Kadifebafan*, küçük boyutlarda halı dokuyanlara da *Kaliçebafan* denirdi. Şam'da yapılan bir bezeme usulü olan ve sarayda da yapılan deri veya maden üzerine yapılan kabartma işini icra eden kişiler yer almaktaydı. Bu grup da *Dımışkigerân* olarak anılırdı. İpekten elde edilen ve çiçekli kalın elbiselik kumaş dokuyan gruba *Kemhabafan* denirdi. Muzeduz grubu ise hanedanın çizme ihtiyacını karşılardı. Kürkçülere ise *Postinduz* adı verilirdi.³⁰

²¹ Bozcu, a.g.t. s.21.

²² Bozcu, a.g.t. s.29.

²³ Ekici, a.g.t., s.67.

²⁴ Bozcu, a.g.t. s.31-32.

²⁵ Kazan H. (2021), “Kanûnî Devri Saray Sanatçıları: Ehl-i Hiref”, *Derin Tarih Dergisi*, Özel Sayı 18, s.164-167.

²⁶ Ekici, a.g.t. s.69.

²⁷ Ekici, a.g.t. s.70.

²⁸ Özdemir, a.g.t. s.10-11.

²⁹ Özdemir, a.g.t. s.13.

³⁰ Kazan, a.g.m, s.164-167.

Teşkilat içerisinde marangozluğun çeşitli alanlarında da çalışan gruplar bulunmaktaydı. Teşkilat içerisinde yer alan marangozlara *Neccerân* adı verilirdi.³¹ *Hakkâkânlar* ise taş, fildişi, ahşap gibi maddelere oyma ve kazıma işini yaparlardı.³² Ağaçtan çıkırcık gibi eşyalar üreten doğramacılara ise *Harratin* adı verilirdi.³³

Serraçlar at takımları yaparken, *Zerrişaniyân* grubu madenler üzerine kakma altınla işleyerek yazı ve süs yaparlardı.³⁴ *Amberineci* adı verilen kişiler güzel kokulu çubuklar yapan kişiler, *Buhurcular* ise amber ve öd ağacı gibi maddeleri yakarak tütsü çıkaran kişilerdi. Sarayın mutfağında kullanılması için ya da saray halkından kişilerin şahsi kullanımları için sanatsal anlamda madeni eşya yapan kişilere *Kazancılar* denirdi. Hasır sepet gibi eşyalar üreten ve aynı zamanda üflemeli müzik aleti de yapan bir grup vardı ki ona da *Saztırâşan* adı verilmekteydi.³⁵

Tüm bu meslek gruplarına bakıldığında Ehl-i Hiref teşkilatı içerisinde birçok atölye yer aldığı ve çeşitli imalat ve tadilat işleri yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle saray halkının ihtiyaç duyduğu eşyaların üretiminin buralarda yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Bunun dışında saray hayatında sanatsal işlerin büyük öneme sahip olduğu ve aynı zamanda bu kurumun sanat ve zanaat işleri için bir eğitim kurumu niteliği taşıdığı da söylenebilmektedir.

1.1.2. Nakkaşhâne

Ehl-i hiref teşkilatı bölüklerinin içerisinde Nakkaşlar en önemli bölüklerden biri olup özel bir yere sahipti. Üretilen eserlerdeki bezeme, desen işleri bu bölük tarafından icra edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi incelendiğinde el sanatlarına büyük önem verildiği ve birden fazla nakkaşhâne olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Türk devlet kültüründe nakkaşhâne geleneğinin kökeni Konya Selçuklu Sarayına kadar dayanmaktadır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde İznik ve Bursa, ardından Edirne ve İstanbul'da nakkaşhâne geleneği devam ettirilmiştir.³⁶

Nakkaşların yaptıkları faaliyetler arasında müzehhiplik, musavvirlik, ressamlık, cetvelkeşlik, renkzenlik, ahşap veya mukavva üzerine yapılan bezeme işi yer almaktadır. Ayrıca saraya ait köşklerin, binaların bezenebilmesi için kalemişi desenler hazırlayarak uygulamak da

³¹ Kazan, a.g.m., s.164-167.

³² Özdemir, a.g.t. s.14.

³³ Kazan, a.g.m., s.164-167.

³⁴ Ekici, a.g.t, s.88.

³⁵ Kazan, a.g.m., s.164-167.

³⁶ Gelturan M. (2013), "Dünden Bugüne Nakkaşhâne ve Küpeli Atölyesi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s.46.

yine nakkaşların görevleri arasındaydı.³⁷ Yapılan faaliyetler göz önüne alınarak el sanatlarına dair birçok işin nakkaşlar tarafından icra edildiği söylenebilmektedir.

Nakkaşların başında “nakkaşbaşı” adı verilen bir idareci bulunurdu. 16.Yüzyılda nakkaşbaşının dışında kethüda, serbölük, seroda-i evvel, seroda-i sanî gibi idari görevler oluşturulmuştu. Hazinedarbaşının emrinde bulunan nakkaşbaşı, ondan gelen haberleri nakkaşlara ileterek işlerin yapılmasını sağlardı. Daha sonra nakkaşbaşılık kaldırılmış ve 17.yüzyıl ortalarına gelindiğinde yalnızca sernakkaş, kethüda ve serbölük adında idareciler kalmıştı.³⁸

Nakkaşların atölyelerinin nerede bulunduğu ise tartışmalara konu olmuştur. Bu konuda net bir bilgi olmamakla birlikte yapılan çalışmalar sonucunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Sarayın inşaat ve malzeme deposu olan Anbar-ı Mühimmat’a bağlı olarak çalışan sanatçı ve zanaatçılar içerisinde marangozlar, harççılar, taşçı ustaları, çilingirler, camcılar, demirciler, su yolcular, lağımçılar, kurşuncular, inşaat işçileri, nakkaşlar ve şakirdler bulunmaktaydı. Bu meslek gruplarının atölyeleri ise darphaneden Çinili Köşk’e kadar avlu boyunca uzanan iki katlı bir bina olduğu sonucuna varılmıştır. Nakkaşhâne atölyelerine gelince birinin sarayın içinde, birinci avluda yer aldığı bilinmektedir. Arslanhanenin üst katında çalışan bu nakkaşların Ehl-i hiref teşkilatına bağlı olup olmadığı tespit edilememiştir. Buradaki nakkaşhânenin İstanbul nakkaş esnafıyla alakalı olabileceği ihtimaller arasındadır. Bunun dışında yine nakkaşların çalıştığı ayrı bir atölye vardır ki bu da sarayın dışında bulunmaktadır. Saray teşkilatının oluşturulmasından beri var olan ve Hassa Nakkaşhânesi adı verilen bu atölyenin Ehl-i Hiref teşkilatının bir parçası olduğu düşünülmektedir.³⁹

El sanatları alanında önemli bir yere sahip olan nakkaşların birden fazla atölyelerinin bulunduğu ve bunlardan birinin sarayın işlerini yapmakta olan Hassa Nakkaşhânesi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu atölye bir yandan sarayın ihtiyacını karşılayan eserler ortaya çıkarırken bir yandan da yeni sanatçılar yetiştiren bir eğitim kurumu işlevi görerek el sanatlarının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

³⁷ Çağman, Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler, s.35-46.

³⁸ Çağman, Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler, s.35-46.

³⁹ Çağman, Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler, s.34-46.

1.1.3. 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref Teşkilatı

Bu yüzyılda devlet birçok alanda yenileşmeye giderken kültür ve sanat faaliyetleri de artış göstermiştir. Devlet önceki dönemlerinde olduğu gibi bu devirde de sanatsal faaliyetlere olan desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Mimari eserler artış gösterirken el sanatları da gelişim göstermeye devam etmiştir.⁴⁰

17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde teşkilatın kadro sayısında düşüşler yaşanmış ve şakirdân sınıfı tamamen ortadan kaldırılmıştı. Bundan dolayı teşkilatın içerisinde yeni bir durum ortaya çıkarak 18.yüzyıl'a sirayet etmiştir.⁴¹

Bu dönemde teşkilatın içerisindeki bölüklerin sayısında bazı değişiklikler olduğu söylenebilmektedir. İhtiyaç olduğunda yeni bölükler eklenmiş, işlevini yitiren gruplar ise ilga edilmiştir. Ayrıca bölüklerin içerisindeki çalışan sayılarında da değişiklikler yaşanmıştır.⁴²

18.yüzyılda Ehl-i Hiref teşkilatı bünyesinde gerçekleşen değişiklikler bağlamında sanatkâr sayısının ve yevmiyelerinin önceki yıllara nazaran azaldığı görülmektedir. Bölükler içerisinde sabit kadrolar oluşturulmuştur. Teşkilattan herhangi bir çalışan ayrıldığı vakit yeri mutlaka doldurulmaktaydı. Bu sebeple 18.yüzyıl boyunca teşkilatın içerisindeki çalışan sayısının çok değişmediği göze çarpmaktadır.⁴³

15. yüzyılda tam olarak kurulmuş olan Ehl-i Hiref teşkilatı, çok uzun yıllar değişimler göstererek varlığını devam ettirir. 17. yüzyılda yerli üretime olan talep azalmaya başlar ve bundan dolayı teşkilat içerisinde çalışan sayısında azalmalar yaşanır. 18. yüzyılın sonlarına doğru varlığını unutturmaya başlayan teşkilat, 19. yüzyıla gelindiğinde ise batıya olan temayülün sanat anlayışına da yansısı neticesinde tamamen ortadan kalkar.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde saraya bağlı bir teşkilat olarak kurulan Ehl-i Hiref teşkilatı, 19. yüzyıla kadar sarayın ihtiyacı olan imalat ve tamirat işlerini yürüten bir kurum olmuştur. Sarayın ihtiyaçlarını karşılamakla beraber birçok sanat dalının da gelişmesini sağlayan Ehl-i Hiref teşkilatı, yapılan düzenlemeler ile uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Çok sayıda meslek grubunu bünyesinde bulunduran Ehl-i Hiref teşkilatı, konumuz olan Tamirhane-i Hümayun ile de benzerlik göstermesi açısından oldukça önemlidir. Klasik devirde sarayın imalat ve tadilat

⁴⁰ Yaman, a.g.e., s.127.

⁴¹ Bozcu, a.g.t, s.62.

⁴² Yaman, a.g.e., s.34.

⁴³ Yaman, a.g.e., s.127.

⁴⁴ Kalyoncu, a.g.m., s.292.

işlerini Ehl-i Hiref teşkilatı tarafından icra edilirken, II.Abdülhamid devrinde Yıldız Sarayı'nda teşkil edilmiş olan Tamirhane-i Hümayun tarafından yürütülmekteydi.

1.2. 19. Yüzyılda Osmanlı Zanaatkarlık ve Sanat Anlayışının Değişimi ve Üretimde Yeniden Teşkilatlanma

19. yüzyılda her alanda olduğu gibi sanatsal faaliyetlerden mimari eserlere, kullanılan eşyalara kadar değişimler olduğu bilinmektedir. Batı etkisinin görülmeye başlandığı bu yüzyılda geleneksel sanatları sürdürmekte olan Ehl-i Hiref teşkilatı tamamen varlığını yitirerek yeni teşkilatlanmalara gidildi. Bu dönemde özellikle birçok sanat ve zanaat işlerinin icra edildiği yeni fabrikalar kurulur ve bu durum yapılan yeniliklere sanat ve zanaat işleri bağlamında da yeni bir pencere açar.

Osmanlı devlet yönetiminin merkezi bu devirde Topkapı Sarayı'ndan yeni tarzda inşa edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı'na taşınır. Geleneksel usullerde tefriş edilmiş olan Topkapı Sarayı'nın aksine Dolmabahçe Sarayı, yeni tarz mobilyalar ve eşyalar ile donatılır. Her alanda yenileşen Osmanlı Devleti için saray yaşamında da köklü değişikliklere gidildiği söylenebilmektedir.

Topkapı Sarayı'nda faaliyet gösteren Ehl-i Hiref teşkilatı işlevini yitirerek üretim konusunda da yeni uygulamalara gidilmişti. Payitahtta çeşitli yerlerde yeni usullerde üretim yapan fabrikalar kurulması ile sanayileşme alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Mekteb-i Sanayi'nin kuruluşu ile de yerli üretimin desteklenebilmesi için yeni adımlar atılmış olmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nın yeni usullerde eşya ile donatılması ilk olarak yurt dışından getirtilen eşyalar ile sağlanmıştır. Özellikle 1851 yılında gerçekleştirilen Londra Sergisi'nin eşya seçiminde etkisi olduğu bilinmektedir. Bu devirlerde Osmanlı sarayının yeniden tefrişi için Yurt dışından birçok türden eşya saraya getirilir.⁴⁵

Dolmabahçe Sarayı'na Fransa ve İtalya'dan getirtilen eşyalar ile yeni Avrupai tarzda bir hava oluşturulmuştu. Sarayın dekorasyon işini ise o devirde Fransa'da bulunan ünlü dekoratörlerden olan Séchan tarafından yapılmıştı.⁴⁶

⁴⁵ Algan Ö. (2006), *19.Yy Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, s.32.

⁴⁶ Çavdar D. (2015), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mevzuat-ı Hümayun İdaresi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, s.35.

Yurt dışından getirilen eşyaların yanı sıra Turgut Sokağı'nda yer alan atölyede de yeni eşyalar üretilerek saraya getirilirdi. Bunun dışında Pera'daki Bon Marché⁴⁷, Nerses Narliyan, Cosma Vuccino gibi mağazalardan da sarayın ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Yine Pera'da açılan mobilya dükkanları ithal ettikleri mobilyaları Osmanlı geleneğine uygun olarak yeniden tasarlamaktaydılar.⁴⁸

Geleneksel sanatları icra eden ve bir eğitim kurumu olan Ehl-i Hiref teşkilatının yok olmasının ardından sarayın ihtiyaçlarının bir süre dışarıdan ithal edilerek ya da Beyoğlu'nda yer alan mağazalardan karşılandığı görülmektedir. Ayrıca Dolmabahçe Sarayı'nda tadilat işlerini yürütecek bir marangozhane ya da demirhane bulunması da muhtemel bulunmakla beraber yönetim merkezinin Yıldız Sarayı'na taşınmasına kadar olan süreçte imalat ve tadilat işlerinin bu şekilde yürütüldüğü düşünülmektedir. Yıldız Sarayı'nda Ehl-i Hiref teşkilatının benzeri nitelikte işler yapan ve aynı zamanda bir "Fabrika-i Hümayun" olan Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşuna kadar durum bu şekilde devam etmiştir.

Prof. Dr. Rıfat Önsoy Tanzimat devri sanayi gelişmelerini iki döneme ayırarak inceler. Önsoy'a göre:

"I. Dönem 1840-1860 yılları arası,

II. Dönem 1860-1876 yılları arası."

İlk dönem devletçiliğin baskın olduğu, yerli üretimi sağlamak amacıyla yeni modern fabrikalar kurma çabalarının olduğu bir süreçtir. Bu zaman içerisinde Osmanlı'nın kullandığı geleneksel yöntemlerin Batı'daki teknolojinin gerisinde kaldığının anlaşılmaya başlandığı bir dönem olarak görülür. Avrupa devletlerinin, Osmanlı pazarında söz sahibi olmaya çalıştığı bu dönemde yerli üretim sağlanarak buna karşı konulması hedeflenmekteydi. Bu hedef doğrultusunda çok sayıda sanayi siteleri ve fabrikalar kuruldu. Fakat beklenen sonuç elde edilemedi. Bilgi ve tecrübe yetersizliği ve devletin izlediği yanlış ekonomi politikası nedeniyle yerli ürünler, ithal edilen ürünlerden daha pahalıya mal olur. Bursa İpek İpliği Fabrikası'nın deprem sonucu yıkılması, Balıkesir Çuha Fabrikası ve Beşiktaş Demir Dökümhanelerinin kötü idareden dolayı kapatılması gibi sebeplerden dolayı da girişimler olumsuz neticelenir.⁴⁹

⁴⁷ Bon Marché hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Karadağ, "19.Yüzyılda Alışveriş Mekânlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marché Örneği", Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 331, Temmuz 2021, s.33-37.

⁴⁸ Algan, a.g.t, s.32.

⁴⁹ Önsoy R. (1984), "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.2, s.5-12.

Girişimlerin olumsuz neticelenmesi, Osmanlı Devleti açık bir pazar haline gelmesine sebep olmuştu. Geleneksel sanatlar büyük ölçüde önemini yitirirken işsizlik oranı çoğalmaya devam eder. Bunun üzerine ekonominin iyileştirilebilmesi için 1860'lı yıllarda yeni tedbirler alınır. Bu tedbirler ise şu şekilde sıralanabilir:

a) *İthal gümrüğünün arttırılması,*

b) *İmparatorluk'da üretilen malların kalite, çeşit ve fiyatlarını görmek, üreticinin sorunlarını tespit etmek, başarılı olanları ödüllendirmek amacıyla İstanbul'da bir sergi açılması,*

c) *Sanayiın ihtiyacı olan kalifiye eleman yetiştirmek amacıyla sanayi mekteplerinin açılması,*

d) *Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kurulması*⁵⁰

19. yüzyıl sanayileşme bağlamında yaşanan gelişmeler doğrultusunda yeni bir teşkilat olarak kendini gösteren Tamirhane-i Hümayun'un anlaşılabilmesi için öncelikle dönemin yeni uygulamaları ve gelişmelerini göz önünde tutmak gerekmektedir. Yeni Avrupalı tarzda kurulan sanayi mektepleri ve fabrika-i hümayunlar bu alanda kendini gösteren en önemli gelişmeler olarak değerlendirilir.

1.2.1. Fabrika-i Hümayunların Teşkili

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa devletlerinin sanayileşme sürecine girerek seri üretim yapabilmesi ve uluslararası ticarete söz sahibi olması bu alanda da yenileşme hareketlerinin başlamasına sebep oldu. Bu konuda atılan en önemli adımlardan birisi de çeşitli alanlarda üretim yapan fabrika-i hümayunların kurulmasıdır.

Yurt dışından tedarik edilen üniforma, fes, makine ve bunlar gibi birçok eşyanın ülkede üretiminin sağlanarak ithal edilen ürün oranını azaltmak, ürünleri daha hesaplı bir şekilde elde etmek gibi gayeler fabrika-i hümayunların kurulmasındaki başlıca sebeplerdir. Yenileşme hareketlerinin hız kazandığı bir dönem olan III.Selim ve II.Mahmud devrinde, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kârhâne-i Âmire adıyla anılan kağıt ve çuha gibi ürünlerin

⁵⁰ Önsoy, a.g.m., s.5-12.

üretimini gerçekleştiren birimler kurulur. Sultan Abdülmecid döneminde de bu birimler geliştirilerek Fabrika-i Hümayun adını alır.⁵¹

Yenileşme hareketleri doğrultusunda kurulan fabrikalara Avrupa'dan, mühendis, uzman ve teknisyenler getirilerek fabrikalara müdür olarak görevlendirildi ve yerli ustalara yeni teknikleri öğretildi. Ayrıca Avrupa'daki teknolojik gelişmeleri takip etmek üzere de Avrupa'ya yerli öğrenciler gönderilerek bu gelişmelerin ülkeye getirilmesi hedeflenmekteydi.⁵²

Bu şekilde kurulan fabrikaların sayısı artarak devam eder. Özellikle Tanzimat devrinde birçok fabrika kurulduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Baruthane'de bir demir fabrikası, Zeytinburnu'nda makine ve aletlerinin yapıldığı ve büyük masraf edilerek kurulan büyük bir demir fabrikası yer almaktadır. Bunun dışında 19. yüzyılın ikinci yarısında Dolmabahçe Sarayı'nın ihtiyacına yönelik olarak Dolmabahçe Havagazı Fabrikası'nın kurulduğu bilinmektedir.⁵³

Sultan II.Abdülhamid devrinde yerli üretime destek vermek ve sanatsal faaliyetlerin icra edilip yeni ustalar yetiştirilebilmesi için yeni fabrikalar kurulmaya devam ederek saray içinde dahi fabrika-i hümayunlar kurulmaya devam eder. Bunun en güzel örneklerinden biri Yıldız çini-porselen fabrikasıdır. Yıldız Sarayı'nda kurulan bu fabrikaya da yurtdışından ustalar getirtilerek yerli ustalar yetiştirilmesi sağlanır.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nde yeni fabrikaların kurulmasının yanı sıra özel teşebbüsün özendirilmesi için sergilere katılım sağlanır. Ülkede yeni kurulan fabrikalarda üretilen yerli ürünler uluslararası sergilerde teşhir edilmişti. Bunlardan ilki 1851 yılında Londra'da gerçekleştirilen sergidir. Osmanlı Devleti bu sergi için çeşitli türden yünlü, ipekli, pamuklu dokumalar ve ahşap, çini, altın ve gümüş süs eşyaları gibi ürünler gönderir. 1855'te ise Paris'te yapılan sergiye daha kapsamlı bir organizasyon ile Anadolu ve Rumeli bölgelerinden ürünler ve İzmit, Hereke, Zeytinburnu, Ereğli fabrikaları ile Feshane ve Tophane'de üretilmiş eşyalar gönderilmişti.⁵⁵

⁵¹ Ertürk N. (2008), *19. Yüzyıl Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümayûnlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.18.

⁵² Ertürk, a.g.t., s.23.

⁵³ Kütükoğlu M (2020), *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK yay., Ankara, s.442.

⁵⁴ Serin S. (2009), *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.10.

⁵⁵ Kütükoğlu, a.g.e., s.443.

Avrupa’da yapılan sergilerin ardından Osmanlı Devleti, İstanbul’da bir sergi tertip eder. Sanayi ürünlerinin teşhir edildiği bu sergide Avrupa’dan getirilen makine ve aletler sergilenerek yerli çiftçi ve sanatkarların Batı’da kullanılmakta olan makineleri görmesi amaçlanır. Böylece sanat ve zanaat ehli kişiler modern aletler ile çalışmasını teşvik ederek seri üretimin gerçekleşmesi istenir.⁵⁶

Sergi-i Umumi-i Osmani adı verilen 28 Şubat 1863 tarihli bu sergi, ülkede üretilen yerli ürünleri sergilemek, üretici sorunlarını tespit etmek, başarılı olanları ödüllendirmek gibi hedefler doğrultusunda açılmıştı. Beş ay boyunca devam eden sergiden dışarıdan ithal edilmekte olan bazı ürünlerin devletin kendi imkanları ile sağlayabileceği anlaşılmıştı. Esnaf ve sanatkarların bir araya gelmesiyle sorunlarını tartışarak çözüm arama yollarına giderler. Ayrıca yerli ürünler için de yabancı ülkelerde Pazar bulma imkânı olmuştu. Batı’da kullanılmakta olan son teknoloji makinelerin Osmanlı fabrikalarında da kullanılabileceği anlaşılmıştı.⁵⁷

1.2.2. Tophane-i Âmire ve Bahriye Sanayi Alayları

19.yüzyıl sanayi alanındaki yenileşme hareketleri bağlamında oluşturulan Tophane-i Âmire ve Bahriye Sanayi alayları bünyesinde yetişen ustaların Sultan II.Abdülhamid devrinde Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunun’da çalıştırıldıkları gözlemlenmiştir. Tamirhane-i Hümayun’a ait arşiv belgelerinde ve defterlerde bu konunun sıkça yer almasından dolayı kısaca değinilmesi gereken bir konu olduğunu göstermektedir.

Küçük imalathanelerin Tophane-i Amire’nin dönemin şartlarına uygun ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olması ve devlet bünyesinde bu düzeyde işler yapacak ustalar bulunmaması sebebiyle Tophane-i Âmire İdaresi, 1862’de tecrübeli işçi yetiştirmek adına İmalat Alayları oluşturur. Buna ek olarak da İstanbul halkının çocuklarından savaş malzemesi üretiminin sağlanabilmesi ve genç halkın meslek edinebilmesi gibi amaçlarla “şakird” veya “idadiye bölükleri” oluşturulmak istenir. Fabrika-i Hümayunlar herkesin sanat öğrenebileceği mekanlar olurken idadiye bölükleri, askeri sanatlar öğrenilebilen yerler olur.⁵⁸

Sanayi alayları ikiye ayrılır ve Birinci Sanayi Alayı, Zeytinburnu Fabrika-i Hümayunu’na verilirken; İkinci Sanayi Alayı, Tophane’de yer alan fabrikalara verilir.⁵⁹ Alaylarda

⁵⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s.444.

⁵⁷ Önsoy, a.g.m., s.5-12.

⁵⁸ Zengin E (2016), “Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumu Olarak Tophane-i Amire Sanayi Alayları ve Mektebi”, Çayeli’nden Erzurum’a: Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, s.449-466.

⁵⁹ Zengin, a.g.m., s.449-466.

muhteviyatında ise bir mirliva, bir miralay, bir kaymakam, bir alay müftüsü ve bir alay kâtibi bulunmaktaydı. Ayrıca alaylarda bulunup fakat fabrikalarda çalışmayan kişiler ise tabip, cerrah, hoca, esvap emini, alay ve tabur katipleri ve dahiliye zabitleri olarak yer almaktaydılar.⁶⁰

Eğitim süresini tamamlayanlar tezkere alarak İdadi sınıftan çıkabilirlerdi. Başarıyla mezun olanlara bir sanat diploması verilir ve bu diplomada eğitimini aldığı sanat dalı ve sanattaki derecesine yer verilirdi. Bu diplomaları mezun olunan fabrikanın memurları mühürler ve Tophane-i Amire Meclisi ile Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından tasdik edilirdi. Alaylarda 13 yıl olmak üzere teorik ve pratik olarak eğitimini bitiren kişilerden başçavuş rütbesine yükselenlerden tezkere bırakanlar “mülazım-ı salis” olarak atanmaktaydı. Diğer talebeler ise sanat dallarına göre fabrikalarda çalıştırılırlardı. Görevini tamamlayanların arasından ordu içerisinde tüfekçi, demircilik gibi alanlara tabi olanlar ise fabrikalarda staj yaptıktan sonra “alay ustası” olarak orduda görev alabilmekteydiler.⁶¹

Fabrika-i Hümayunlar için işçi ihtiyacı oluştuğunda ilk olarak sanayi alaylarına başvurulurdu. Burada çalışan alaylılara diplomadaki derecelerine göre yevmiye verilirdi.⁶² İleriki bölümlerde değinilecek olan Tamirhane-i Hümayun’a ait çalışan listelerine bakıldığında buradan gelen çok sayıda yevmiyeli çalışanların yer aldığı görülmektedir.

Tophane-i Âmire Sanayi Alaylarının dışında Bahriye’de de sanayi alayı oluşturulmuştu. Dünya genelinde teknolojinin hızlı geliştiği bu devirde donanma konusunda da değişen teknolojiye ayak uydurulmalıydı. Bu sebeple donanmanın ihtiyaçlarını yurtdışından temin etmek çok masraflı olduğundan sanayi alaylarının kurulması uygun görülmüştü.⁶³

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde donanma teknolojisinin de hızla gelişmesi ile Osmanlı Devleti bu duruma ayak uydurabilmek adına ilk olarak yurtdışından ustalar getirtir ve yerli mühendis ve işçilerin yeni teknolojik gelişmeleri yakından öğrenebilesini sağlar. Fakat bu yeterli olmamakla birlikte Osmanlı Devleti’nin mali sıkıntılar çektiği bu devirde çok masraflı olmaktaydı. Bunun üzerine çare olarak Tersane-i Amire muhteviyatında donanmanın sanayi ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle Bahriye Sanayi Alayları kurulmuştu.⁶⁴

⁶⁰ Zengin, a.g.m., s.449-466.

⁶¹ Zengin, a.g.m., s.449-466.

⁶² Zengin, a.g.m., s.449-466.

⁶³ Kurt B. (2015), “Osmanlı Donanmasında Modern Teknolojiyi Yakalamak: Bahriye Sanayi Alayları”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.28, s.79-111.

⁶⁴ Kurt, a.g.m., s.79-111.

Donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Bahriye Sanayi Alayları, gemicilik hakkında işler, marangozluk, burguculuk, kazgancılık gibi gemiler ve fabrikalara dair modern sanatları icra etmekteydiler. Ayrıca yeni teknolojileri bilen ustalar yetiştirmek ise bu alayların başlıca hedeflerinden biri olur.⁶⁵

İlk olarak donanmanın ihtiyaçlarına yönelik kurulan bu alaylar, II.Abdülhamid devrinde çok daha geniş kapsamlı faaliyet yürütürler. Bahriye Nezareti'nin dışında farklı yerlerde de burada yetişen ustalardan faydalandığı bilinmektedir. Hatta burada suni kol ve ayak imali için ustalar yetiştirildiğine dair bilgiler de yer almaktadır. Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu bünyesinde de buralarda yetişmiş birçok usta mesleklerini icra etmekteydiler.⁶⁶

1.2.3. Mekteb-i Sanayi'nin Kurulması

Osmanlı Devleti'nde yerli üretimin azalması ve Avrupa'da sanayileşme alanında yaşanan önemli gelişmeler ithalat ve ihracat düzeninin de değişmesine yol açmaktaydı. Geleneksel sanat ve zanaat işlerini icra eden kurumların yok olması dış ticarete olan bağlılığın artmasına sebebiyet vermektedir.

19. yüzyılda Osmanlı pazarında yabancı tüccarların nüfuzu giderek artmakta ve yerli esnafın gücü azalmaktaydı. Bundan dolayı devlet, bu duruma çözüm üretmek amacıyla yerli esnafların yer aldığı Islah-ı Sanayi Komisyonu'nu oluşturur. Bu komisyonunun gayeleri arasında yerli üreticinin kaliteli ürünler üretmesi, sanayi kuruluşlarında devlet desteğini sağlamak, seri üretim gerçekleştirmek, fiyat kontrolü oluşturmak, sanat-meslek mektepleri açarak usta yetiştirmek, esnaflar arasındaki anlaşmazlıkları engellemek yer almaktaydı.⁶⁷

Tuna bölgesinde vali olan Mithat Paşa bölgede ve ülkede yapılacak bütün yeniliklere eleman yetiştirilebilmesi için 1863 yılında Niş'te, daha sonra 1864'te Rusçuk ve Sofya'da Islahhane adı verilen kurumlar oluşturur ve yetim ve öksüz çocukları buraya alır. 1868'ten sonra farklı vilayetlerde açılan ıslahhaneler birer vilayet sanayi mektebi olarak görev yapmaktaydılar. Ayrıca Mithat Paşa'nın bu ıslahhaneler için hazırlamış olduğu nizamnameler tüm vilayetlere gönderilerek sonraki yıllarda kurulacak olan sanayi mekteplerinin temelini oluşturmaktaydı.⁶⁸

⁶⁵ Kurt, a.g.m., s.79-111.

⁶⁶ Kurt, a.g.m., s.79-111.

⁶⁷ Günay Z. (2016), *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beşeri Sermayenin Islahı; İstanbul Sanayi Mektebi Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.4-5.

⁶⁸ Günay, a.g.t, s.5-6.

Sultan Abdülaziz devrinde padişahın himayesi ile Avrupa'ya giden ressamılar Süleyman Seyyid Bey ve Şeker Ahmed Paşa, Sultanın sanatla birebir ilgilenmesini sağlamış ve sanat için ayrı bir eğitim kurumu teşkil edilmesi konusuna eğilmesine sebep olmuştur. 1870'li yıllardan itibaren orta dereceli okulların ders programlarına resim dersi eklenerek bu alanda yeni öğretmenler yetiştirilmesi hedeflenmekteydi. Ayrıca Avrupa'dan dönen ressamların çabası ve özellikle Şeker Ahmed Paşa'nın bu alanda yapmış olduğu sergi de büyük ses getirmişti. Sultan Abdülaziz tarafından İstanbul'a getirilmiş olan Ressam Guillemet, güzel sanatlar alanında bir mektep açılması konusunda girişimlerde bulunur fakat resmi makamlardan bir yanıt gelmeyince 1874 yılında kendisi Beyoğlu'nda Desen ve Resim Akademisi ismiyle bir kurum oluşturdu fakat bu kurumun varlığı da çok uzun sürmedi. Dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa, konuyu ele alarak resim ve mimarlık tekniklerinin öğretildiği bir okul açılmasını ve müdürünün de Guillemet olmasını istedi. Bu okulun kurulabilmesi için dönemin padişahı Sultan II.Abdülhamid'in iradesi de çıkmış fakat Osmanlı-Rus savaşının tehlikeli bir noktaya ulaşması ve Guillemet'in hastalanıp ölmesi ile girişim sonuçsuz kalır.⁶⁹

1882 tarihine gelindiğinde Sultan II.Abdülhamid'in iradesi ile güzel sanatların önemine vurgu yapılarak ve yerli üretimin de desteklenmesi için bu alanda yeni bir okul açılmasına karar verilir. Dönemin müzehane müdürü Osman Hamdi Bey'in yeni kurulacak bu okulun müdürü olması da uygun görülür.⁷⁰

Bu okulda resim, oymacılık, mimari, hakkaklık bölümleri yer alarak bu alanlarda modern bir eğitim verilmesi sağlanacaktı. Ayrıca sanat atölyeleri eklenip her atölye, birer ustabaşı tarafından idare edilecek ve ustabaşılar üç ayda bir okul müdürüne öğrencilerin durumu hakkında bilgi verecekti.⁷¹

Okula dair ilk bina ise 1883 yılında inşası tamamlanan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri karşısında yer alan ve günümüzde Eski Şark Eserleri Müzesi ve İdare bölümüdür. 1892 yılında mektebin genişletilmesi için yeni binaların inşaatına başlanır ve yeni atölyeler, büyük bir sergi salonu ilave edildi.⁷²

1889 yılında her yıl başarılı üç öğrenci seçilerek Avrupa'ya gönderilmesine karar verildi. Sonrasında Avrupa'da tahsilini tamamlayanlar çoğunlukla mektebin kadrosuna

⁶⁹ Ürekli F. (2009), "Sanâyi-i Nefise Mektebi", İA, TDV, C.36, İstanbul, s.93-97.

⁷⁰ Ürekli F. (1997), *Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s.103-104.

⁷¹ Ürekli, a.g.t., s.112-113.

⁷² Ürekli, a.g.m.,s.93-97.

yerleştirilmektedir. 1895 yılına gelindiğinde ise mektebin müfredatına Osmanlı mimari tarzı gibi yeni dersler eklenir. 1906 yılında da musiki dersleri eklenir.⁷³

Mekteb-i Sanayi-i Nefise, Osmanlı Devleti'nde sanat ve zanaat üretiminin desteklenmesi için atılan en büyük adımlardan biri olur. Başta İstanbul Sanayi mektebi ile ülkede daha çok sanayi mektepleri açılmaya başlanır. Sultan II.Abdülhamid devrinde birçok alandaki eğitim faaliyetleri desteklenerek önemli gelişmeler kaydedilirken yerli üretime destek verebilmek için sanayi mektepleri önemli bir rol üstlenmekteydi. Ehl-i Hiref teşkilatının ortadan kalkması, sanatsal alanda tarz değişikliklerine gidilmesi, yeni sanatların ülkeye girişi, fabrikaların ve sanayi mekteplerinin kurulması, 19.yüzyılda yeni sanatların geliştirilmesi ve yerli üretimin desteklenmesini sağlayan unsurlar olur. Bu şekilde sarayın ihtiyaçlarına yönelik olarak önceki yıllarda faaliyet gösteren Ehl-i hiref teşkilatının yerine devrin gelişmelerine göre şekillenen İstanbul'da ve sarayın içerisinde birçok yeni fabrika teşkil edilir. Sarayın içerisinde de büyük bir fabrika gibi çalışan Tamirhane-i Hümayun kurulur ve önemli ustaların da yetiştirildiği bu kurumda Sultan II.Abdülhamid devrinin sonuna kadar önemli sanatsal faaliyetler icra edilir.

1.3. Yıldız Sarayı'na Genel Bakış

Sultan II.Abdülhamid çocukluğundan beri marangozluk sanatına ilgi duymuş devletin merkezini Yıldız Sarayı'na taşıdıktan sonra burada kendisine ait hususi bir marangozhane yaptırarak bizzat kendi eliyle yapılmış sanatkarane eserler ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra sanayinin gelişimine önem verdiğinden ve dışarıdan yapılan harcamaları da minimuma indirmek istediğinden sarayın, kasırların ve padişaha ait emlakların işlerinin yapıldığı bir marangozhane binası tesis ettirmiştir. Marangozhane-i Hümayun adı verilen bu atölyenin dışında Demirhane binası da yaptırılmıştır.

Sultan II.Abdülhamid'in cülusunun ardından Dolmabahçe Sarayı'nın başta dışarıdan gelen saldırılara açık olması gibi sebeplerle devletin merkezini Yıldız Sarayı'na taşımıştır. Burası denizden gelebilecek saldırılara karşı Dolmabahçe Sarayı'ndan daha korunaklı olduğundan devletin yönetim merkezi olarak daha uygun görülmüştür. Ayrıca doğayı ve yeşili seven Sultan için de uygun bir saray olmuştur.

Bu saray zamanla Sultan II.Abdülhamid yönetiminin simgesi haline gelmişti. Yıldız Sarayı, Dolmabahçe Sarayı'ndan farklı olarak köşkler ve pavyonlardan oluşan bir saray olduğundan Sultan Abdülhamid'in saltanatı boyunca bir şantiye alanı olarak varlığını

⁷³ Ürekli, a.g.m., s.93-97.

sürdürmüştür.⁷⁴ Saraya kasırlar, atölyeler, ahırlar, imalathaneler, seralar, müstemilatlar, kuşhaneler gibi çok sayıda yeni yapı eklenmiştir.⁷⁵ Böylece Yıldız Sarayı kendine özgü yapılarıyla Sultan II.Abdülhamid'in yönetim merkezi haline gelmiştir.

19.yüzyıl'ın başlarında Mihrişah Valide Sultan, Yıldız Sarayı'nın bulunduğu araziye bir köşk yaptırmış fakat bu köşk günümüze ulaşmamıştır. Sonrasında II.Mahmud, Yıldız Köşkü'nü inşa ettirmiştir. Büyük Mabeyn, Malta Köşkü, Çadır Köşkü ve Çit Kasrı ise Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Sultan II.Abdülhamid de yeni yapılar ekleyerek sarayı büyük bir alana yaymıştır.⁷⁶

Yıldız Sarayı'na, kalın ve yüksek duvarlar yaptırılmıştı. Hamidiye Cami önünden başlayarak Beşiktaş'a ve Ortaköy'e kadar büyük bir alanı kaplayan bir park alanı oluşturularak sarayın dışarıyla alakası kesilmesi yoluyla güvence altına alınması sağlanır.⁷⁷

Halid Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi adlı eserinde Yıldız Sarayını şu şekilde tasvir etmiştir:

“Yıldız Sarayı'nı düşünürken burasını içi dışı diye ikiye ayırmak lazımdır. Yıldız'ın dışında, yani üzerinden ancak kanatlarına güvenen kuşlar geçebilecek kadar yüksek duvarların berisinde kalan binalar herkesçe az çok bilinen yerlerdi ki bunlar bugün muhtelif dairelere ve müesseselere tahsis olunmuşlardır. Bunların arasında büyük mabeyn denilen Abdülmecid'den kalma bina az çok saray ıttlakına layık addedilebilir. Yıldız, Hazine-i Hassa'ya intikal edince burası yeniden tamir ve tefriş edilerek Sultan Reşad'a da mabeyn olarak hizmet etmişti. Küçük mabeyn, duvarların ötesinde en başta bulunan ve mükellef bir köy köşküne benzetilebilen bir daireydi ki kıymetli halılarla, şurasında burasında yeni levhalar ve vazolarla, ekseriyet üzere yaldızlı yeni tarzda ve yerli mamulattan kanepeler ve sandalyelerle süslenmiş, zevk-i selime pek çarpmayan bir binaydı. Abdülhamid bazı kabul merasimini burada yapmak itiyadında olduğundan bu daireye küçük mabeyn denmişti.”⁷⁸

Ağaçlarla dolu büyük bir alan içerisinde çok sayıda köşk ve kasırlardan oluşan Yıldız Sarayı'nın yerleşkesinde Balyan ailesi tarafından Sultan Abdülaziz'in dinlenme köşkü olarak inşa ettirilen Mabeyn Köşkü önemli yer tutmaktadır. 1866 yılında iki katlı kâgir köşk olarak yapılan bu bina, Sultan II.Abdülhamid devrinde resmi toplantıların yapıldığı, davetlerin verildiği

⁷⁴ Georgeon F (2020), *Sultan Abdülhamid*, çev.Ali Berkay, İletişim Yay. İstanbul, s.174-175.

⁷⁵ Georgeon, a.g.e., s.178.

⁷⁶ Akyıldız A. (2019), *Saray Harem ve Mahrem*, Timaş Yay. İstanbul, s.23.

⁷⁷ Engin V (2015), “Osmanlı İstanbul'unun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı”, *Antik Çağ'dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, s.169-177.

⁷⁸ Uşaklıgil H. (2022), *Saray ve Ötesi*, Can Yay., Haz.Necati Tonga, İstanbul, s.147.

ve resmi odanın da yer aldığı sarayın en büyük binasıdır. Bu binanın üst katında Gazi Osman Paşa'nın odası yer almakla birlikte alt katında mabeyncilerin odaları bulunmaktaydı.⁷⁹

Birinci avluda yer alan yapılar arasında ilk olarak Yâveran Dairesi gelir. Bunun hemen yanında ise telgrafhane ve şifrehanenin bulunduğu bina bulunmaktadır. Valide Sultan Kapısı'ndan içeriye girildiğinde uzunlamasına bir yapı göze çarpar ve burada silahhâne, arabacılar ve arabalık gibi binalar bulunur. Sultan II.Abdülhamid devrinde Silahhane binası ilk olarak saray hizmetkarları için yemekhane olarak yaptırılmış ve sarayda mevcut bulunan silahhâne, kütüphaneye çevrilince yemekhane de silah deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Arabalığın karşısında da kimyahane ve eczahane bulunmaktadır. Eczahane binasının önündeki kaskatlardan güvercinler su içtiği için bu yapı ayrıca “güvercinlik” adıyla da anılmıştır.⁸⁰

İkinci avluda Harem, Tiyatro ve Gedikli Cariyeler Daireleri yer alırken üçüncü avluda ise Şale ve Merasim Köşkleri bulunur. Bütün bu yapıları çevreleyen surun haricinde Hamidiye Cami, saat kulesi, Ağavat Dairesi, Kiler-i Hümayun, Malta ve Çadır Köşkleri yer alır.⁸¹

Sarayda Yıldız Kasrı olarak bilinen bina ilk olarak 1842 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. İlk inşa edildiği dönemler ve Sultan Abdülaziz döneminde harem olarak kullanılmıştır. Sultan Abdülhamid'in devletin merkezini Yıldız'a taşıması ile kasrın sağ tarafında yer alan iki odadan birini kendi yatak odası olarak kullanmıştır. Üst katında ise padişahın bazı kadınları ve çocukları bulunmaktaydı. Bir süre sonra Sultan Abdülhamid yatak odasını binanın arka tarafına aldırılmıştır. Sonrasında kasrın arka cephesinde yer alan bölgeye Hususi Daire yaptırılmış ve bu kasır tamamen kadınlara verilmiştir. Padişah da kendi dairesinden bir kapı ile bu kasra girerdi.⁸²

Padişahın hususi dairesi ise günümüze ulaşamayan yapılardan olup iki bölümden oluşurdu. Bunlardan biri 1885-1886 yıllarında inşa edilmiş olan “Yeni Köşk” ve diğeri ise 1894 yılında meydana gelen depremin ardından inşa edilmiş olan “Küçük Köşk”tür.⁸³

Yıldız Sarayı'nın iki büyük bahçesi bulunmaktadır. Bunun biri Has Bahçe, diğeri ise günümüzde Yıldız Parkı olarak adlandırılan Dış Bahçedir. Has Bahçede büyük bir havuz, köşkler, çeşitli türden hayvanlar, limonluklar ve Sultan II.Abdülhamid'in hususi kütüphanesi bulunur. Bu bahçenin birinci avludan ve ikinci avludan olmak üzere iki ayrı girişi bulunur. Dış

⁷⁹ Bilgin B. (2013), “Yıldız Sarayı”, TDV, İA, C.43, İstanbul, s.541-544.

⁸⁰ Bilgin, a.g.m., s.541-544.

⁸¹ Akyıldız, a.g.e., s.24.

⁸² Kurtay N. (1994), *Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, s.84-85.

⁸³ Kurtay, a.g.t., s.86.

Bahçe ise Çadır, Malta, Şale, Acem, Bahçıvanbaşı gibi köşklerin bulunduğu yerdir. Ayrıca birçok atölye, Çini Fabrikası, sebze ve meyve bahçeleri bulunmaktadır.⁸⁴

Dış Bahçe (Yıldız Korusu) ilk olarak Sultan Abdülaziz devrinde “Mabeyn Bahçesi” olarak kullanılmaya başlanmış ve yine bu devirde inşaat başlatılarak Ortaköy civarında büyük bir göl yapılarak ve yanına da Çadır Köşkü yaptırılmıştır. Ayrıca bu bahçede farklı kuş türleri yetiştirebilmek amacıyla yeni yapılar eklenmiştir. Sultan II.Abdülhamid devrinde de Yıldız Korusu’nda yeni düzenlemeler yapılmış ve bahçe deniz kenarında yer alan yoldan itibaren Yıldız Sarayı’na bağlanmıştır. Yakınında yer alan arsalar da alınarak Ortaköy’e doğru büyütülmüştür.⁸⁵

II.Abdülhamid devrinde devlet işlerinin büyük ölçüde Bâbîâlî’den saraya aktarıldığından Mabeyn, iş hacmi ve personel bakımından büyük bir gelişme gösterir. Bu sebeple bu dönemde Mabeyn, Hususi ve Resmi daireler olmak üzere ikiye ayrılır. Hususi Daire padişahın özel hizmetleri ile ilgili olan kısımdır. Burada esvapçıbaşı, seccadecibaşı, ibrikdarbaşı, tütüncübaşı, kahvecibaşı, kitapçıbaşı ve kilercibaşı gibi görevliler bulunur. Burada çalışan görevliler padişahın şehzadelikinden beri yanında olarak güvenini elde etmiş kişilerden oluşurdu. Resmi Daire ise devlet işlerinin görüldüğü yerdir. Burada da mabeyn müşiri, dârüssade ağası, mabeynciler, Mabeyn katipleri, tahrirat-ı ecnebiyye kâtibi, padişah imamları, başmusahip, harem-i hümayun masraf kâtibi, hademe-i hassa ve musika ferîği, hazine-i hümayun kethüdası, Istabl-ı Amire müdürü, Ceyb-i Hümayun kâtibi, bâbüssade ağası, Has Oda kethüdası, sertabip, kapuçukdarları, padişahın yaver ve fahri yaverleri ve Teftiş-i Umumi Askeri Komisyonu görev yapmaktadır.⁸⁶

Merasim Dairesi’nin üst katında birinci ve ikinci mabeyncilerin odaları yer almaktaydı. Diğer mabeynciler ise ikinci katta yer alırdı. II.Abdülhamid devrinde devlet işleri genel olarak saraydan yürütüldüğünden mabeynciler yoğun olarak çalışmakta ve geceleri de nöbetleşe olarak sarayda kalmaktaydılar. Ayrıca padişahın sarayda Mabeyn olarak kullandığı iki yer daha bulunmaktaydı. Bunlar Çit Kasrı ve Küçük Mabeyn Dairesiydi. Mabeyn’e giriş ve çıkışlar kontrollü bir şekilde yürütülmekte ve ziyaretçilerin isimleri, kim için geldikleri, giriş ve çıkış saatleri düzenli olarak kaydedilmekteydi.⁸⁷

Yıldız Sarayı’nda Harem-i Hümayun, sarayın yüksek duvarlarla çevrelenmiş üç avlusunun en içerisinde yer almaktadır. Buraya sarayın birinci avlusundan girilir ve içeriye girildiğinde sağ tarafta sırasıyla Küçük Mabeyn, Hususi Daire, Kaskat Köşkü, Musahip Ağalar

⁸⁴ Kurtay, a.g.t., s.14-15.

⁸⁵ Kurtay, a.g.t., s.151.

⁸⁶ Akyıldız, a.g.e., s.67-68.

⁸⁷ Akyıldız, a.g.e., s.72-73.

Dairesi, Kadınefendiler, Hazine Dar Ustalar ve Cariyeler Dairesi bulunur. Sol tarafta ise limonluk, Pavyon Köşkü, Hünkâr Dairesi olarak bilinen Yıldız Kasrı, Tiyatro, Gedikli Cariyeler ve Usta Kalfalar Daireleri bulunur. Haremin kapıları padişahın emri ile açılır ve emri ile kapatılırdı. Acele bir iş olduğunda ise nöbetçi tüfekçilerin haberi ile kapı açılabilir ve içerideki bulunan bekçiler tarafından tekrar kapatılırdı.⁸⁸

Sarayda bir müze bulunmakta ve bu müzede Sultan II.Abdülhamid'in yirmi beşinci cülus yılı nedeniyle yabancı memleketlerin hükümdarlarından gelen hediyeler de dahil olmak üzere çeşitli yerlerden gelen hediyeler burada muhafaza edilirdi. Ayrıca padişahın kendisinin beğenerek biriktirdiği şeyler ve Japon imali dolaplar da bu müzede yer almaktaydı.⁸⁹

Sanayileşmeye önem verilen bu dönemde ayrı bir şehir haline gelmiş Yıldız Sarayı'nda da bazı fabrikalar kurulmuştur. Yıldız Çini-Porselen Fabrikası da sarayda kurulan önemli fabrikalardan biridir. Porselen imal etmek amacıyla kurulan bu fabrikada tabak, kâse, fincan, vazo gibi eşyalar imal edilmekte ve ayrıca sarayın ihtiyacı da buradan karşılanmaya çalışılmaktaydı.⁹⁰ Yıldız Sarayı'nda kurulmuş fabrikalardan biri de tezin konusu olan Tamirhane-i Hümayun'dur.

1.3.1. Saray Marangozhanesi

Devlet işlerinin Yıldız Sarayı'nda yürütülmesinin yanı sıra Sultan Hamid, yönetim işleri dışında kalan tüm vaktini de Saray içerisinde geçirmekteydi. Uzun süre boyunca Mabeyn-i Hümayun başkatipliği yapmış olan Tahsin Paşa, Sultan'ın boş zamanlarında bahçede gezinti yaptığını ya da sarayda kendisine ait yaptırdığı marangozhanesinde çalıştığını kaydetmiştir. Ayrıca Sultan'ın marangozluğa ve çiniye olan ilgisinden dolayı sarayın içinde hususi marangozhanesinin dışında ayrı bir marangozhane ve çini fabrikası kurduğunu da aktarmaktadır.⁹¹ Sultan Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu, Yıldız Sarayı hakkında hatıralarını anlattığı eserinde Sultan Hamid'in marangozluğa olan merakının Sultan Abdülmecid dönemine kadar gittiğini söyler. O zamanlar Sultan Abdülmecid'in yanında Halil Efendi isminde bir marangozun olduğunu ve Sultan Abdülhamid'in de Marangoz Halil Efendi'den dersler aldığını kaydetmiştir. Sultan Abdülmecid'e ait olup Halil Efendi imzalı marangoz takımlarının Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda yer alan hususi marangozhanesine yer aldığı da Ayşe

⁸⁸ Kurtay, a.g.t., s.73-74.

⁸⁹ Uşaklıgil, a.g.e., s.145-146.

⁹⁰ Serin, a.g.t, s.10.

⁹¹ Tahsin Paşa (2017), *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yay. İstanbul, s.20.

Osmanoğlu'nun verdiği bilgiler arasındadır.⁹² Yine Sultan Abdülhamid'in kızlarından olan Şadiye Osmanoğlu ise Sultan'ın marangozluğa olan ilgisi hakkında şunları kaydetmiştir: *“Babamın çocukluğundan itibaren marangozluğa merakı meşhurdur. Hususî dairesinin yanında, geniş bir yeri, iş odası yapmıştı, çok mükemmel takımları vardı. Dolap, masa gibi ev eşyalarını, üzerlerine fildişi kakma nakışlarıyla sanatkârane bir şekilde yapardı.”*⁹³

Dönemin tanıklarından Osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı adlı eserinde Sultan Abdülhamid'in marangozluğa olan ilgisinden bahseder. Padişahın marangozluğa olan ilgisini şu şekilde aktarmaktadır: *“Abdülhamid'in en garip meraklarından biri de marangozluk ve oymacılıktır. Bu merakta pek ileriye gitmiş, kendine mahsus bir imalâthâne vücuda getirmişti; vaktinin çoğunu burada geçirirdi. Bu merakı ona veren de Karl Yensben isminde Magdeburg'lu bir Alman idi. Bu adam Abdülhamid'in marangozhânesinde basit bir amele iken git gide şehzâdenin sarayında nüfuzlu biri olmuştur. Onu bu mevkiye getiren şey Abdülhamid'in tutumlu olmasından başka bir şey değildir.”*⁹⁴

Sultan Abdülhamid'in hususi marangozhane haricinde sanayi üretimini teşvik amacıyla kurdurmuş olduğu marangozhanede yabancı ustaların yanı sıra Tophane marangozhanesinden çıkmış ustalar da yer almaktaydı. Burada saraya ait olan panjur, kapı, çerçeve, masa, konsol gibi eşyaların imali ve tamiri yapılmakta olup uzun yıllar sarayda görev yapmış olan Ali Said, burada yapılan cila işinin Avrupa sanatkârlarının işinden daha üstün vaziyette olduğunu söylemiştir.⁹⁵

Marangozhane-i Hümayun denilen bu saray atölyesi hakkında yer alan defterlerde iki önemli çalışan göze çarpmaktadır. Defterlerde sık sık isimleri geçmekte olan Marangoz Karlo ve Herman, Marangozhane-i Hümayun'da maaşlı olarak çalışan görevliler arasında yer almaktadır.⁹⁶ Marangoz Karlo ve Herman ile ilgili olarak 1876 yılında saraya marangoz olarak göreve alınarak maaş bağlandığı tespit edilmiştir.⁹⁷ Dolayısıyla Saray marangozhanesinin Sultan II.Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarından beri var olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple Dolmabahçe Sarayı'nda bir marangozhanenin bulunduğunu ve devletin merkezinin Yıldız Sarayı'na taşınmasının ardından burada da bir marangozhane kurulup çeşitli mobilyaların imal ve tamiri yapıldığı anlaşılmıştır.

⁹² Osmanoğlu A. (2022), *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yay. İstanbul, s.33.

⁹³ Osmanoğlu Ş. (2020), *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay. İstanbul, s.37.

⁹⁴ Osman Nuri (2017), *Bilinmeyen Abdülhamid: Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, s.377.

⁹⁵ Ali Said (1994), *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, Nehir Yay. İstanbul, s.42-43.

⁹⁶ BOA, Y.PRK.SGE.3/32.

⁹⁷ BOA, Y.PRK.AZJ.1/47.

Marangozhane-i Hümayun'da çalışmakta olan görevlilerin maaşı Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanmaktaydı. Marangoz Karlo ve Herman'ın da zaman ilerledikçe Hazine-i Hassa Nezareti tarafından verilen maaşlarının yükseltildiği bilinmektedir.⁹⁸ Ayrıca marangozhanede maaşlı çalışanların yanı sıra yevmiyeli olarak çalışan görevliler de bulunmaktaydı. Bu kişilere de çalıştıkları günün karşılığı olarak bir ücret verilmekte ve bu ücretler defterlere kaydedilmekteydi.⁹⁹

⁹⁸ BOA, MB.İ.85/168.

⁹⁹ BOA, Y.PRK.HH.17/45, Konunun ayrıntılarına sonraki bölümlerde değinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'UN İDARİ VE MALİ YAPISI

Sultan II.Abdülhamid, ikametgahını Yıldız Sarayı'na taşıdıktan sonra sarayın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Tophane ve Tersane 'de yer alan fabrikalardan saraya ustalar ve çıraklar getirterek Tamirhane-i Hümayun adı ile bir kurum teşkil ettirmiştir. Kurumun başına da Cemil Paşa müdür olarak tayin edilmiştir. Aslen Belçikalı olan Cemil Paşa, devletin hizmetine girerek Müslüman olmuştur.¹⁰⁰ Tamirhane-i Hümayun, Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olarak varlığını sürdüren kurumlardan biriydi. Bu nedenle Hazine-i Hassa Nezareti'ne kısaca değinmek faydalı olacaktır.

18. yüzyıl'a kadar Ceyb-i Hümayûn Hazinesi¹⁰¹ olarak bilinen hazine, 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Darphane Hazinesi'ne bağlanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra o döneme kadar Ceyb-i Hümayun'a girmiş olan gelirler bundan sonra Maliyeye aktarılmış ve Padişaha ait bir ödenek bağlanarak bu da Maliye Hazinesi tarafından karşılanmaya başlamıştır. Bu ödenek de Ceyb-i Hümayun Hazinesi'ne alınarak masraflar buradan karşılanmış ve 1840 başlarına gelindiğinde bu hazineye Ceyb-i Hümayun tabirinin yanı sıra Hazine-i Hassa da denilmeye başlanmıştır. 1846'dan sonra ise Ceyb-i hümayun ismi tamamen terk edilerek Hazine-i Hassa adını almış ve Darphane Nazırı da Hazine-i Hassa Nazırı olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁰² Bir süre sonra aynı anda iki unvanın olması karışıklığa sebebiyet vereceğinden 1850 yılında Darphane Nazırı Tahir Paşa'nın vefatı üzerine Darphane Nezareti isminin değiştirilmesine karar verilmiştir. Tahir Paşa'nın yerine vazife alan Ali Şefik Bey de bu tarihten itibaren Hazine-i Hassa Nazırı tabiriyle göreve başlamıştır.¹⁰³

Hazine-i Hassa Nezareti, padişahın gelir ve giderlerinin idaresinin icra edilebilmesi ve saraylara ait olan masrafların karşılanabilmesini sağlayan bir kurumdur. Hazine-i Hassa Nazırı da bu kurumun yöneticisi olarak görev yapmaktadır. Nazırın görevleri arasında Hazine-i Hassa'nın merkez kalemleri ve nezarete bağlı dairelerin işlerinin kontrolü, bütün gelirlerden

¹⁰⁰ Ziya Şakir (2018), *Sultan Abdülhamid*, Akıl Fikir Yay. İstanbul, s.429.

¹⁰¹ Ceyb-i Hümayun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümayun" TDV, İA, İstanbul, 1993, C.7, s.465-467.

¹⁰² Kütükoğlu, a.g.e, s.281.

¹⁰³ Terzi A.(2000), *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay. Ankara, s.21.

toplanacak miktarların padişahın rızasına uygun ve kurallara uygun olarak tahsil edilmesinin sağlanması ve gerekli yerlere harcanması yer almaktadır.¹⁰⁴

Hazine-i Hassa Nezareti, Sultan Abdülmecid zamanında muhasebe, sergi muhasebesi ve tahrirat kalemlerinden meydana gelmekteydi. Nezarete bağlı olarak ebniye ambarı, feshâne, hatab ambarı, Istabl-ı Âmire, matbah ambarı, mefruşat müdürlüğü gibi birimlerden oluşmaktaydı. Sultan Abdülaziz dönemine gelindiğinde personel sayısında artış olduğu gözlemlenir. Hazine-i Hassa Nezareti'nin en geliştiği dönem ise Sultan II.Abdülhamid zamanı olmuştur.¹⁰⁵ II.Abdülhamid'in saltanatı boyunca Nezarete üç önemli nazır atanmıştır. Bunlar Agop, Mikail ve Ohannes Paşalardır. Bu üç nazır da gayr-ı müslim tebaadan olmak üzere iyi iktisatçı olma özelliği taşımaktadırlar.¹⁰⁶

Bu devirde Hazine-i Hassa ile ilgili olarak önemli birtakım kararlar alınır. Alınan kararlar doğrultusunda masraflar konusu ile ilgili olarak israfın önlenmesi amacıyla bir komisyon kurularak önceki yılın bütçesi yapılırdı. Agop Paşa tarafından da bu doğrultuda alınması gereken tedbirleri içeren bir lâhiya oluşturulur ve bundan sonra saray masraflarında gerekli olan kısıtlamalar yapılır. Saray görevlileri ve hazineden maaş almakta olan kişiler incelenerek emekliliği gelenler ve boş yere maaş alanlar tespit edilerek kısıtlamalar gerçekleştirilirdi.¹⁰⁷

1880 yılında belirlenen nizamnameye göre “*Hey’et-i İdâre*” adıyla bir meclis oluşturulur ve hazineye ait işlerle hazineye bağlı dairelerin alımları bu heyet tarafından idare edilmesi planlanırdı. Oluşturulan meclise Hazine-i Hassa Nazırı başkanlık edecek ve onun olmadığı zamanlarda bir başkan vekili bulunacaktı. Meclisin üyelerine gelince hazine kalemlerinin müdürleri ve Hazine-i Hassa’ya bağlı dairelerin ve şubelerin müdürlerinden meydana gelmekteydi. Bunun dışında mecliste yapılan görüşmelerin ve kararların kaydedildiği “*İdâre Hey’et’inin Karar ve Zabıt Defterleri*” bulunurdu. Bu defterleri tutmak için de bir başkatip ve zabıt kâatibi bulunmaktaydı. Sonrasında mecliste yazı işleri çoğaldığı için katiplerin sayısı arttırılmış ve katiplerin arasından bir kişi de mümeyyizliğe atanmıştır. Ardından mümeyyizlerin sayısı ikiye çıkarılır ve Hazine-i Hassa-i Şahane Mütercimi, görevli personel arasında dahil edilirdi.¹⁰⁸

Hazine-i Hassa’nın idaresi bu dönemde iki kısma ayrılır. Hazineye ait işler Hey’et-i İdâre tarafından yürütülürken, padişahın emlâkına dair işler Emlak-ı Hümayun komisyonu tarafından

¹⁰⁴ Terzi, a.g.e. s.24.

¹⁰⁵ Terzi A. (1998), “Hazine-i Hâssa” TDV, İA, İstanbul, C.17, s.137-141.

¹⁰⁶ Terzi, a.g.e., s.28.

¹⁰⁷ Terzi, “Hazine-i Hâssa, s.137-141.

¹⁰⁸ Terzi, a.g.e., s.40-41.

yürütülmesine karar verilir. Ayrıca emlak idaresi için yapılan satın almımlar da yerine göre bu iki meclisten biri tarafından yapılmaktaydı. Dolayısıyla ortaya çıkan bu karışıklığı önlemek amacıyla emlak ve hazineye ait işlerin görüşülmesi Hey'et-i İdâre tarafından yapılacak ve bu görüşmeler yapılırken Emlak-ı Hümayun Komisyonu reisi, Emlak Kalemi müdürü ve Baş mühendisi de yer alacaktı. Ayrıca başkan dışında emlak ve hazineye ait ikişer kişi olmadıkça görüşmeye başlanılmayacaktı.¹⁰⁹

Hazine-i Hassa Nezareti tarafından yapılan harcamalar konusuna gelince; Mabeyn-i Hümayun için yapılan harcamalar başta olmak üzere Harem-i Hümayun Mabeyn-i hümayun, Harem-i Hümayun ağaları ve Hazine-i Hassa maaşları ile bekçi, kuşçu, kapıcı, kayıkçıların maaş ödemeleri önemli yer tutmaktadır. Ebniye-i Seniyye'ye ait olan tamir ve inşaat masrafları, bağlı dairelere ait olan masraflar ve buralarda çalışan görevlilerin maaşları Hazine-i Hassa'nın harcamaları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca saray eczahanesi, hazine-i hümayun, has ve harici fırınlar, hadika-i hassa masrafları ve buralardaki görevlilerin maaşları da yapılan harcamalar arasındadır.¹¹⁰

Bu dönemde Ceyb-i Hümayun tabiri tekrar gündeme gelerek Mabeyn-i Hümayun'a bağlı bir daire konumunda çalışmaya başlar. Artık başmâbeyncinin idaresinde olmak üzere gedik harcamaları, atıyye-i seniyye ve tedarik sırasında yapılan ödeme gibi masraflar bulunmaktadır. Ayrıca her ay düzenli olarak Hazine-i Hassa tarafından buraya ödeme yapıldı.¹¹¹

Hazine-i Hassa Nezareti'nin gelirleri tahsisat-ı seniyye, saray-ı hümayun lahm tayinatı, şehzade ve sultanların muayyenat ödemeleri, Ebniye-i Seniyye ve Emlak-ı Hümayun gibi yerlerden gelen kazançlardan oluşmaktaydı. Emlak-ı Hümayun'un tüm gelirleri hazineye ait olmamakla birlikte çıkarılan iradeler ile Emlak-ı Hümayun gelirlerinin hazineye karıştırılmaması istenirdi.¹¹²

Sultan Abdülhamid devrinde Hazine-i Hassa idaresi beş ayrı kaleme ayrılmıştı. Hazine-i Hassa Nazırı'nın yanı sıra ikinci dereceden bir görevli olarak muhasebeci göreve getirilir ve nezaret; merkez teşkilatı muhasebe, vezne idaresi, yoklama ve kuyudât, tahrirat ve evrak birimleri olmak üzere beş ayrı kaleme ayrılır. Her kalemin başına da görevli bir müdür tayin edilmekteydi.¹¹³

Ayrıca 1888 yılında oluşturulan Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü adı verilen bir kalem bulunmaktaydı ve bu kalem nezarete bağlı dairelerin ihtiyacı olan her türden gereği olan eşyayı

¹⁰⁹ Terzi, a.g.e., s.41.

¹¹⁰ Terzi, "Hazîne-i Hâssa", s.137-141.

¹¹¹ Terzi, "Hazîne-i Hâssa", s.137-141.

¹¹² Terzi, "Hazîne-i Hâssa", s.137-141.

¹¹³ Terzi, a.g.e., s.55.

tedarik etmekle görevliydi. Dairelerde kullanılacak olan kâğıt, mürekkep, defter, zarf, etiket gibi eşyalar Depo Müdürlüğü tarafından verilmekteydi. Temin edilen eşyalar hakkında eşyanın cinsi, fiyatı, miktarı ve hangi kaleme verildiği gibi bilgiler defterlere ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir.¹¹⁴

2.1. Tamirhane-i Hümayun Binasının Yeri Konusundaki Belirsizlik

Tamirhane-i Hümayun teşkilatı, Yıldız Sarayı içerisinde sarayın ihtiyaçlarına yönelik kurulmuş bir fabrika-i hümayun niteliği taşır ve Sultan II.Abdülhamid devrine ait sanayi alanında atılan adımların en güzel örneklerinden biri olur. Bu teşkilatın ne zaman kurulduğuna dair net bir tarihe ulaşılamamakla birlikte Sultan II.Abdülhamid'in yönetim merkezini Yıldız Sarayı'na taşımasıyla saray içerisine inşa edilen fabrikalardan biri olduğu söylenebilmektedir.

Tamirhane-i Hümayun, Sultan II.Abdülhamid'in hal' edilmesi ile ortadan kalkan kurumlardan biri olmasından dolayı teşkilat binasının sonrasında ne amaçlar ile kullanıldığı hakkında net bilgilere ulaşılamamıştır. Tamirhane-i Hümayun'un birimlerinden Demirhane-i Hümayun binasının bu sırada mutfağa dönüştürüldüğü¹¹⁵ bilinse de Tamirhane binası hakkındaki belgeler yetersiz kalmıştır.

İlk olarak bu konu hakkında sıklıkla karıştırıldığı anlaşıldığından Marangozhane-i Hümayun binası ile Tamirhane-i Hümayun binasının aynı yerler olmadığından bahsetmek gerekmektedir. Yıldız Sarayı'nın günümüzdeki yerleşimine bakıldığında birinci avluda Büyük Marangozhane binası, hemen bitişiğinde de Sultan II.Abdülhamid'in hususi marangozhanesi yer almaktadır. Bu büyük bina Tamirhane-i Hümayun'un en önemli birimi denilebilecek Marangozhane-i Hümayun'a ait binadır. Hususi marangozhane ise padişahın kendi eserlerini ürettiği ve çalıştığı mekân olarak bilinmektedir. Devrin önemli marangozları ise buradaki büyük marangozhanede çalışmaktaydılar.

Tamirhane binasına gelince buranın yerini tespit edebilmek için Sultan II.Abdülhamid devrine ait Yıldız Sarayı planı¹¹⁶ ile günümüz planları* karşılaştırılarak binanın yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Sultan II.Abdülhamid döneminde silahhane olarak kullanılmış ve günümüzde kütüphane olarak anılmakta olan binanın bitişiğinde Tamirhane binasının yer aldığı sonucuna varılmıştır. Devrin haritasına göre Silahhane binasının hemen üstünde karakol, bitişiğinde yer alan binalar ise Tamirhane ve Demirhane olarak adlandırılmıştır.

¹¹⁴ Terzi, a.g.e., s.62.

¹¹⁵ BOA, ML.EEM.887/9.

¹¹⁶ BOA, PLK.p.2944.

* Ek 11'e bkz.

Varılan neticeye göre günümüz planına göre kütüphane olarak anılmakta olan binanın bitişiğinde yer alan binalardan birinin Tamirhane binası olduğu düşünülmektedir. Büyük Marangozhane olarak geçen bina ise Tamirhane-i Hümayun'un birimlerinden olan Marangozhane-i Hümayun'a aittir.

2.2. Tamirhane-i Hümayun'un Kuruluşu

Tamirhane-i Hümayun'un ne zaman kurulduğu ile ilgili net bir tarihe ulaşılamamıştır. Elde edilen en sağlıklı bilgilere göre Tamirhanenin 1890 yılı civarlarında kurulmuş olması muhtemeldir fakat birlikte varlığının 1890 öncesinde de var olduğu fikrini verebilecek bir belge de bulunmaktadır.¹¹⁷ 1894 tarihli belgede Tamirhane-i Hümayun için 1883 tarihinde alınan torna makinesinden bahsedilmiştir. Bu belge, Tamirhanenin 1890 öncesinde de var olabileceğini göstermekle beraber bunun dışında 1890 öncesine ait herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Buna ve diğer belgelere dayanarak Tamirhane-i Hümayun'un kuruluşu iki şekilde cereyan etmiş olabilir: Bunlardan biri yukarıda da anlatıldığı gibi Tamirhaneden önce de var olan Demirhane ve Marangozhane binalarının Tamirhane-i Hümayun'un kurulması ile teşkilatın birimleri haline gelmesi, diğer ihtimal ise Tamirhane-i Hümayun'un diğerlerinden önce teşkil edilip işlerin büyümesi ile Marangozhane ve Demirhane ek birimlerin eklenmesi şeklinde yapılmış olmasıdır.

1890 tarihinden önce Yıldız Sarayı'nda ayrı Marangozhane ve Demirhane atölyeleri bulunmakta¹¹⁸ ve buralarda sarayın ihtiyacı olan imal ve tamir işleri de yapılmaktaydı. Yukarıda zikredilen Marangoz Karlo ve Herman'ın da bu Marangozhanede çalıştığına dair kayıtlar bulunmaktadır.¹¹⁹ 1888 tarihli Hazine-i Hassa'ya ait bir keşif defterinde Marangozhane ve Demirhane-i Hümayun'da çalışan görevlilerin Beşiktaş'ta ikamet ettikleri kuşhanenin tamirine ait bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu defterden Marangozhane ve Demirhanenin, Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı birimler olduğu anlaşılmaktadır. Tamirhane tabirinin ilk kullanımı ise 1891 yılına denk gelmektedir.¹²⁰ Bu tarihten önce ve sonraki yılların maaş defterlerine bakıldığında Marangozhane ve Demirhane çalışanlarıyla Tamirhane-i Hümayun başlığı altında çalışan kişilerin isimlerinin uyduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1891 tarihinden önce kurulmuş olan Demirhane ve Marangozhane atölyelerinin bu tarihten sonra işlevlerini aynı şekilde yerine getirmekle beraber "Tamirhane-i Hümayun" adı altında birleştirilmiş olabileceği

¹¹⁷ BOA, Y.PRK.BŞK.1/30.

¹¹⁸ BOA, İ.DH.900/71591.

¹¹⁹ BOA, Y.PRK.SGE.3/32.

¹²⁰ BOA, Y.MTV.52/81.

gözlemlenmiştir. Ayrıca Marangozhane ve Demirhane binalarına ek olarak bir Tamirhane binasının varlığı da tespit edilmiştir.¹²¹

Osman Nuri de eserinde Tamirhane-i Hümayun hakkında bilgiler aktarmaktadır. Onun anlatımına göre Yıldız Sarayı'nda çok sayıda fabrika yer almaktaydı ve Tamirhane, bunların içinde en eskisi olarak bilinmekteydi. Tamirhane-i Hümayun'a Sanayi Mektebi'nden diploma almış öğrencilerin getirildiğini ve bu büyük imalathanede mükemmel olarak tabir ettiği eşyaların imal edildiğini söylemektedir. Son sistem makinelerin getirildiği bu fabrikada sarayın tüm eşyaları üretildiğini aktarmaktadır. Demirhaneden de söz eden Osman Nuri, burada bir galvanoplastik bölümünün mevcut olduğunu söyler. Marangozhane ise çalışanlarının çoğunun yabancı uyruklu kişilerden oluştuğunu dile getirir. Arşiv evraklarında da isimleri sık geçmekte olan ve Marangozhane çalışan ressam Mayniç ve direktör olarak Herman'ın isimlerini zikreder. Marangozhane üretilen ahşap ürünlerin sarayda kullanılmakla birlikte padişahın hoşuna giden ürünler bazen hediye edilebildiğini kaydetmiştir.¹²²

Osman Nuri, saraydaki fabrikaların işleyişindeki eksiklikleri de dile getirerek bu konu hakkında bilgiler aktarmaktadır:

"... Yıldız fabrikalarının bazıları işsiz kaldığı veyahut imalat eskisine nisbetle azaldığı halde masraf hiç azalmadı.

*Abdülhamid'in bunlardan bilgisi olmadığından ve sanayie merakı ziyâde olduğundan para sarfından çekinmezdi. Fakat bu paraları alakadarlar kendi hesaplarına geçirirlerdi. Hünkâr fabrikalarda şunun bunun îmalini emreder, bu emir ilgililere tebliğ olunur, fakat arkası tâkib edilmezdi. Parayı da emirleri tebliğ edenler ceplerine atarlardı. Abdülhamid fabrikalarından birinin ne gibi eksiğini olduğunu kesinlikle bilmezdi. Fabrika müdürleri bu eksiklikleri mabeyncilere arz mecburiyetinde olduğu gibi, bunlar da işlerine gelmeyen şeyleri Hünkâr'a bildirmezlerdi."*¹²³

2.3 Tamirhane-i Hümayun'un Yönetimi

Tamirhane-i Hümayun 1891 tarihinden itibaren marangozluk ve demircilik işlerinin yanı sıra çok daha kapsamlı bir teşkilat haline gelerek saraydaki, kasırlardaki ve padişahın emlâkına ait olan her türlü eşyanın imalini ve tamirini yapan bir kurum olmuştur. 1898 tarihli bir defter Tamirhanede imal edilen eşyalar hakkında bilgiler vermektedir. Daire-i Hümayun, Harem-i Hümayun, Şale Köşkü ve Kiler-i Hümayun için dolap, iskemle, sandık, konsol, ispanyolet,

¹²¹ BOA, PLK.p.2944.

¹²² Osman Nuri, a.g.e., s.415-416.

¹²³ Osman Nuri, a.g.e., s.416.

şamdan, kuşluk, fener, kafes, çekmece, çerçeve, ahır, camekan gibi çeşitli türden eşyalar Tamirhane-i Hümayun'da imali ve tamiri yapılan işler arasında yer almaktadır.¹²⁴

Tamirhane-i Hümayun'da çalışan ustaların çeşitliliği, marangozluk ve demircilik dışında işlerin de yapıldığını göstermektedir. Tamirhanede yer alan yaldızcı, saraç, tornacı, madenci, bakırcı, tesviyeci, makineci, marangoz, demirci, nakkaş, dökmeci, taşçı, dülger, oymacı, sıvacı, duvarcı, kafesçi gibi çeşitli türden meslek gruplarının varlığı bunu kanıtlar niteliktedir.¹²⁵

Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı birimlerden biri olan Tamirhane-i Hümayun'un 1904'e kadar olan döneminde mali işleyişi bakımından hazinenin diğer birimlerinden birtakım farkları bulunmaktaydı. İdari olarak Hazine-i Hassa'ya bağlı olsa da hesap kontrolleri hazine tarafından yapılmamaktaydı. Bu sebeple 1904 yılına gelindiğinde maliye işlerinin de düzenli olarak kaydının yapılarak kontrolünün sağlanabilmesi için bir görevli tayin edilmişti.¹²⁶ Ayrıca Hazine-i Hassa Nezareti'nden memurlar tayin edilebilmesi için padişah'tan izin istenmişti. Bunun üzerine genel hesap işlerinin düzenli bir şekilde devam edebilmesi için iki kâtibin daha çalıştırılması gerektiği bildirilmişti. Dolayısıyla Kartal Mahkemesi başkatibi Ali Rıza ve Mekteb-i İdadi kâtibi Salih Zeki Efendi göreve tayin edildi.¹²⁷

Tamirhane-i Hümayun'un işleyişi hakkındaki 1904 tarihli talimatname kurumun idari yapısını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Beş bölümden oluşan bu talimatnamenin ilk kısmı Tamirhanede kullanılan malzemeler ile ilgilidir. Talimatnamede artık tüm yönleriyle Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı bir kurum olduğu belirtilmiş ve sonrasında sarfiyat işleri hakkında bilgiler verilmiştir. Talimatnameye göre teşkilatın bir muhasebecisi olacak ve o olmadığında da ona kefil olarak bir veznedar çalıştırılabilecekti. Kasanın sayım ve teftiş işinden ise Tamirhane nazırı sorumlu tutulmuştur.¹²⁸

Alım ve sarfiyat işleri için her gün düzenli olarak çek ya da makbuz gibi belgeler ile evrak kaydı tutulacak ve evrak olmadan hiçbir işlem yapılmayacaktı. Hazine-i Hassa'ya yazılacak olan önergeleri de Tamirhane nazırı ve muhasebecisi ortaklaşa imzalayacaklardı. Acele halledilmesi gereken bir iş olduğunda Tamirhane nazırı, hazineden 1.500 kuruşa kadar sarfiyat bedeli talep edebilirdi. Bundan fazlası gerektiğinde keşifnâme ve talepnâme karşılığında hazine izin verirse gereken bedeli alabilirdi.¹²⁹

¹²⁴ BOA, Y.PRK.HH.30/58.

¹²⁵ BOA, HH.d.27862.

¹²⁶ BOA, HH.İ.169/85.

¹²⁷ BOA, HH.d.29141.

¹²⁸ BOA, HH.d.29141.

¹²⁹ BOA, HH.d.29141.

Talimatnamenin ikinci bölümünde yer verilen konular ise Fen Heyeti'nin teşkil edilmesi ve heyetin vazifeleridir. Hazine-i Hassa tarafından uygun görülen ve fen memurlarından müteşekkil bir heyet oluşturulacaktı. Padişaha ait olarak gelen resmi evrak üzerine ihtiyaç olan imalat, fabrika nazırına verilirdi. Buradan ait olduğu şubenin işbaşına gönderilerek imalat için lazım olan eşyaların cinsini, miktarını ve ne kadar masraf ile yapılabileceğini gösteren bir keşifnâme düzenlenerek nazıra bildirilir, nazır da bunu fen heyetine iletirdi. Oluşturulan keşifnâmenin içeriği hakkında heyetin onayı alınır ve herhangi bir gecikme olmaması için ihtiyaç olan eşya ambarda mevcutsa buradan temin edilmesi, mevcut değilse de seri bir şekilde tedarik edilmesi ve makbuz senedinin işbaşına verilmesiyle imalata başlanması uygun görülmüştür.¹³⁰

Harem-i Hümayun, Şehzade Daireleri ve diğer daireler için imali ve tamiri gereken eşyalar hakkında bildirilen talepler, Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti ya da Serkurena makamında görüldükten sonra fabrika nazırına, oradan da imalatın yapılacağı şubenin işbaşına* gönderilirdi. Keşifnâmenin, Fen Heyeti tarafından araştırılması ve incelenmesinin ardından Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderilmesi talep edilmekteydi. Bu şekilde levazımat, işbaşına teslim edilerek imalata başlanırdı. Ayrıca yapılan her türlü imalat, Fen Heyeti tarafından incelenip ikinci keşif yapılması ile işleme başlanması gerektiği bildirilmekteydi.¹³¹

Talimatnamenin üçüncü bölümü işçi istihdamı ile alakalı olan kısımdır. Verilen bilgilere göre Tamirhane-i Hümayun'da maaşlı işçilerin yanı sıra geçici olarak istihdam edilen yevmiyeli işçilerin de bulunduğu kaydedilmişti. Yevmiyeli işçilerin alacakları ücret, Fen Heyeti tarafından belirlenmesi gerektiği kaydedilmiştir. Yukarıda zikredilen keşifnâme yevmiyeli olarak çalıştırılması gereken işçi miktarını da içermekteydi. Buradan verilen miktar dışında gerektiğinden fazla işçi çalıştırılması ise yasaktı. Maaşlı ve yevmiyeli işçilerin her gün sabah, öğlen ve akşam olmak üzere üç defa yoklaması alınması gerektiği bildirilmiştir. Bu yoklama listelerine göre devamsızlık yapan yevmiyeli işçiye gündeliği verilmeyecekti. Kaydettirmeden işten ayrılan, işbaşına gelmeyen ya da geç gelenlerin terk ve gecikmelerini açıklayan sebepler evrak ile ispat edilmezse maaşlarından kesinti uygulanacağı bildirilmekteydi.¹³²

Talimatnamenin dördüncü bölümü ise eşyaların koruma usulü ve ambar memurunun vazifeleri hakkındadır. Fasılda verilen bilgilere göre imalat için tedarik edilen levazımat, fabrika ambarında korunacaktı. Ambardan işbaşına teslim olunan eşyalar, ambar memurunun

¹³⁰ BOA. HH.d.29141.

* Ustabaşı

¹³¹ BOA. HH.d.29141.

¹³² BOA. HH.d.29141.

sorumluluğundaki makbuz gereğince kalem ile ambar katipleri tarafından deftere kaydedilecekti.¹³³

Tamirhanenin son bölümü olan beşinci fasılda demirbaş eşyanın kaydı ve alet ve edevatın yenilenmesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Verilen bilgilere göre fabrikada yer alan tüm makinalar ile işçilerin kullandıkları alet ve edevat, demirbaş eşya sıfatıyla deftere düzenli bir şekilde kaydedilmesi isteniyordu. İşbaşı, alet ve edevatın iyi bir şekilde korunmasından sorumlu olacaktı. Alet ve edevat içinde kullanılmayacak hale gelmiş olanlar hakkında yazılan talepler Fen Heyeti inceleyecekti. Tedariği gereken eşya bildirilir, yeni gelen eşyalara demirbaş kaydı verilmedikçe bir yenisi daha getirilmeyeceği kaydedilmiştir.¹³⁴

Talimatnamenin dışında Tamirhane-i Hümayun'un işleyişi hakkında bilgi edinilebilecek birçok defter bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlileri yapılan işler hakkında bilgiler veren icmal defterleridir. Bu tarz defterlerde imal edilmesi gereken eşyanın hangi daireye ait olduğu, imal edilecek eşyanın cinsi ve masrafı gösterilmektedir. Ayrıca Hazine-i Hassa'ya bağlı Erzak Ambarı, Ebniye-i Seniyye Ambarı gibi ambarlardan tedarik edilen eşya için yapılan masraflar da bu defterlerde eşyaların cinsi ve miktarı yazılarak gösterilmiştir.¹³⁵

Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı, binaların inşa ve tamir işleriyle ilgilenen Ebniye-i Seniyye İdaresi yeri geldiğinde bazı işlerde Tamirhane-i Hümayun idaresinden destek alabilmekteydi. Dolayısıyla aralarında bir iş birliği de mevcut olduğundan Tamirhane-i Hümayun'un gelirlerinin bir kısmı Ebniye-i Seniyye Ambarı İdaresi'ne verildiğine dair bilgiler de mevcuttur.¹³⁶

1880 yılında hazırlanan bir nizamnameye göre Hazine-i Hassa'ya bağlı birimlerin her birinin başında görevli bir müdür bulunacak ve müdürler ait oldukları dairelerin işlerini, gelir ve giderlerini kurallara uygun bir şekilde yapılmasından sorumlu olacaklardı. Ayrıca her birimin kendi içinde hesapların tutulması ve yazışmaların yapılabilmesi için oluşturulmuş birer kalemi bulunmaktaydı.¹³⁷

Nezarete bağlı bütün birimler için tedarik edilen eşya ve levazımının günlük olarak cetvelleri hazırlanır ve bu cetvellerde eşyaların türü, miktarı, fiyatı gibi bilgilere yer verilirdi. Birimlerin memur veya kâtibi de hazırlanan bu cetvelleri Hazine-i Hassa Nezareti'ne teslim ederdi. Teslim etmeyen olur ise önce uyarılır, eğer uyarıya da aldırmaz etmezse bir aylık maaşları kesilirdi. Bundan sonra da aynı hatayı devam ettirirlerse görevlerinden alınırlardı. Bu cetvellerin

¹³³ BOA. HH.d.29141.

¹³⁴ BOA. HH.d.29141.

¹³⁵ BOA. HH.d.27270.

¹³⁶ BOA. HH.THR.820/32.

¹³⁷ Terzi, a.g.e, s.65.

dışında bir de dairelerin müdürleri tarafından hazırlanan icmal defterleri vardır. Bunlarla birimlerde yapılan masraf hesabı belirli aralıklarla nezarete bildirilirdi. Mali işlerin kurallarına uygun şekilde yapılıp yapılmadığının kontrolünü ise Hazine-i Hassa Muhasebecisi yapmaktaydı. Ayrıca her dairenin müdürü, Hazine-i Hassa Hey'et-i İdaresi'nin bir üyesiydi ve yapılan toplantılarda da bulunurlardı.¹³⁸

Ebniye-i Seniyye Ambarı ile ilgili olarak, şehreminliği ve mimarbaşılığın birleştirilerek oluşturulan bir kurum olduğu bilinmektedir. Şehreminleri inşaatlara ait olan malzemelerin tedarik edilmesi, masrafların ve işçi ücretlerinin verilmesini sağlayıp bunlar hakkında defter tutmakla görevliydi. Mimarbaşılardan da inşa ya da tamir edilecek binaya ait keşif ve plan yapılması, inşa edilmesi gibi görevleri vardı. Neticede bu ikisi birleştirilerek Ebniye-i Seniyye Müdürlüğü kurulmuş ve Tanzimat'ın ilanından sonra düzenli olarak değişikliklere uğramıştır. Hazine-i Hassa'nın teşkilatlanması ile birlikte de saraylar ve kasr-ı hümayunların inşa ve tamir işleri Ebniye-i Seniyye Ambarı'nın sorumluluğunda olmuştur.¹³⁹

Ebniye-i Seniyye Ambarı'nın ise başlıca iki görevi bulunmaktaydı. Bunlardan biri birimin sorumluluğunda bulunan binaların aralıklarla kontrol edilmesi, diğeri de padişahın iradesi ile yapılacak olan binaların inşası ya da tamire ihtiyacı olan bölümlerin onarılmasıydı. Ayrıca binaların tamire ihtiyacı olan yerlerinin belirlenmesi ve korunması için kontrollerini yapmak üzere bir kalfa ve mühendis bulunmaktaydı. Tamire ihtiyacı olan yer belirlendiğinde ise bir keşif defteri oluşturularak sonucu gösteren bir rapor bekçibaşının mührü ile Ebniye-i Seniyye İdaresi'ne teslim edilirdi.¹⁴⁰ Ebniye-i Seniyye Ambarı müdürü bu rapor ve keşifnâmeği Hazine-i Hassa Hey'et-i İdaresi'ne teslim ederdi ve bundan sonra tamire başlanırdı.¹⁴¹

Hazine-i Hassa'nın bir başka birimi olan Erzak Ambarı ise saray halkına ve diğer kişilere verilen meyve, sebze, un, şeker, tuz gibi ürünlerin karşılanmasını sağlardı. Ayrıca Hazine-i Hassa'nın diğer birimlerinin erzak ihtiyacı da yine buradan karşılanırdı.¹⁴²

Hatab Ambarı; sarayların, kasr-ı hümayunların ve Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı birimlerin odun ve kömür ihtiyaçlarını karşılamakla sorumluydu. Başta Matbah-ı Amire olmak üzere hazineye bağlı birimlerdeki görevlilerin odun ve kömür ihtiyacı da buradan karşılanırdı.¹⁴³

¹³⁸ Terzi, a.g.e. s.65-66.

¹³⁹ Terzi A. (1998), "XIX.Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, İstanbul, s.109-110.

¹⁴⁰ Terzi, "Ebniye-i Seniyye İdaresi", s.110-111.

¹⁴¹ Terzi, a.g.e., s.67.

¹⁴² Terzi, a.g.e, s.68-69.

¹⁴³ Terzi, a.g.e., s.69.

Hububat Ambarı saray, kasr-ı hümayunlar ve hazineye bağlı birimlerin hububat ihtiyacını sağlardı. Bununla ilgili gelir giderlerinin kaydedildiği icmal defterleri Hazine-i Hassa muhasebesine takdim edilirdi. Her ambarın başında da ayrı bir müdür bulunmaktaydı.¹⁴⁴

2.4. Tamirhane-i Hümayun'un Birimleri ve Şubeleri

Yıldız Sarayı'nda 1890 yılı öncesinde sarayın marangozluk işlerini yapan bir binanın varlığı bilinmektedir. Sonrasında bu binaya ek olarak her türlü imal ve tamir işlerinin saray içerisinde yapılabilmesi için adeta bir fabrika gibi çalışmakta olan "Tamirhane-i Hümayun" isimli kurumun teşkil edildiği düşünülmektedir. Tamirhane binasının hemen yanında bir Demirhane binasının var olduğu bilinmektedir. Yukarıda Marangozhane ve Demirhanenin, 1890 yılından sonra Tamirhane-i Hümayun'un teşkili ile bu teşkilatın birer birimi haline gelmiş olmaları varsayımlardan biri olarak değerlendirildiği anlatılmıştı. Fabrika-i Hümayun olarak da anılan Tamirhane-i Hümayun'da sarayın, kasırların, padişaha ait olan emlak gibi birçok yerin her türlü imalat ve tadilat işlerinin yapıldığı bilinmektedir.

Tamirhane binasında küçük atölyeler veya tezgahlar şeklinde birçok şubenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların içinde yaldızlama işinin yapıldığı yaldızhane, kilitlerin tamir işlerinin yapıldığı çilingirhane, boyama ve desen işlerinin icra edildiği nakkaşhane bulunmaktadır.¹⁴⁵

Tamirhanede çalışmakta olan meslek gruplarının içinde başta marangozlar ve demirciler olmak üzere yaldızcı, saraç, tornacı, madenci, bakırcı, tesviyeci, tenekeci, dökmeci, nakkaş, hamal, dülgere, taşçı, sıvacı, oymacı, ressam, bıçkıcı, sepetçi, tamburcu, kâtip, hararcı, kenetçi, piyano ustası, makine mühendisi, asfaltocu, rençber yer almaktadır.¹⁴⁶

Yıldız Sarayı'nda Marangozhane ve Demirhane binalarının inşaatı 1887 yılında tamamlanır ve öncesinde Zeytinburnu Fabrika-i Hümayun müdürlüğünü yapmış olan Mirliha Cemal Paşa buraların idare edilebilmesi için göreve getirilir.¹⁴⁷

2.4.1. Marangozhane-i Hümayun

Yıldız Sarayı'ndan önce de Osmanlı saraylarında marangozların çalıştığı ve bunlara maaş bağlandığı anlaşılmıştır.¹⁴⁸ Sultan II.Abdülhamid, Yıldız Sarayı'na taşınmış ve ardından burada bir Marangozhane teşkil ettirmiştir. Tamirhane-i Hümayun defterlerinde de isimleri sık geçmekte olan Marangoz Karlo, Herman ve Tanaş'ın maaşlı olarak Marangozhane-i

¹⁴⁴ Terzi, a.g.e, s.70-71.

¹⁴⁵ BOA, HH.d.27842.

¹⁴⁶ BOA, HH.d.27862, HH.d.9794, HH.d.27863.

¹⁴⁷ BOA, Y.MTV.25/85.

¹⁴⁸ BOA, C.SM.46/2324.

Hümayun'da çalıştığı bilinmektedir.¹⁴⁹ Ayrıca burada çalışanların içinde askeri rütbeli kişilerin bulunduğu ve çalışanlarının zaman zaman atıyyeler ile ödüllendirildikleri de arşiv kayıtlarından ulaşılan bilgiler arasındadır.¹⁵⁰

1886 yılında daha önce Sultan Abdülaziz'in de marangozluğunu yapmış olan Vartek, Marangozhane-i Hümayun'da maaş bağlanarak çalıştırılmaya başlanır. Vartek'in Beylerbeyi Sarayı'nda kendisi tarafından imal edilmiş birçok eşya bulunduğu ve makine ve fenden iyi anladığı da bilinmektedir.¹⁵¹

Marangozhane-i Hümayun nâzırı olarak belgelerde adı geçen Hasan Cemil Paşa, aynı zamanda Tamirhane-i Hümayun Nazırı olarak da bilindiğinden bahisle bu atölyenin Tamirhaneye bağlı bir birim olduğu anlaşılr. 1890 yılında Hasan Cemil Paşa'nın yazmış olduğu bir belgede Marangozhane-i Hümayun'da hiçbir iş bulunmadığı ile ilgili padişaha iletilen bilginin doğru olmadığını ve bu sebeple atölyede imal edilen eşyalar hakkında bilgiler içeren bir pusulayı padişaha takdim ettiğini bildirmiştir. Bu belgeye göre Marangozhane-i Hümayun'da üretilen eşyalar hakkında şu örnekler verilmiştir:¹⁵²

Tablo 2.1 Marangozhane-i Hümayun'da Üretilen Eşyalar

Eşyanın Cinsi	Miktarı (Adet)
Mabeyn-i Hümayun misafirhanesi için raf	4
Şale Kasr-ı Hümayun'ndaki bir aynaya ceviz konsol	1
Yeni Daire için yaldızlı konsol	3
Harem-i Hümayun için kapak	1
Kütüphane-i Hümayun için raflı dolap	4
Musikalı dolap	1
Harem-i Hümayun marangozhanesi için dolap	1
Kebir kuşluk	1
Canbaz arabası	1
Canbaz top	1
Canbaz iskele	1
Canbaz sandık	1
Canbaz kafesi tel	1
Mikail için çerçeve	4

¹⁴⁹ BOA, MB.İ.60/124.

¹⁵⁰ BOA, ML.EEM.125/85.

¹⁵¹ BOA, Y.PRK.MYD.6/8.

¹⁵² BOA, Y.EE.51/18.

Harem-i Hümayun dört adet çiçeklik (hitam bulup boyamadadır)	4
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için on dört çift kapı	14
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için dört çift çerçeve	4
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için sürmeli çerçeve	9
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için kebir çerçeve	4
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için kasalı bir takım kapı (kaplamalı)	1
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için üç takım çerçeve pervazı (kaplamalı)	3
Dolmabahçe Saray-ı Hümayunu için üç metre boyunda çamaşır için masa	1

Marangozhanede ihtiyaç olunan eşyalar Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanırdı. Fakat zaman zaman bazı aksaklıklar da yaşanabilmekteydi. 1890 tarihinde hem eşya tedarikinin yapılmadığı hem de işçilerin yevmiyelerinin geç verildiği kaydedilmiştir.¹⁵³

Marangozhane-i Hümayun'da Sanayi Mektebi'nden mezun olmuş olan kişiler de çalıştırılmaktaydı. 1892 yılında Sanayi Mektebi'nden mezun olan Abdullah Çavuş, Marangozhanedeki iş makinelerinde çalışmaya başlamıştır.¹⁵⁴ Ayrıca Marangozhane çalışanlarına ait maaş listelerinde Kolağası, Mülazım, Bölük Emini, Onbaşı, Çavuş gibi askeri rütbelere sahip Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire ya da Bahriye taburundan kişiler de yer almaktaydı.¹⁵⁵

Hazine-i Hassa'dan maaşlı ve maaşsız olarak istihdam edilen çalışanların yer aldığı 1893 tarihli bir arşiv kaydı yer almaktadır. Bu belgede görevlilerin askeri rütbeleri, mensup bulundukları alaylar, hangi mesleği icra eyledikleri, aldıkları ücretler ve çalışma düzeylerine yer verilmektedir¹⁵⁶:

Tablo 2.2 Marangozhane-i Hümayun'da Hazine-i Hassa'dan Maaşlı Olarak İstihdam Edilenler

İsimleri	Rütbesi	Alayı	Sınıfı	Maaşı	Hamil olduğu nişan	Mülahazat
Mehmet Bey	Çavuş	Hademe-i şahane	Tornacı	1500	Sanayi madalayası	
Abdullah Efendi	Mülazım-ı Evvel	Tophane-i Amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	Çalışmakta olduğu
Arif Ağa	Mülazım	Tersane-i Amire	Marangoz	400	Beşinci	...

¹⁵³ BOA, Y.PRK.HH.24/9.

¹⁵⁴ BOA, Y.PRK.HH.25/36.

¹⁵⁵ BOA, Y.PRK.ASK.49/110.

¹⁵⁶ BOA, Y.PRK.SGE.5/83.

	sani				Muhammediye ve İmtiyaz madalyası	
Recep Ağa	Mülazım-ı Sani	Tersane-i Amire	Marangoz	400	Beşinci Muhammediye ve İmtiyaz madalyası	İyi çalışmakta olduğu
Ahmed Ağa	Mülazım-ı Sani	Tersane-i Amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Bekir Ağa	Mülazım-ı Salis	Tophane-i Amire	Marangoz	400	İmtiyaz ve Sanayi madalyası	Çalışıyor
Osman Efendi	Mülazım-ı Salis	Tophane-i Amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	Çalışıyor, daimane biraz hasta olduğu
Şevki Efendi	Mülazım-ı Salis	Tophane-i Amire	Tesviyeci	200	Sanayi madalyası	İyi çalışmakta
Ali Ahmet	Ser çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Halil Halil	Ser çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Ahmet Mustafa	Çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	400	İmtiyaz ve Sanayi madalyası	Çalışıyor
Salih Mustafa	Çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	İyi çalışıyor
Mehmet İsmail	Çavuş	Zeytinburnu fabrikası	Marangoz	400	İmtiyaz ve Sanayi madalyası	Pek iyi çalışıyor
Hasan Hasan	Çavuş	Zeytinburnu fabrikası	Marangoz	400	İmtiyaz ve Sanayi madalyası	Pek iyi çalışıyor
Ömer	Çavuş	Tersane-i amire	Marangoz	400	Sanayi madalyası	İyi çalışıyor
İsmail	Çavuş	Tersane-i amire	Oymacı	400	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Mehmet Ali Osman	Çavuş	Tersane-i amire	Bıçkıcı	400	Sanayi madalyası	Biraz devamsız

Hüseyin Mehmet	Onbaşı	Tersane-i amire	Bıçkıcı	400	Sanayi madalyası	Biraz devamsız
İbrahim Osman	Onbaşı	Tophane-i amire	Marangoz	200	Sanayi madalyası	İyi çalışıyor
Bekir Mustafa	Ser çavuş	Hassa İkinci İstihkam Alayı	Marangoz	200	Sanayi madalyası	İyi çalışıyor
Mehmet Mahmut	Çavuş	Tophane-i amire	Tornacı	200	Sanayi madalyası	Çıracak çalışıyor
Yusuf Abdurrahman	Çavuş	Tophane-i amire	Marangoz	200	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Halil İbrahim	Çavuş	Tophane-i amire	Marangoz	200	Sanayi madalyası	Pek iyi çalışıyor
Gencü Bayram	Onbaşı	Hassa Üçüncü Alay	Bıçkıcı	200	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Ahmet İbrahim	Nefer	Hassa Beşinci Alay	Marangoz	200	İmtiyaz madalyası	Çıracak çalışıyor
Abdullah İbrahim	Çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	100		İyi çalışıyor
Mehmet Ali	Çavuş	Tophane-i Amire	Nakkaş	150	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Ömer Ali	Çavuş	Tophane-i Amire	Nakkaş	150	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Mehmet İsmail	Onbaşı	Tophane-i Amire	Nakkaş	150	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Tahir Mehmet	Çavuş	Tophane-i Amire	Demirci	400		İyi çalışıyor
Hakkı Ömer	Onbaşı	Zeytinburnu Fabrikası	Demirci	200		İyi çalışıyor
Mehmet Mustafa	Çavuş	Nizamiye Sanayi Alayı	Demirci	400		İyi çalışıyor
Talip Ağa	Kolağası	Tersane-i Amire	Çilingir	300		Hasta

						olduğu
Salih Abdullah	Çavuş	Tersane-i Amire	Çilingir	200		Çalışıyor

Belgelerde yer alan listelerden de anlaşılacağı üzere Marangozhane-i Hümayun'da çalışanların birçoğu askeri rütbeli kişiler olmakla birlikte Tophane-i Amire, Tersane-i Amire, Bahriye Alayı kökenli kişiler yer almaktadır.* Ayrıca bu kişiler zaman zaman çeşitli madalyalar ile taltif almaktaydılar. Çalışanlara verilen taltifler hakkında da arşiv kayıtlarında birçok bilgi bulunmaktadır. 1890 tarihinde Marangozhanede görevli Hasan, Aziz ve Tahsin Ağa'ya birer kıta iftihar madalyası verildiği kaydedilmiştir.¹⁵⁷

Sultan II.Abdülhamid'in haremdeki hususi marangozhanesinin haricinde bir fabrika usulünde çalışmakta olan Marangozhane-i Hümayun'da çok çeşitli mobilya işleri yapılmakta ve birçok çalışanı bulunmaktaydı. Bu şekilde hem sarayın mobilya ihtiyacı buradan giderilmiş hem de birçok marangoz bu atölyede yetiştirilmiştir.

2.4.2. Demirhane-i Hümayun

Demirhane-i Hümayun hakkında arşiv kayıtlarında bulunan bilginin azlığından dolayı çok ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Elde edilen bilgiler arasında Demirhanenin, Tamirhane-i Hümayun'un teşkil edilmesinden önce var olduğu düşünülmekte¹⁵⁸ ve Marangozhane ile iş birliği içinde çalıştığı görülmektedir.¹⁵⁹ Bir diğer ihtimal ise Tamirhane-i Hümayun'un teşkil edilmesinin ardından iş yükünün büyümesi ile yeni birimlerin eklenmiş olup bunlardan birinin de Demirhane-i Hümayun olmasıdır.

1890 tarihli defterde Marangozhane-i Hümayun ve Demirhane-i Hümayun'da çalışan personelin isim, maaş ve vazifelerini içeren bilgilere yer verilmiştir. Burada Demirhane çalışanları maaşlı ve maaşsız olarak iki grupta incelenmiştir. Çalışan kişilerin vazifelerine bakıldığında ise demirci ve çilingir olarak görevlerini icra ettikleri görülür.¹⁶⁰

1895 tarihinde ise demirhanenin çatısı çürümüş olduğu için tamire ihtiyacı olduğu ve Ebniye-i Seniyye İdaresi tarafından yapılan keşifle toplam 15.369 kuruşa yapılacağını keşif

* Maaşsız olarak istihdam edilenler için Ek 1'e bkz.

¹⁵⁷ BOA, İ.DH.1170/91445.

¹⁵⁸ BOA, İ.DH.900/71591.

¹⁵⁹ BOA, Y.PRK.AZJ.13/101.

¹⁶⁰ BOA, Y.PRK.ASK.69/26.

defterine kaydedildiği aktarılmıştır.¹⁶¹ 1904 tarihi bir Hazine-i Hassa defterinde Yıldız Tamirhane-i Hümayun Demirhanesi adı ile kullanılmakta olan kömür miktarı gösterilmiştir.¹⁶²

Sultan II.Abdülhamid'in saltanatının son bulmasının ardından Tamirhane-i Hümayun teşkilatı ilga edilerek Demirhane binasının da 1912 yılında mutfığa dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁶³

2.5. Tamirhane-i Hümayun Çalışanları

Marangozhane ve Demirhane birimleri ve çalışanlarının aktarılmasının ardından Tamirhane-i Hümayun çalışanlarını ayrı bir başlık altında ele almak uygun olacaktır. Marangozlar ve demirciler de dahil olmak üzere çeşitli meslek grupları Tamirhane-i Hümayun'da belli bir düzende çalıştırılmaktaydı.

Tamirhane-i Hümayun'un idare edilmesi görevi ilk kurulduğu zamanlardan vefat ettiği 1900 yılına kadar Hasan Cemil Paşa tarafından icra edilmekteydi.¹⁶⁴ Çalışanların maaşları ve yevmiyeleri ise Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanırdı.¹⁶⁵ Çalışanların aldıkları maaşlar ve meslek grupları hakkında 1892 tarihli bir maaş listesi bulunmaktadır¹⁶⁶:

Tablo 2.3 Tamirhane-i Hümayun Çalışanlarının Nisan 1892 Maaş Listesi

Maaş (Kuruş cinsinden)	İsmi ve Görevi
1.200	Tamirhane-i Hümayun Nazırı Hasan Fehmi Paşa
500	Tamirhane-i Hümayun müdürü Ali Bey
800	Tamirhane-i Hümayun'da müstahdem Mehmed Bey
500	Tamirhane-i Hümayun'da Ahmet Efendi
6.500	Tamirhane-i Hümayun'da Ressam Emil Manis
2755	Marangoz Herman
1.425	Marangoz Mustafa Efendi
1.000	Marangoz Hacı Ömer Efendi
320	Marangoz Abdullah Ağa
320	Marangoz Halil Ağa
320	Marangoz Ömer Ağa
320	Marangoz Ali Ağa

¹⁶¹ BOA, HH.İ.100/46.

¹⁶² BOA, HH.d.19077

¹⁶³ BOA, ML.EEM.887/9

¹⁶⁴ BOA, HH.İ.224/63, Y.PRK.ASK.167/22

¹⁶⁵ BOA, Y.PRK.AZJ.31/93

¹⁶⁶ BOA, HH.d.5306

320	Marangoz İsmail Ağa
320	Marangoz Ahmet Efendi
320	Marangoz Tahir Ağa
300	Marangoz İbrahim Ağa
2.090	Marangoz Fransuva
150	Marangoz Halil Kadri Efendi
120	Marangoz Ömer Ağa
400	Nakkaş Mehmet Ağa
150	Marangoz Mustafa Ahmet Efendi
160	Marangoz Abdullah Ağa
150	Marangoz Emin Arif Efendi
150	Marangoz Ali Hüsnü Efendi
150	Marangoz Cevdet Rıza Efendi
320	Marangoz Salih Ağa
600	Marangoz Bekir Ağa
200	Marangoz Mehmet Ağa
350	Marangoz Ali Ağa
350	Marangoz Kamil Ağa
350	Marangoz İsmail Ağa
350	Marangoz Mustafa Ağa
350	Oymacı İslam Ağa
1.700	Yaldız Ustası Eker
120	Bıçkıcı Mehmet Ali Ağa
160	Bıçkıcı Osman Ağa
460	Marangoz Halil İbrahim Ağa
160	Marangoz Yusuf Ağa
160	Marangoz Ömer Ağa
160	Marangoz Selim Efendi
150	Marangoz Ferhat İdris Ağa
140	Marangoz Aleksandr
1.200	Tornacı Mehmet Bey
350	Demirci Hasan Ağa

320	Demirci Mehmet Ağa
100	Demirci Hasan Ömer Çavuş
100	Demirci İzzet Çavuş
100	Demirci Mağşuk Abdi Ağa
100	Demirci Süleyman Salih Ağa
160	Demirci Ali Ağa
200	Demirci Kadri Çavuş
100	Demirci Necmi Nuri Efendi
200	Demirci Lütü Süleyman Ağa
160	Demirci Salim Ağa
120	Tornacı Mahmut Hüseyin Ağa
500	Tornacı Mehmet Efendi
200	Demirci Ali Ağa
160	Tornacı Hüseyin Ağa
200	Tesviyeci Hüseyin Ağa
200	Demirci Hamdi Ağa
200	Demirci Mehmet Ağa
350	Demirci Mustafa Ağa
350	Demirci Mehmet Ağa
350	Demirci Kadri Ağa
350	Demirci Zekeriya Ağa
320	Demirci Agah Efendi
320	Demirci Ali Efendi
200	Demirci Abdullah Çavuş
150	Demirci Necip Efendi
100	Demirci Cemal Efendi
200	Seyid Halil Efendi
150	Tamirhane-i Hümayun'da müstahdem Celal Mustafa Efendi
840	Tamirhane-i Hümayun'da müstahdem Hasan Efendi
160	Nakkaş Mehmet Ağa
200	Müstahdem İbrahim Hüseyin Efendi
120	Nakkaş Halil Ömer Ağa

900	Nakkaş Hacı Ali Ağa
200	Nakkaş Tevfik Ağa
400	Nakkaş Mehmet Ağa
500	Nakkaş Mehmet Ağa
200	Nakkaş Yusuf Efendi
250	Nakkaş Mehmet Efendi
300	Nakkaş Hasan Efendi
200	Nakkaş Ahmet Efendi
200	Nakkaş Abdullah Efendi
200	Nakkaş Şükrü Ağa
400	Nakkaş Kolağası İbrahim Efendi
200	İmam Hafız Recep Efendi
500	Mülazım Cezmi Efendi
200	Tamirhanede Tesviyeci Çavuş Ali Ağa
400	Makinist Binbaşı Ahmed Agah Efendi
200	Tamirhanede müstahdem Salih Ağa
500	Tamirhanede müstahdem Kolağası Osman Efendi
500	Tamirhanede müstahdem Yüzbaşı Şakir Efendi
650	Tamirhanede müstahdem Refik Efendi
320	Tamirhanede müstahdem Ali Nazif Efendi
160	Tamirhanede müstahdem Cemil Ali Ağa
300	Tamirhanede müstahdem Mahmut Osman Ağa
650	Tamirhanede müstahdem Hüsnü Efendi
400	Tamirhanede müstahdem İsmail Şükrü Efendi
150	Tamirhanede müstahdem Mustafa Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Osman Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Ali Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Hasan Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Hasan Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Ali Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Ömer Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Kemaleddin Ağa

200	Tamirhanede müstahdem Hakkı Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Serçavuş Haşim Ahmed Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Halid Ahmed Ağa
150	Tamirhanede müstahdem Onbaşı Osman Ağa
200	Tamirhanede müstahdem Mülazım-ı Sani Emin Efendi

1894 yılında Tamirhane-i Hümayun'da çalıştırılması için Tophane-i Amire ve Tersane-i Amire Sanayi alayından seçilen kişiler getirilmiş ve ağaç üzerine alçılı ve kartonpiyerli yıldız sanatını öğrenmek amacıyla da Bahriye Sanayi Alayından iki nefer Tamirhaneye gönderilmiştir.¹⁶⁷

Çalışanlara sabah ve akşam olmak üzere Matbah-ı Amire'den iki defa yemek verilirdi. Yemeğin içeriğinde et, sebze ve pilav yer alırdı. Ayrıca Pazartesi ve Çarşamba günleri tatlı da ikram edilmekteydi.¹⁶⁸

Zaman zaman Tamirhane-i Hümayun'da çalıştırılması için yurtdışından ustalar getirildiği de bilinmektedir. 1900 yılında Paris'ten mühendis getirilerek yevmiye ve yolluk masrafı Credit Lyonnais Bankası vasıtasıyla Mösyö Pelise'ye ödenmiştir.¹⁶⁹

Tamirhane-i Hümayun'un idare ve üst düzey çalışanları hakkında ise 1906 tarihli bir belge geniş bilgiler vermektedir. Bu belgede ilk olarak askeri ve sivil çalışanlar hakkında bir talimat yer alır. Çalışanların mensup oldukları zanaatlardaki yetenekleri iyi olmasına rağmen bu tarihe kadar işe alınmaları ve idare edilmelerinin belli bir usulü yoktu. Bundan dolayı da bazıları mensup olmadıkları sanat ve zanaat dallarında çalıştırılabilmekteydi. Ayrıca Tamirhanenin maaşlı çalışanlarının haricinde Hazine-i Hassa'dan ücret alarak hiçbir zanaata mensup olmayan kişiler de çalıştırılmaktaydı. Bu durum idarenin düzensizliğine ve hazinenin gereksiz harcamalarına sebebiyet verdiğinden düzensizliğin önüne geçebilmek için Tamirhane-i Hümayun'un ileri gelenleriyle konu müzakere edilmiş ve bir talimatname oluşturulmuştur.¹⁷⁰

Üretimin düzenli bir şekilde devam edebilmesi için Fabrika-i Hümayun ileri gelenlerinden oluşan bir İdare Komisyonu, ürün tedariki konusunun düzenli yürütülebilmesi için de bir Mübayaa Komisyonu oluşturulur. Çalışanların işlerini yapıp yapmadığının kontrol edilebilmesi için de Dahiliye Zabıtları görevlendirilir.¹⁷¹

¹⁶⁷ BOA, Y.MTV.93/47.

¹⁶⁸ BOA, HH.İ.116/50.

¹⁶⁹ BOA, ML.EEM.338/54.

¹⁷⁰ BOA, Y.PRK.OMZ.3/59.

¹⁷¹ BOA, Y.PRK.OMZ.3/59.

Fabrika-i Hümayun'un imalatı marangozluk ve demircilik olarak iki kısma ayrılır ve marangozluğa ilişkin her türlü imalat Mösyö Pelis'e, demirciliğe ilişkin her türlü imalat da Mösyö Ekile'nin sorumluluğuna verilmişti. Yapılacak imalatlar bu iki müdür tarafından resimleri düzenlenip komisyon tarafından nezarete onaylattırılacaktı. Ardından ise üretime başlanmasına karar verilecekti.¹⁷²

Tamirhane-i Hümayun'da gereğinden fazla birçok işçi çalıştığı ve bunlardan istifade edilmediği halde hazineden ücret aldıkları görüldüğünden bu tarihten sonra dışarıdan işçi alımı durdurulmuştu. İki sene önce tezgahlara verilmiş olan işler bitirilmemiş olduğu ve yeni gelen düzen ile yarım kalan inşaat ve imalatın dört ay içinde tamamlanacağı bildirilir. Ayrıca Hereke ve Çini Fabrikası ürünlerinin yapılan sergilerde teşhir edilmesi gibi Tamirhane-i Hümayun'da üretilen eşyaların da sergileneceği bildirilir.¹⁷³

Çalışanların işlerini yapıp yapmadığını kontrol etmekte olan Dahiliye Zabıtlarının görevleri hakkında detaylara da ulaşılmıştır. Dahiliye Zabıtları, hizmeti başında bulunmayan çalışanları İdare Heyeti'ne bildirmekle vazifelendirilmişlerdi. Bu konu hakkında müsamahası olan Dahiliye Zabıtına kendi maaşının iki katı olarak ceza verilecekti. Birimlerin başında bulunan ustabaşına giden her türlü şikâyet incelenecekti. Bu yolla İdare Heyeti'ne bildirilerek imalathanelerin düzeninin sağlanması amaçlanmıştır.

İdare Heyeti'nin görevleri arasında da fabrikanın idare edilmesi, fabrika memurundan gelen başvuruların incelenmesi, inşaat ve imalatın gidişat düzeninin korunması, üretilen eşyaların incelenip ait olduğu makama ulaştırılması, ambarda mevcut olan eşyanın talimat gereği alınıp kullanılması, her türlü siparişin talimat hükümleri doğrultusunda üretiminin yapılması gibi vazifeler yer alır.

Mubayaa ve Muayene Komisyonu ise Fabrika-i Hümayun tarafından tayin olunmuş ve üç ayrı zanaata mensup kişilerden meydana getirilmiştir. Fabrikanın her türlü imalat ve inşaatı için satın alınması gereken levazımat için hazinenin ödemesi mümkün olmayan kısımlarını münakasa* ederdi. Bu şekilde Hazine-i Hassa'ya bildirilir ve levazımat hazine tarafından tedarik edilerek fabrikaya gönderilirdi.¹⁷⁴

Tamirhane çalışanları gayretlerine göre terfi de alırlardı. Örnek olarak Tamirhanede çalışmakta olan Ressam Manis'in 1900 yılında makamının üçüncü rütbeye terfi ettirildiği

¹⁷² BOA, Y.PRK.OMZ.3/59.

¹⁷³ BOA, Y.PRK.OMZ.3/59.

* İhale

¹⁷⁴ BOA, Y.PRK.OMZ.3/59.

bilinmektedir.¹⁷⁵ Tophane-i Amire Birinci Sanayi İdadi Alayına mensup Yüzbaşı Selim Ali Efendi, Tamirhane-i Hümayun kapuçukdarlığı görevine gelmiş ve 1907 yılında hem işini hakkıyla yapması hem de Harem-i Şerif’te Mescid-i Nebevi için Tamirhanede yapılan sütun bileziklerinin imali esnasındaki gayretinden dolayı rütbesine bir derece terfi verilmiştir.¹⁷⁶

Tamirhane-i Hümayun çalışanları uygun görüldüğü takdirde izin kullanabilmekteydiler. Marangoz Hacı Ömer Ağa’nın hava değişimi için memleketine gitmesine izin verilmesi¹⁷⁷, Marangoz Mösyö French’in memleketi Almanya’daki işlerini yapmak ve Almanya’da kalan kızını İstanbul’a getirebilmesi için on beş gün izni¹⁷⁸, Tamirhane görevlisi Dimitri’nin İzmir’de yaşayan kardeşinin hayatını kaybetmesi sebebiyle iki buçuk ay İzmir’e gitmesine müsaade edilmesi¹⁷⁹, Sedefçi Refik Efendi’nin Hac ziyaretini yapabilmesi için gidişine izin verilmesi¹⁸⁰ gibi misaller Hazine-i Hassa tarafından Tamirhane-i Hümayun çalışanlarına verilen izinlere örnek gösterilebilir.

Tamirhane-i Hümayun çalışanları Ramazan aylarında sarayda yapılan iftarlara davet edilmekle birlikte “iftariye” adı verilen meblağlar ile taltif edilirdi. Bu Tamirhanenin kuruluşundan ilga edilmesine kadar devam eden bir gelenek olmuştur. 1893 yılında iftara davet edilecek Tamirhane görevlilerin isimlerini gösteren bir liste bulunmaktadır. Çoğunluğu askeri rütbeli kişilerden oluşan bu listenin sonunda bir de hangi rütbeden kaç kişi bulunduğunu gösteren küçük bir liste verilmiştir¹⁸¹

Tablo 2.4 İftara Davet Edilen Tamirhane-i Hümayun’a Mensup Çalışanların Rütbeleri

Rütbe	Kişi Sayısı
Ferik	1
Miralay	1
Kaymakam	2
Binbaşı	4
Kolağası	4
Yüzbaşı	13
Gedikli-i Sani	2
Mülazım-ı Evvel	17

¹⁷⁵ BOA, İ.TAL.238/45.

¹⁷⁶ BOA, Y.MTV.293/26, ML.EEM.613/49.

¹⁷⁷ BOA, HH.İ.225/34.

¹⁷⁸ BOA, HH.İ.158/5.

¹⁷⁹ BOA, HH.İ.184/46.

¹⁸⁰ BOA, HH.İ.194/71.

¹⁸¹ BOA, Y.PRK.ASK.89/76.

Gedikli-i Salis	3
Mülazım-ı Sani	29
Mülazım-ı Salis	33
Cephaneci	1
Serçavuş	50
Çavuş	24
Onbaşı	21
Nefer	9
Muvazzaf	74
Amele-i Daime	12
Amele-i Muvakkite	63

Tamirhane-i Hümayun çalışanlarına verilen bu iftariyeler Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanırdı.¹⁸² Zaman zaman çalışanların isteği üzerine verilen meblağın üzerine eklemeler de yapılabilmekteydi.¹⁸³ 1906 tarihinde İftar-ı Seniyye defterinde yer alan iftariyelerin miktarı Hazine-i Hassa tarafından düzenlenmiş olup bazılarının yanlış hesap edilmesinden oluşan karışıklıktan dolayı eksik verilen meblağlar tespit edilerek çalışanlara teslim edildiği kaydedilmiştir.¹⁸⁴ Yine bu tarihlerde Tamirhane-i Hümayun çalışanlarından saatçi ustası Mustafa Şemsi Efendi'ye ustabaşlarına verilen meblağlardan daha az verildiği tespit edilerek kalan meblağın teslim edildiği kaydedilmiştir.¹⁸⁵ Defterlerde sık sık isimleri geçmekte olan yabancı uyruklu Marangoz Herman ve Ressam Manis'e de iftariyeler verildiği ve 1904 yılında verilen meblağa zam yapıldığı ulaşılan bilgiler arasındadır.¹⁸⁶

Tamirhane-i Hümayun çalışanlarının vefatlarıyla ilgili cenazeler, vefat eden kişinin ailelerinin durumu ve Tamirhanedeki işleyişin aksamaması için alınan önlemler hakkında bilgiler elde edilmiştir. Tamirhane-i Hümayun'da paketçilik yapmakta olan Tanaş'ın 1898 yılındaki vefatı üzerine hanımına maaş bağlanır ve oğlu Aleksandr'a Tamirhanede uygun bir görev tahsis edilir.¹⁸⁷ 1904 yılında vefat eden Tamirhanede görevli Kaymakam Mehmed Bey'in cenaze masrafları ise Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanır.¹⁸⁸ Tamirhane-i Hümayun Nazırı

¹⁸² BOA, ML.EEM.427/83.

¹⁸³ BOA, ML.EEM.572/2.

¹⁸⁴ BOA, ML.EEM.576/41.

¹⁸⁵ BOA, ML.EEM.578/86.

¹⁸⁶ BOA, ML.EEM.497/52.

¹⁸⁷ BOA, HH.İ.226/84, HH.İ.120/70.

¹⁸⁸ BOA, HH.İ.231/103.

Ferik Hasan Cemil Paşa'nın 1900 yılındaki vefatının ardından işlerin aksamadan devam etmesine itina ile dikkat edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁸⁹

Tamirhane-i Hümayun çalışanları zaman zaman çeşitli taltifler alabilmekteydiler. Aldıkları taltif çeşitleri içerisinde Nişan-i Osmanî, Mecidî Nişanı, İftihar Madalyası, Sanayi Madalyası, İmtiyaz Madalyası ve Liyakat Madalyası yer almaktadır. 1896 yılında Tamirhane-i Hümayun nazırı Hasan Cemil Paşa'ya ikinci rütbeden, Ressam Manis'e ise üçüncü rütbeden Osmanî Nişanı verilmiştir¹⁹⁰ Tamirhanede görevli Tornacı Nefer Hüseyin'e iftihar madalyası¹⁹¹, Marangoz Ahmet Ağa'ya Sanayi Madalyası¹⁹², Usta Panko'ya Sanayi Madalyası¹⁹³, Yüzbaşı Agah, Abdullah, Hacı Lütfi, Mülazım-ı Salis Mustafa Efendilere ise İmtiyaz Madalyası verilmiştir.¹⁹⁴ Bunun dışında Tamirhane görevlilerinden ehl-i zanaat mensupları Yunan Savaşı sırasında askerler için inşa olunan hastanenin müstemilat ve levazımat işlerini Tamirhane-i Hümayun'da yapmışlardı. Buna mukabil bu konuda emeği geçen çalışanlara da birer kıta nişan verilmişti.¹⁹⁵ buna örnek olarak Tamirhanede görevli Fransuva, Flemen ve Hasan Efendi'ye 1897 yılında Yunan Savaşı Madalyası verildiği kaydedilmiştir.¹⁹⁶

Tamirhane-i Hümayun çalışanları Marangozhane, Demirhane ve Tamirhane binalarında belli bir düzen içerisinde çalışmaktaydılar. Çeşitli meslek gruplarından çalışanlar bulunmasıyla birlikte çok sayıda yabancı uyruklu çalışanın da olduğu gözlemlenmiştir. Çalışanların maaşları veya yevmiyeler ise Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanmaktaydı.

2.6. Maaş-Ücret

Tamirhane-i Hümayun'un mali işleyişinin belli bir düzenle yürütülmesinin yanı sıra çalışanlarının maaşları, ihtiyaçları ve teşkilatın masrafları Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanırdı. Tamirhane-i Hümayun için tedarik edilen eşyaların nerelerden getirtildiği ya da bunlar için yapılan masraflar hakkında bilgiler elde edilmiş ve Tamirhanenin aylık ya da yıllık oluşan toplam masrafları hakkında da bilgilere yer verilen defterlerin varlığı da tespit edilmiştir.

Tamirhane-i Hümayun'da yevmiyeli ve maaşlı olmak üzere iki grup çalışan bulunmaktaydı. Maaşlı olan çalışanlar düzenli olarak aylık ücretlerini alırken, yevmiyeli çalışanlar çalıştıkları günün karşılığı olarak ücret alırlardı. Çalışanların devamsızlık durumlarının

¹⁸⁹ BOA, Y.PRK.ASK.167/22.

¹⁹⁰ BOA, İ.TAL.93/50.

¹⁹¹ BOA, İ.DH.1265/99414.

¹⁹² BOA, İ.TAL.147/26.

¹⁹³ BOA, İ.TAL.246/84.

¹⁹⁴ BOA, İ.TAL.287/58.

¹⁹⁵ BOA, Y.PRK.ASK.143/23.

¹⁹⁶ BOA, İ.TAL.120/69.

tutulduğu defterler bulunurdu ve bu defterlere dayanarak çalıştığı günlerin karşılığı işçilere verilirdi.

Maaş ve yevmiye olarak verilen meblağlar Hazine-i Hassa Nezareti tarafından karşılanmaktaydı¹⁹⁷ ve yevmiyeli olarak çalışan işçiler gösterdikleri gayret sonucunda maaş almaya başlayabilmekteydiler.¹⁹⁸ Tamirhane-i Hümayun'a ait maaş defterlerinde çalışanların isimleri, hizmetleri ve aldıkları maaşlar gösterilir. Buradan hareketle çalışanlara verilen ücretler, çalışanların meslek grupları ve düzenli çalışmakta olan kişiler hakkında bilgilere ulaşılmıştır.¹⁹⁹

Zaman zaman çalışanların maaşları veya ve haftalık yevmiyeleri birikince ücretleri toplu olarak verilebilmekteydi.²⁰⁰ 1898 tarihinde Marangoz Giritli Mustafa Efendi'nin gecikmiş olan üç maaşının düzenli olarak ödeneceği bildirilmekteydi.²⁰¹ 1905'te ise Tamirhane-i Hümayun'da kalorifer mühendisi Pavlis Efendi'nin 9.388 kuruş birikmiş maaşının olduğu ve bunun ödenmesi bildirilir.²⁰²

Tamirhane-i Hümayun çalışanları vefat ettiklerinde maaşları hakkındaki durum da kayıtlara geçen bilgiler arasındadır. Örnek olarak Tamirhane marangozlarından Muhyiddin Efendi'nin vefatı dolayısıyla hanımı Zeliha Hanım ile kızı Asiye ve oğlu Mehmet'e kişi başı aylık 30 kuruş olmakla birlikte toplamında 90 kuruş maaş bağlanmıştı.²⁰³ Başka bir örnekte ise Tornacı Mülazım-ı Salis Necip Efendi'nin vefatı üzerine kendisine ait olan 150 kuruş maaş, herhangi bir Tamirhane çalışanı olan Mülazım-ı Salis Muhiddin Efendi'ye bağlandığı kaydedilmiştir.²⁰⁴

Tamirhane-i Hümayun çalışanlarının bir sakatlık durumu olduğunda görevlerini bıraktıkları ve kendilerine çıraklık maaşı tahsis edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bununla ilgili olarak 1898 tarihinde Sanayi-i Bahriye imalat taburuna mensup olup Tamirhanede görevli bulunan Tekfurdağlı Demirci Hüsnü Çavuş'a ve Marangoz Ömer Hasan'a sakatlık durumlarından dolayı 400 çıraklık maaşı verildiği bilinmektedir.²⁰⁵

Zaman zaman çalışanların maaşlarından kesintiler yapılmıştır. Hazine-i Hassa'ya bağlı olan fabrikalardan aldıkları ürünlerin karşılığı ya da çalışanların mevcut bulunan borçlarının ödenmesi gibi sebepler nedeniyle maaşlarından kesinti yapılabilirdi. Tamirhanede görevli

¹⁹⁷ BOA, HH.İ.115/86.

¹⁹⁸ BOA, HH.İ.176/68.

¹⁹⁹ BOA, Y.PRK.HH.16/44.

²⁰⁰ BOA, HH.İ.155/57, HH.İ.174/74.

²⁰¹ BOA, HH.İ.120/75.

²⁰² BOA, HH.İ.232/59.

²⁰³ BOA, HH.İ.145/46.

²⁰⁴ BOA, HH.İ.147/18.

²⁰⁵ BOA, BEO, 1497/112258.

Çavuş Mehmet Cevdet Efendi'ye Hereke Fabrikası'ndan 1.350 kuruşluk kumaş verilerek değeri maaşından kesilir.²⁰⁶ Tamirhane-i Hümayun nazırı Hasan Cemil Paşa'nın Kuyumcu Babayan'a olan borcundan dolayı maaşı kesintiye uğratılır ve geri kalan maaşını alabilmesi için de gereğinin yapılması bildirilir.²⁰⁷

2.7. İhtiyaçların Tedariki

Tamirhane-i Hümayun'da imalat, tamirat ve inşaat işleri için lazım olan eşyalar yurtiçinden veya yurtdışından Hazine-i Hassa Nezareti aracılığı ile karşılanırdı. Bu eşyalar içerisinde makineler, mobilya imali için ağaç kütükleri, eşyaların yapımında kullanılmak üzere vida, menteşe, çivi gibi çeşitli türden levazımat bulunur. Bu eşyalar eğer Hazine-i Hassa'ya ait depolarda varsa oralardan tedarik edilir mevcut değilse de satın alınırdı.

Tamirhane-i Hümayun'da imalat ve tadilat işlerinde çeşitli makineler kullanılmakta ve bu makineler dışarıdan tedarik edilmekteydi. Tamirhanede kullanılan torna makinesi ile ilgili olarak Almanya'dan Mösyö Karlo vasıtasıyla Mösyö Burgharat isimli kişiden satın alınmıştır.²⁰⁸ Daha sonra bu makinenin eskimesi ile yine aynı yerden yeni usullerle çalışan bir torna makinesi satın alındığı kaydedilmiştir.²⁰⁹ Marangoz makinesi ilgili olarak da Leipzig'de bulunan Alman-Amerikan makine fabrikası, Marangozhane-i Hümayun için makine satmak için padişaha makineyi anlatan bir kılavuz gönderdiği de bilinmektedir.²¹⁰ Fransa'dan ise dört adet makine ve makine tezgahı satın alınmıştı.²¹¹ Tamirhanede kullanılan kaplama makinesi de yine Avrupa'dan tedarik edilmiştir.²¹²

Tamirhanede imalat ve tadilat işleri esnasında kullanılan eşyalar Tamirhane-i Hümayun Nâzırı Hasan Cemil Paşa vasıtasıyla Hazine-i Hassa tarafından tedarik edilirdi. Tedarik edilen eşyalar ile ilgili olarak Hazine-i Hassa'ya ait defterler bulunmaktadır. 1902 tarihli bir defterde eşyaların satın alındığı tarih ve toplam masrafları yer almaktadır. Eşyalar arasında demir, çivi, tel, çinko, marangoz vidası, arap sabunu, cıvata gibi ürünler yer almakta ve bunların nakliye ücreti yer almaktadır.²¹³ Tamirhanede kullanılan diğer eşyalara örnek olarak beyaz sedef, fildişi, macun, pirinç menteşe, demir menteşe, ceviz kaplama, cila bezi, zeytinyağı, pamuk, alüminyum gibi eşyalar bulunur. Dışarıdan tedarik edilecek olan eşyaların öncesinde satın alma bedeli

²⁰⁶ BOA, ML.EEM.260/58.

²⁰⁷ BOA, HH.İ.117/62.

²⁰⁸ BOA, Y.PRK.BŞK.1/30.

²⁰⁹ BOA, Y.PRK.BŞK.36/2.

²¹⁰ BOA, Y.PRK.TKM.19/20.

²¹¹ BOA, HH.İ.142/18.

²¹² BOA, HH.İ.230/125.

²¹³ BOA, HH.d.31509.

belirlenir ve buna göre hareket edilirdi.²¹⁴ Gerekğinde Hereke Fabrikası'ndan da eşya temin edildiği bilinmektedir.²¹⁵

Tamirhanede kullanılan ağaç kütükleri çeşitli yerlerden getirilmekte ve zaman zaman devrilmiş ve kurumuş olan ağaçlardan istifade edilmekteydi. Ayrıca tek çeşit değil farklı çeşit ağaç kütüklerinden yararlanılmaktaydı. Örnek olarak Kağıthane Alibeyköy'de yer alan arazide büyük bir çınar ağacının devrilmiş olması ve bir adet meşe, altı adet dişbudak ağacının kurumuş olmasından dolayı Tamirhaneye nakli sağlanmıştır.²¹⁶ Belgrad ve Burgaz ormanlarında kurumuş olan ağaç kütüklerinin de Tamirhaneye getirilmesi talep edilirdi.²¹⁷ Yine Tamirhanede kullanılmak üzere Halilürrahman ormanlarından elli adet zeytin ağacı kütüğünün tedarik edilebilmesi için Beyrut Müfettişliğine telgraf gönderilerek ağaçların hızlı bir şekilde getirilmesi talep edilmişti. Ayrıca bu kütüklerden Tamirhanede yeni eşyalar üretileceğinden hazır ve kuru olması istenir.²¹⁸

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Tamirhanede kullanılan eşyalar çeşitli yerlerden tedarik edilmekteydi. Yukarıda bahsedilen talimatnamede bir Mübayaa Komisyonu oluşturulduğu ve bu sayede eşya tedarığı işlerinin belli bir düzene sokulduğu kaydedilmiştir. Tamirhane-i Hümayun'da çok sayıda yerli ve yabancı çalışanın yer alması, Avrupa'dan getirilen dönemin teknolojisine uygun makineler kullanılması ve tezgahlarda başta demircilik ve marangozluk olmak üzere çeşitli türden eşyanın imal ve tamirinin sağlanması bu kurumun sarayın içinde düzenli şekilde işlemekte olan bir fabrika olduğunu ve Yıldız Sarayı'nın kendi içerisinde fabrikaları, bahçeleri ve köşkleriyle ayrı bir şehir gibi işlemekte olan bir alan olduğunu göstermektedir.

Tamirhane-i Hümayun saray içerisinde bir fabrika-i hümayun usulünde faaliyet göstermekteydi. Zaman zaman teknik aksaklıklar olmasına rağmen yapılan değişiklikler ile düzenli bir şekilde çalışan bir teşkilat olur. Saray içerisinde bu şekilde çalışan bir fabrikanın bulunması, çalışanlarının çeşitli meslek gruplarına mensup olması, yerli işçilerin yanı sıra yabancı işçilerin de çalıştırılmış olması Sultan II.Abdülhamid'in sanayiye verdiği önemi de göstermektedir. Yerli üretimi destekleyen ve dışarıdan satın alma işlemini en aza indirmek isteyen Sultan, saray içerisinde bu şekilde çeşitli fabrika-i hümayunlar tesis ettirir. Sarayın her türlü eşya ihtiyacını karşılayan Tamirhane-i Hümayun da bunların en önemlilerinden biri haline gelir.

²¹⁴ BOA, Y.MTV.76/118, Y.MTV.86/109, Y.A.RES.100/11.

²¹⁵ BOA, HH.İ.163/29.

²¹⁶ BOA, Y.MTV.209/78.

²¹⁷ BOA, HH.İ.230/73.

²¹⁸ BOA, Y.PRK.HH.35/6.

Tamirhane-i Hümayun, çalışanların maaşları ve yevmiyeleri, ihtiyaç olan levazımata masrafı da hazine tarafından karşılanırdı. Gerektiğinde Hazine-i Hassa'ya ait olan Ebniye-i Seniyye ambarı, Hububat ambarı gibi birimlerden Tamirhane-i Hümayun'un ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Bu şekilde birimleri ve şubeleri ile düzenli şekilde çalışan Tamirhane-i Hümayun'da iyi ustaların elinden çıkmış çeşitli türden sanatkârane eşyalar imal edilmekteydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'UN FAALİYETLERİ VE İLGASI

Tamirhane-i Hümayun, II.Abdülhamid devrinde çeşitli türden eşyaların imalatı ve tadilatını yapan bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Tamirhanenin farklı birim ve tezgahlarında yapılan işler ilk yıllarında sarayın ihtiyaçlarına yönelik olmakla beraber, sonrasında saray dışında yer alan birçok bina ve kurum için de yapılan işler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle padişahın emlaklarına ait imalat ve tadilat işleri de Tamirhane-i Hümayun tarafından yapılmaktaydı.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ulaşılan defterler ve evraklar ışığında Tamirhane-i Hümayun'da dolap, masa, sehpa başta olmak üzere kuş kafesi, piyano tamiri, makine imali gibi çok çeşitli türden eşyaların imalatı ve tadilatı yine burada yapılmaktaydı.

Kendisi iyi bir marangoz olan Sultan II.Abdülhamid, saray içinde yerel üretimi teşvik etmiş ve geliştirilmesini sağlamıştır. Saraydaki büyük marangozhanenin yanına kendisi için özel bir atölye yaptırıp burada bizzat kendisi birçok ahşap eser meydana getirmiştir. Bununla beraber büyük marangozhanede çalışması için birçok sanatçıyı saraya getirtip yeni sanatçılar yetiştirilmesi sağlanmıştır. Tamirhane-i Hümayun'un marangozhane haricindeki başta demirhane olmak üzere çeşitli türden atölyeleri de üretim ve tadilata büyük katkı sağlayarak saray dışına yapılan alışveriş oranının azaltmasını sağlaması hedeflenmişti.

Aşağıda Tamirhane-i Hümayun'da üretilen ve tadilat edilen eşyalara değinilerek bu eşyaların hangi binalar ya da kurumlar için yapıldığı anlatılacaktır. İlk olarak sarayın ihtiyaçlarına yönelik yapılan işlerden bahsedildikten sonra Tamirhane-i Hümayun'un bir fabrika niteliğinde çalışarak çok daha geniş bir alana yayılarak saray dışında ve hatta İstanbul dışında da yer alan yerler için yapılan işler aktarılacaktır.

3.1. Tamirhane-i Hümayun'da Saray ve Kasırlar İçin Yapılan İşler

Sarayın ihtiyacı olan mobilya ve eşya ihtiyacını karşılamak üzere dışarıdan eşya satın almayı en aza indirme ve yapılan masrafları azaltma konusunda Tamirhane-i Hümayun teşkilatı önemli bir yere sahip olmuştur. Yıldız Sarayı kendi içerisinde ayrı bir şehir haline gelirken saray muhteviyatında kurulan fabrikalar, saray haricine yapılan alışverişi azaltmakla birlikte saray dışına dahi işler yapmaya başlamışlardır.

İstanbul'da yer alan saraylar, kasırlar, şehzade köşkleri ve hatta paşa dairelerinin eşyalarının imali ve tadilatı Tamirhane-i Hümayun tarafından yapılmıştır. Bunların içerisinde Harem-i Hümayun, Daire-i Hümayun, Mabeyn-i Hümayun, Kasr-ı Hümayunlar, Kuşluk-u Hümayun ve saray ve kasır bahçeleri için yapılan imalat ve tadilat işleri; sarayda yer alan köşkler ve paşa dairelerine yapılan tadilatlar, hediye gönderilmek üzere imal edilen eşyalar, sarayda bulunan eşyaların tamir edilmesi yapılan başlıca işler arasındadır.

3.1.1. Harem-i Hümayun İçin Yapılan İşler

Tamirhane-i Hümayun'da Harem-i Hümayun için yapılan işler ile ilgili bilgilere Hazine-i Hassa'ya ait Tamirhane-i Hümayun icmal defterlerinden ve yapılan işlerle ilgili bilgiler veren defterlerden ulaşılmaktadır. Bu defterlere göre Harem-i Hümayun'un mobilya ve diğer eşyalarının imali ve tamiri Tamirhane tarafından yapılmaktaydı.

Harem-i Hümayun, saray içinde padişah ile ailesi ve onlara hizmette bulunan görevlilerin yaşadığı; Hünkâr Dairesi ve Valide Sultan Dairesi etrafında şekillenen yerdir.²¹⁹ Padişahın ailesine özel bir alan oluşturan Harem-i Hümayun teşkilatı, aynı zamanda saraydaki kadınların yetiştirilmesi için bilgi, görgü ve usul öğreten bir eğitim kurumu olması özelliğini taşımaktaydı.²²⁰

Sultan II.Abdülhamid devrinde Tamirhane-i Hümayun'da Harem-i Hümayun için yapılan işlere hakkında çeşitli örnekler vermek mümkündür. 1890 tarihli belgede Harem-i Hümayun için yapılan camekana ait bilgiler verilmiş ve verilen listede camekan yapımında kullanılan levazımat, işçi ücretleri ve nakil masrafları verilmiştir. Ayrıca Marangozhane-i Hümayun'da imal edilen eşyalar arasında Harem için İbrahim Ağa vasıtasıyla yapılan kuşluk, çerçeve, sandık gibi eşyalar ve bunların miktarı yer almaktadır.²²¹

Harem-i Hümayun'da inşa edilmekte olan binaların Tamirhanede imal edilen doğrama (çerçeve) ve kapılarının yapımında kullanılması için getirilen çeşitli cinslerden ağaçlar hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Ağaç çeşitleri arasında sakız ağacı, zeytin ağacı, meşe ağacı, Emirgan çamı gibi ağaçlar bulunmakta ve bu ağaçların boyları ve miktarları* hakkında bilgiler de bulunmaktadır.²²²

Zaman zaman Tamirhane-i Hümayun ile Ebniye-i Seniyye İdaresi iş birliği içerisinde çalışmaktaydılar. Binaların inşa ve tamirinden sorumlu olan Ebniye-i Seniyye İdaresi, işlerinin

²¹⁹ Akyıldız, a.g.e., s.24.

²²⁰ İpşirli M. (1997), "Harem", İA, TDV, C.16, İstanbul, s.135-138.

²²¹ BOA, Y.PRK.ASK.69/46.

* Bu konu hakkında detaylı bilgi için Birinci Bölüm, Ürün Tedariği başlığına bkz.

²²² BOA, Y.PRK.SGE.6/42.

bazı kısımlarını Tamirhane vasıtasıyla yaptırabilmekteydi. Harem-i Hümayun'un da Ebniye-i Seniyye İdaresi tarafından ilave olarak inşa edilen binalarının bazı kısımlarının Tamirhane-i Hümayun tarafından yapıldığı bilinmektedir.²²³

Tamirhane-i Hümayun'a ait bir icmal defterde 1904 ve 1906 tarihleri arasında yapılan imalat ve tadilat hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir. Bu defterin içerisinde Tamirhane tarafından Hamidiye Etfal Hastanesi, Bursa Hüdavendigâr Cami, Ravza-i Mutahhara, Harem-i Hümayun gibi yerlere Tamirhane-i Hümayun tarafından yapılan işlere ait bilgiler içermektedir.* Tamirhanenin yoklama bilgileri, mağaza özetleri de bu defterde bulunmaktadır. Harem-i Hümayun ile ilgili olarak kuşluk imali, sandık imali, mobilya tamiri gibi işler ve bunların masraf özeti bulunmaktadır.²²⁴

Elde edilen bilgilerden hareketle Harem-i Hümayun'un birçok eşya ihtiyacı Tamirhane-i Hümayun tarafından yapılmaktaydı. Mobilyalar Tamirhane-i Hümayun'un birimlerinden olan Marangozhane-i Hümayun'da imal edilirken diğer eşyaların Tamirhane binasının içerisinde yer alan tezgahlarda yapıldığı tahmin edilmektedir. İmal edilen eşyalar için yapılan masraf kayıtları, işçi ücretleri gibi bilgiler defterlere kaydedilmekteydi. Dolayısıyla bu kayıtlardan Tamirhane-i Hümayun'un işleyişi hakkında bilgilere de ulaşılmaktadır.

3.1.2. Daire-i Hümayun İçin Yapılan İşler

Daire-i Hümayun ile ilgili yapılan işlerle ilgili bilgiler Tamirhane-i Hümayun'a ait imali ve tamiri yapılan eşyaların yer aldığı defterlerden elde edilmektedir. Genel olarak bu defterlerde yapılan işler ve kimin aracılığı ile nereye yapıldığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle padişah dairesinin eşyalarının imali ve tamiri konusunda fikir edinilmeye çalışılmıştır.

1898 tarihli Tamirhane-i Hümayun'da imal edilen eşyanın cins ve adetini gösteren belgede Daire-i Hümayun için yapılan eşyalara da rastlanmıştır.* Bunların arasında beş adet soba peteği, bir adet Gürgen ağacından yapılmış taşlı masa, lamba, çerçeve gibi eşyalar bulunmaktadır.²²⁵

Tablo 3.1 Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilen Eşyaların Cins ve Adeti

Eşyanın Cinsi	Miktarı	Vasıtası	Nereye Yapıldığı
Yaldızlı oymalı çerçeve	1		Daire-i Hümayuna

²²³ BOA, HH.İ.196/60.

* Bu konu hakkında detaylı bilgiye sonraki bölümlerde değinilmiştir.

²²⁴ BOA, HH.d.30333

* İmal edilen eşyalar hakkındaki liste için Ek 2'ye bkz.

²²⁵ BOA, Y.PRK.SGE.8/12

Oymalı çerçeve	1	Yaver Mahmut Ağa	Harem-i Hümayuna
Üzeri armalı çerçeve	2	Yaver Mahmut Ağa	Harem-i Hümayuna
Tamir olunan yaldızlı masa	1	Fehmi Ağa	Mehmet Selim Efendi hazretlerinin dairesine
Ebniye	1	Fehmi Ağa	Mehmet Selim Efendi hazretlerinin dairesine
Porselen soba peteği	5	Yüzbaşı Recep Ağa	Daire-i Hümayuna
Yaldızlı çerçeve	1	Abdulgani Ağa	Harem-i Hümayuna
Tamir olunan yaldızlı masa	1	Yaver Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
Oymalı yaldızlı masa	1	Yaver Ağa	İkinci kadın efendi hazretlerinin dairesine
Yaldızlı direk	2	Hacı Osman Ağa	Daire-i Hümayuna
Tamir olunan yaldızlı sandalye	10	Yaver Ağa	Harem-i Hümayuna
Sandalye	10	Yaver Ağa	Abdulkadir Efendi hazretlerinin dairesine
Kanepe	10	Yaver Ağa	Abdulkadir Efendi hazretlerinin dairesine
Koltuk sandalye	4	Yaver Mahmut Ağa	Abdulkadir Efendi hazretlerinin dairesine
Tamir olunan yaldızlı masa	2	Yaver Ağa	Abdulkadir Efendi hazretlerinin dairesine
Zeytin ve ... ağacından çekmece	1	Selim Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
Maun ağacından aynalı dolap	2	Selim Ağa	Baş kadın efendi hazretlerinin dairesine
İhlamur ağacından dolap	1	Kuşçu Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
İhlamur ağacından dolap	1	Ömer Ağa	Üçüncü kadın efendi hazretlerinin dairesine
İhlamur ağacından dolap	1	Hacı İbrahim Ağa	Harem-i Hümayuna
Çam ağacından karyola	1	Sürur Ağa	Hazinedar usta dairesine
Meşe kaplamalı çift kenarlı kapı	2	Selim Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
İhlamur ağacından küpeşte	1	Abdulgani Ağa	Baş ağa dairesine
İhlamur ağacından dolap	1	Elmas Ağa	Abdulkadir Efendi hazretlerinin dairesine
Kil, zeytin ve saire ağaçtan mamul orta rafı	1	Hacı İbrahim Ağa	Daire-i Hümayuna
Maun kaplamalı dolap	1	Hacı İbrahim Ağa	Abdurrahim Efendi hazretlerinin dairesine
Servi ağacından sedef sehpa	1	Hacı İbrahim Ağa	Abdurrahim Efendi hazretlerinin dairesine
İhlamur ağacından yemek sofrası	1	Hacı İbrahim Ağa	Burhaneddin Efendi hazretlerinin dairesine
Çam ağacından camekan	1	Hacı İbrahim Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine

İhlamur ağacından kebir arma-i osmanî modülü	1	Hacı İbrahim Ağa	Mekke-i Mükerreme'ye
Gürgen ağacından üzeri somaki taşlı masa	1	Başkatip Beyefendi	Daire-i Hümyuna
Fildişinden mamul fil şeklinde satranç	6	Başkatip Beyefendi	Daire-i Hümayuna
Maun ağaçtan oymalı bayrak	6	Hacı İbrahim Ağa	Daire-i Hümayuna
Aynalı üç sürmeli sandıklı yazıhane	1	Hacı İbrahim Ağa	Başkadın Efendi hazretlerinin dairesine
Ceviz ağacından sandık	1	Beşir Ağa	Harem-i Hümayuna
İhlamur ağacından çekmece	1	Beşir Ağa	Harem-i Hümayuna
Maun ağacından kebir bayrak	1	Hacı İbrahim Ağa	Daire-i Hümayuna
Meşe ağacından mamul raf	1	Kâmil Bey	Nevbet odasına
Altın yaldızlı pirinç sehpa takımı	2	Kâmil Bey	Daire-i Hümayuna imal olunacak masalara
Altın yaldızlı pirinç şamdan	6	İbrahim Ağa	Kadri Bey'in dairesine
Tethir olunan el kenarı	1	Şamdancı odacı Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Tethir olunan gümüş fener	1	Şamdancı odası Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Altın yaldızlı dört mumlu şamdan	1	Şamdancı odacı Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Tethir olunan gümüş şamdan	1	Şamdancı odacısı Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Tethir olunan pirinç fener	1	Şamdancı odacısı Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Ehin bahçe çardağı	1	Selim Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
Ehin kamelya	1	Selim Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
Ehin bahçe iskemle	1	Selim Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
Ehin bahçe masası	1	Beşir Ağa	Ahmet Efendi hazretlerinin dairesine
Sacdan mamul yemek dolabı	1	Yaver Ağa	Harem-i Hümayuna
Tamir olunan şamdan	1	Şamdancı odacısı Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Tamir olunan gümüş fener	1	Şamdancı odacısı	Harem-i Hümayuna

		Mustafa Ağa	
Tamir olunan piring fener	1	Şamdancı odacısı Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Dikiş makinesine mahsus mekik makarası	10	Abdülhalim Ağa	Abdülkadir Efendi hazretlerinin dairesine
Beş mumlu piring şamdan	4	Komisyon	Harem-i Hümayuna
Sıfır piring sandık	1	Sürur Ağa	Hazinedar usta odasına
Maden eritmek için icat lamba	1		Daire-i Hümayuna
Papağan kafesi tamiri	2	Kuşçu Mustafa Ağa	Harem-i Hümayuna
Asar-ı atika nakliye arabası	1		Daire-i Hümayuna
Ateş deposu	1	Gülhani Hacı	Daire-i Hümayuna
Piring dolap kilidi	7		Fabrikada imal edilen dolaplara
Çinkodan mamul kova şeklinde kap	6		Fişek fabrikasına
... kaplamalı sandık ve arusek işlemeli tavla	1	Nadir Ağa	
... el aynası	1		
Amerikan çamından kavis kemerli çerçeve	8	Karin-i sani Nuri Bey	Mabeyn-i Hümayun dairesi salon için

Daire-i Hümayun'un mobilyaları ile ilgili olarak 1904 tarihinde dolap ve konsol gibi otuz parça eşyanın Tamirhane-i Hümayun'da tamiri yapılacağından önce keşfi yapılmış ve bu keşif sonucunda 2.253 kuruş masraf ile yapılabileceği kaydedilmiştir.²²⁶ 1907 yılında Daire-i Hümayun için Tamirhane-i Hümayun'da yapılan bir dolap hakkında ise imali sırasında kullanılan levazımatın masrafı kaydedilmiş ve toplamında 6.748 kuruş olarak tespit edilmiştir.²²⁷

1906 tarihli bir masraf icmal defterinde de Daire-i Hümayun için yapılan eşyalar için yapılan masrafa değinilmiştir. Bunların içerisinde Cevahirci Yusuf Usta'nın tesviyesini yaptığı taşların, büyük dolap imalinde kullanılan eşyaların, sehpa tamirinin, sandık ve raf imalinin ve çekmece imalinin masrafı yer almaktadır. Bu harcamaların toplamı olarak da 2.596 kuruş olarak hesaplanmıştır.²²⁸

²²⁶ BOA, HH.İ.176/15.

²²⁷ BOA, Y.MTV.299/90.

²²⁸ BOA, HH.d.27056.

1907 yılında Tamirhanede imali ve tamiri yapılan eşya kayıtlarında Daire-i Hümayun ile ilgili olarak ceviz dolap tamiri, sedefli ve çekmeceli tütün kutusu imali, sandalyelerin boyanması, sedefli sehpa tamiri, meşe dolap tamiri, tepsi tamiri, kuşluk boyanması, kanarya kafesinin altına sehpa imali, gümüş tabak yaldızlanması gibi işler yer almaktadır.²²⁹

3.1.3. Kasr-ı Hümayun ve Köşkler İçin Yapılan İmalat ve Tamirat İşleri

Tamirhane-i Hümayun'da sarayların dışında padişahların kasırların imal ve tamir işleri de yapılmaktaydı. İhtiyaç duyulması halinde işler Tamirhaneye bildirilir ve yapılan keşif sonucunda imali veya tamiri yapıp kasırlara teslim edilirdi. Yıldız Sarayı dışındaki sarayların da yine eşya imali veya tamiri gerektiğinde Tamirhane-i Hümayun tarafından işleri halledilirdi.

Yıldız Sarayı'nda bulunan kasırlar başta olmak üzere saray dışında yer alan Küçükso Kasrı, İhlamur Kasrı gibi yapıların işleri de yine Tamirhanede yapılmaktaydı. Yıldız Sarayı'nda yer alan kasırların arasında Çit Kasrı'nın elçilere ait olan odasının kanepe ve koltuklarının yıpranmış olmasından dolayı yenilenmesi, kapı ve kapı toplarının tamiri gerektiğinden işlerinin Tamirhane-i Hümayun, Ebniye-i Seniyye ve Mefruşat-ı Hümayun İdareleri tarafından yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır.²³⁰

Başka bir örnek olarak Şale Kasr-ı Hümayunu ve Merasim Dairesine, Tamirhane-i Hümayun'da ressam olan Manis tarafından yapılan kontroller sonucunda tamire ihtiyacı olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Hereke Fabrikası'ndan alınacak eşyalar ile yapılacak olan tamirin masrafının 12.074 kuruş olduğu tespit edilir. Ardından Mefruşat-ı Hümayun İdaresi'nden verilen karar ile işe başlanması beyan edilir ve keşif defteri takdim kılınır.²³¹ Bu durumdan anlaşılacağı üzere Hazine-i Hassa'ya bağlı birimlerin ve Yıldız Sarayı'nda bulunan fabrikaların birbiriyle uyum içerisinde çalıştığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Başka bir örnek olarak Mabeyn-i Hümayun'un orta kat salonu ve merdivenlerinin tamir edilebilmesi için yapılacak olan masraflar Tamirhane-i Hümayun Nezareti tarafından defterlere kaydedilmiş ve bu sarfiyat defterlerine göre de toplam 10.304 kuruş masrafla tamirin gerçekleştirileceği tespit edilmiştir.²³²

Kasırların dışında şehzadelere ya da paşalara ait dairelerin ve köşkların işleri de yine Tamirhane-i Hümayun tarafından yapılmaktaydı. Buna örnek verilecek olursa 1903 yılında Sadrazam Ferit Paşa'nın konağı için Tamirhanede imal edilen panjurlara ait bilgiler

²²⁹ BOA, HH.d.27842.

²³⁰ BOA, Y.PRK.HH.37/18.

²³¹ BOA, HH.İ.183/43.

²³² BOA, HH.İ.190/75.

bulunmaktadır. Bu panjurların yapımında çalıştırılan işçilerin bir haftalık yevmiyeleri belgede liste halinde verilmiştir.²³³

Tablo 3.2 Ferit Paşa Konağı'nda Çalışan İşçilerin Haftalık Yevmiyeleri

Yevmiye (kuruş cinsinden)	İsimleri	Gün	Gündelik
132	Philip	6	22
140	Hüseyin Usta	7	20
100	Luka Yani	5	20
132	Anton	6	22
154	Arkiri	7	22
154	Nikola Lefter	7	22
154	Mehmet Usta	7	22
132	Sakızlı Yani	6	22
120	Mehmet Şevki	6	20

Bu yolla Tamirhanede yapılan işlerde çalışan işçilerin yevmiyeleri, kaç gün çalıştıkları ve gündelikleri kaydedilerek imalatın toplam masrafları içerisinde hesaplanması amaçlanmıştır. Ayrıca yukarıda verilen listeye bakılarak Tamirhane-i Hümayun'da çalışanların içerisinde yerli çalışanların yanı sıra yabancı çalışanlar da görülmektedir.

Tamirhane-i Hümayun'da yapılan işlerden biri de Burhaneddin Efendi'ye ait olan köşkün genişletilmesidir. Köşkün bodrum katına yeni odalar eklenerek genişletmeye çalışılır. Bunun için döşeme, tavan ve merdivenin Tamirhane tarafından yapılmasını Sultan II.Abdülhamid ister ve Ebniye-i Seniyye Ambarı'nın yaptığı keşif ile de toplam 9.032 kuruşa yapılacağı anlaşılır.²³⁴ Burada da yine Ebniye-i Seniyye tarafından yapılan işlemin bazı kısımlarının Tamirhane-i Hümayun'a devrettiği görülür.

3.1.4. Sarayda Bulunan Eşyaların İmali ve Tamiri

Sarayda yer alan her türlü eşyanın imali ve tamiri Tamirhane-i Hümayun'da yapılırdı. Verilecek örneklerden de anlaşılacağı üzere Tamirhanede marangozluk ve demircilik işlerinin yanı sıra çeşitli meslek gruplarına dair işler yapıldığı tespit edilmiştir.

1898'te sarayda misafirlere yapılacak ziyafette kullanılacak olan sarı ve beyaz takımların tamirinin ve temizliğinin yapılması işi Tamirhaneye verilir. Yine bu yıllarda Tamirhanede imal

²³³ BOA, ML.EEM.446/40.

²³⁴ BOA, Y.MTV.275/66.

edilen eşyalar hakkında bir defter Tamirhane-i Hümayun nazırı Hasan Cemil Paşa tarafından takdim olunur. İmal edilen eşyaların miktarı, nereye yapıldığı ve kim vasıtasıyla imal edildiği ve bu deftere kaydedilmiştir. Bunların içerisinde Harem-i Hümayun, Mehmed Selim Efendi Dairesi, Ahmed Efendi Dairesi, Daire-i Hümayun, Hazinedar Usta Dairesi, Burhaneddin Efendi Dairesi ve Mekke için imal ve tamir edilen eşyalar yer almaktadır.²³⁵

1904 yılında saray için büyük bir kapının imal edilebilmesi için yapılan keşif ile kapının toplam 625 beş kuruşa imal edilebileceği anlaşılr. Tamirhane-i Hümayun Nezareti'nden gönderilen takirde ise keşif defteri de takdim kılınır.²³⁶

1903 tarihinde ise Tamirhane binasının yanında yer alan Silahhane binasının eşya tamiri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Bunların arasında Tamirhaneye gelen eşyaların geliş tarihleri ve tamiratlarının son bulduğu tarihler yer almaktadır. Eşyanın kim vasıtasıyla Silahhaneye teslim edildiği ve eşyaların cinsi gösterilir. Alet ve edevat dolabı, kütüphane dolabı, çekmece, silah kutusu, masa, sehpa, yazı takımı, iskemle, saat gibi eşyaların tamiri yapılan işler arasındadır.²³⁷

1903 tarihinde altın madeni aranması amacıyla Emlak-ı Hümayun maden mühendisi Mösyö Fishbach tarafından icat edilen makinenin Tamirhane-i Hümayun'da imal edilebileceği kaydedilmiştir. Makinenin imali için gereken levazımatın listesi de belgede gösterilmiştir.²³⁸ Buradan hareketle Tamirhane-i Hümayun'un makine dahi imal edebilecek ölçüde çalışan bir teşkilat olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan II.Abdülhamid devrinde saray ve kasırlardaki hayvanlara ait sahaların idaresinden, hayvanların bakımı, beslenmesi ve korunmasından sorumlu ve Hazine-i Hassa'ya bağlı olan Kuşluk-ı Hümayun Teşkilatı; sarayda yer alan kuşlukların imal ve tamir işlerini Tamirhane-i Hümayun'a yaptırmaktaydı.²³⁹ Bununla ilgili olarak arşiv belgelerinde örnekler bulunmaktadır. Mustafa Efendi'nin 1907 yılında imal edeceği kuşluğun önce keşfi yaptırılıp sonrasında 3.950 kuruş masraf ile tamamlanabileceği keşif defterine kaydedilmiştir.²⁴⁰ Başka bir örnekte ise Ebniye-i Seniyye İdaresi tarafından yapılacak bir işin keşfinin Tamirhane-i Hümayun İdaresi tarafından yapılması söz konusudur. Sarayda bulunan birer Müştemilat ve sülûnlüğün Tamirhane-i Hümayun tarafından keşfi yapılarak masrafi deftere kaydedilir ve hazineye

²³⁵ BOA, Y.PRK.SGE.8/12.

²³⁶ BOA, HH.İ.174/21.

²³⁷ BOA, Y.PRK.ASK.91/11.

²³⁸ BOA, ML.EEM.445/34.

²³⁹ Çakılcı D. (2018), "Sultan II.Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-u Hümayûn Teşkilatı", İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 68, İstanbul, s.57-100.

²⁴⁰ BOA, HH.İ.190/27.

bildirilir.²⁴¹ Burada da yine Ebniye-i Seniyye İdaresi ve Tamirhane-i Hümayun İdaresi arasındaki iş birliği söz konusudur.

Bir başka örnek ise Tabip İbrahim tarafından yazılan belgede ayağı kırılan kanarya kuşu için Tamirhanede imal edilen platin ayakla ilgilidir. Tabip İbrahim, Beyoğlu'nda üç gün boyunca kanarya için suni ayak aradığını fakat bulamadığını söyleyip ardından sarayda yer alan teşdihanede mevcut olan kanarya kuşlarının ayaklarından bir tanesini suni ayak olarak kullanılabileceğini veya ince platin telden şekline uygun olarak ve istenildiği zaman çıkarılıp takılabilen yeni bir ayak imal edebileceğini bildirmiştir.²⁴²

Sarayın bahçeleri için yapılan işler hakkında ise örnek olarak Demircibaşı Mösyö Ekile tarafından iki yüz yetmiş beş metre demir çiçeklik imalinin toplam 3.900 kuruş masraf ile Tamirhane-i Hümayun'da yapılacağı bildirilmiştir.²⁴³ Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Tamirhane-i Hümayun, saray için birçok alanda çözüm olacak çeşitli işlerin yapıldığı yer olarak kullanılmaktaydı.

3.2. Tamirhane-i Hümayun'da Saray ve Kasırlar Haricinde Yapılan İşler

Sarayın eşya ihtiyacını sağlamak amacıyla teşkil edilen Tamirhane-i Hümayun, zamanla yaptığı işleri genişleterek demircilik ve marangozluk dışında birçok imal ve tamir işlerini de yapar duruma gelir. Zamanın teknolojisine uygun makinelerin bulunduğu bu birim saray içerisinde bir "Fabrika-ı Hümayun" niteliği kazanır.

Tamirhane-i Hümayun'da yapılan işler incelendiğinde saray haricinde de bazı imal ve tamir işlerini icra ettiği görülür. Özellikle Emlak-ı Hümayun adı verilen ve padişahın emlakı olarak bilinen bazı yerlerin işleri de yine Tamirhane-i Hümayun tarafından icra edilirdi. Ulaşılan arşiv evrakları incelendiğinde Hamidiye Etfal Hastanesi, Mekke'de yer alan misafirhane, Hicaz Demiryolu için inşa edilen seyyar hastane, Ravza-i Mutahhara ve Anadolu'da yer alan diğer vilayetler için de işler yapıldığı görülmektedir.

Yerli üretimi desteklemek ve yurtdışına olan ihtiyacı azaltmak için kurulan fabrika-i hümayunlardan biri olan Tamirhane-i Hümayun, ilk olarak sarayın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik oluşturulmuş olsa da zamanla daha geniş çaplı işlere el attığı görülür. Tamirhane-i Hümayun'un varlığı ve burada yapılan işler, II.Abdülhamid devrinde sanayileşmeye dair önemli adımların atılması hususunda en önemli örneklerden biri haline gelir.

²⁴¹ BOA, Y.MTV.299/155.

²⁴² BOA, Y.PRK.SGE.5/87.

²⁴³ BOA, HH.İ.192/45.

3.2.1. Hamidiye Etfal Hastanesi İçin Yapılan İşler

Hamidiye Etfal Hastanesi, Sultan II.Abdülhamid devrinde sağlık alanında verilen hizmetlerden en önemlilerinden biri olarak dünyada kurulan ilk çocuk hastanelerindendir. 1898 yılında padişahın iradesiyle yapılan bu hastanede inanç ve soy fark etmeksizin tüm çocuklar tedavi görmektedir. Ülkemizde stetoskopun ilk defa kullanılması ve röntgen ışınlarıyla kanser tedavisi ilk defa Hamidiye Etfal Hastanesi'nde uygulanır.²⁴⁴

Hamidiye Etfal Hastanesi'nin birtakım imalat ve tadilat işlerinin de Tamirhane-i Hümayun'da yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Padişahın emlaklarından olan bu hastaneye ihtiyaç doğrultusunda bazı işler yapılmış ve bu durum Emlak-ı Hümayun İdaresi tarafından kontrol edilmiştir. Hastanenin ihtiyacı olan mobilyaların imali, seyyar hastane yapımı ve kulübe ilaveleri yapılan işler arasındadır.

Hastanenin tefrişatı için Tamirhane-i Hümayun'da mobilya imalinde çalışan işçilerin ücretlerinin Hazine-i Hassa tarafından karşılanıp senetlerinin Emlak-ı Hümayun İdaresi'ne takdim edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.²⁴⁵ 1899 yılında hastanenin pencerelerinin Tamirhanede yapıldığı tespit edilmiştir. Pencerelerin dış çerçevelerinin yerlerine takılmasında çalışan ustaların yevmiyeleri şöyledir:²⁴⁶

Tablo 3.3 Hamidiye Etfal Hastanesi'nin pencerelerine ait dış çerçevelerin yerlerine takılmasında görevli Tamirhane-i Hümayun ustaları ve yevmiyeleri

İsimleri	Yevmiye	Miktar	Toplam Borç (kuruş)
Dülger Tanaş Usta	18	4	72
Dülger Perkli Usta	18	4	72
Duvarcı İstimat Usta	20	5	100

Hastane muayenehanesinin bekleme odalarına ait eczane dolapları, laboratuvar dolapları gibi eşyaların Tamirhane-i Hümayun tarafında hızlı bir şekilde imal edilmesi Emlak-ı Hümayun İdaresi'nden talep edilmiştir. Çalışanların yevmiyeleri ve yol masraflarını gösteren kayıtlar da arşiv evraklarında yer almaktadır.²⁴⁷ Bekleme odasına konulacak mobilyaların boyanması için gereken boya miktarı hakkında inceleme yapılır. İmal edilen eşyaların muayene edildikten sonra boyacılar ve diğer işçiler vasıtasıyla boyanıp astar ve üzerine vernik sürülmesi talep edilir.

²⁴⁴ Sarı N. (2012), "Tıp", TDV, İA, C.41, İstanbul, s.101-111.

²⁴⁵ BOA, ML.EEM.301/87, ML.EEM.305/10.

²⁴⁶ BOA, ML.EEM.327/46.

²⁴⁷ BOA, ML.EEM.365/12, ML.EEM.374/80.

Sonrasında ise üzerlerine meşe taklidi işlenir. Eşyaların mümkün olduğu kadar hızlı yapılıp üretimi tamamlanan eşyaların sırasıyla yerlerine konulması istenir.²⁴⁸

Hamidiye Etfal Hastanesi sertabibi için yapılan odanın kapı ve kilit sürmeleri de yine Tamirhane-i Hümayun tarafından yaptırılır. Arşiv evrakında bu iş için on gün boyunca hastanede çalışan Yüzbaşı Marangoz Abdullah Efendi ve Mülazım-ı Evvel Çilingir Yusuf Efendi'nin gündeliği on kuruş olarak gösterilmiş ve toplamında yüz kuruş aldıkları kaydedilmiştir.²⁴⁹ Tamirhanede hastane için imal edilen etajerler ve tabla tahtalarının yerlerine götürülüp orada boyanabilmesi için Mülazım Haşim Efendi'nin on beş günlük yemek ve diğer masraflarının hazineden karşılandığı da yer alan bilgiler arasındadır.²⁵⁰

Tamirhane-i Hümayun'da Hamidiye Etfal Hastanesi için imal edilen seyyar hastane hakkında Osmanlı Arşivi'nde kayıtlar yer almaktadır. 1903-1904 tarihli belgelerin içerisinde ilk olarak yapılacak seyyar hastane, ameliyathane ve pavyon için gereken levazımatın miktarı ve masrafı örnek verilebilir. Ebniye-i Seniyye Ambarı'ndan tedarik edilen bu levazımat arasında çeşitli türlerden cam, çivi, köşebent, kapı sürmesi, kapı kilidi, pencere sürmesi gibi eşyalar yer almaktadır.²⁵¹ Başka bir belgede ise Tamirhanede seyyar hastane için imal edilen iki bölümün Hamidiye Etfal Hastanesi'ne nakledilebilmesi amacıyla görevlendirilen kişilerin yemek ve diğer masraflarının hazine tarafından ödendiği bildirilmektedir.²⁵² Seyyar hastaneye ilave olarak hademe odası ve nevbet kulübeleri için Tamirhaneden bir grup çalışan hastaneye gidip gelmekteydi. Çalışanların isimleri ve gündelikleri de belgede yer alan listede gösterilmiştir.²⁵³

Tablo 3.4 Seyyar Hastane İlaveleri İçin Görevli Tamirhane-i Hümayun Çalışanları ve Gündelikleri

Kuruş	İsimleri	Gün	Gündelik
70	Mülazım-ı Evvel Ömer Efendi	7	10
70	Mülazım-ı Sani Salih Efendi	7	10
70	Mülazım Ömer Dursun Efendi	7	10
70	Mülazım Haşim Efendi	7	10
70	Muvazzaf Ali Hüseyin Efendi	7	10
56	Serçavuş Osman İbrahim	7	8
56	Onbaşı Mehmet Hüseyin	7	8
56	Onbaşı Hüsnü Ali	7	8

²⁴⁸ BOA, ML.EEM.372/72.

²⁴⁹ BOA, ML.EEM.440/90.

²⁵⁰ BOA, ML.EEM.463/33.

²⁵¹ BOA, ML.EEM.482/67.

²⁵² BOA, HH.İ.160/22.

²⁵³ BOA, ML.EEM.442/85.

Hamidiye Etfal Hastane için yapılan kulübe ilaveleri hakkında 1904 tarihli belgede röntgen aletinin konulması için karanlık bir oda gerektiği ve içindekilerinin Tamirhane tarafından imal edilmesi gerektiği hastane tababeti tarafından gelen tezkirede bildirilir. Bunun üzerine yapılan keşif sonucunda toplam 5.337 kuruş masraf ile yapılabileceği bildirilir.²⁵⁴ Ayrıca kadın hastalıkları ve cilt ve kemik hastalıklarına ait pavyonlar için lazım olan seksen adet etajerin Tamirhanede imal edilmesi hastane tarafından talep edilir. Bunun üzerine yapılan inceleme ile toplam 4.320 kuruş masrafla yapılacağı tespit edilir.²⁵⁵ 1905 tarihinde ise Etfal Hastanesi karakolhanesine on nefer daha ilave edildiği için üç adet kulübenin Tamirhanede seri şekilde imal edilip boyanması istenir.²⁵⁶ Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Tamirhane-i Hümayun saray dışında padişahın emlaklarına ait yerlerin işlerini de yapmaktaydı. Mobilya imali dışında seyyar hastane yapımı, kulübe ilaveleri gibi çeşitli türden iş yine Tamirhane-i Hümayun tarafından yapılmaktaydı.

3.2.2. Mekke’de Yer Alan Misafirhane (Hayrat-ı Seniyye-i Hicaziye) İçin Yapılan İşler

Sultan II.Abdülhamid, Hac ibadetini yerine getiren ve ihtiyacı olan hacıların barınmasını sağlamak amacıyla Mekke’de bir misafirhane yaptırılmasını uygun görür. Bu devirde Hac ibadetini yapmak isteyen Müslümanlar tarafından ziyaret edilen bölge, kalabalıktan dolayı bulaşıcı hastalıklara sebep olmaktaydı. Bu nedenle Sultan, Mekke ve Cidde arasındaki bir bölgeye o zamana kadar hiçbir hastalığın bulunmadığı, ayrı ayrı hanelerden meydana gelen ve içerisinde birer hastane ve eczane bulunan bir misafirhane yaptırılmasını ister. Bunun üzerine 1894 yılında Kabe’ye yarım saat mesafe uzaklıkta bulunan Cerul bölgesinde misafirhanenin inşasına başlanır. Ayrıca padişahın emlaklarından biri olan bu misafirhanenin malzemeleri ise İstanbul ve Avrupa’dan getirtilir. Bu şekilde ilk katı 1896 yılında tamamlanır ve misafirhanenin tamamının inşaatı ise 25.000 metreküp olarak 1897 Haziran ayında bitirilir.²⁵⁷

Bu misafirhanenin inşası sırasında Tamirhane-i Hümayun’da imal edilerek bölgeye gönderilen ürünler de yer almaktadır. Bununla ilgili olarak ulaşılan belgelerde misafirhane için Tamirhanede neler yapıldığı bilgileri bulunmaktadır. Misafirhanenin dört ayrı kapısına birer çift büyük fenerin Tamirhanede yapılması istenir.²⁵⁸ Ayrıca yine Tamirhanede yapılan demir

²⁵⁴ BOA, HH.İ.176/3.

²⁵⁵ BOA, HH.İ.186/32.

²⁵⁶ BOA, HH.THR.820/35.

²⁵⁷ Sarıyıldız G. (1994), “II.Abdülhamid’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhâne”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, İstanbul, s.121-145.

²⁵⁸ BOA, ML.EEM.272/11.

gönyelerin masrafının da Emlak-ı Hümayun İdaresi'nden karşılandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. 1897 tarihli belgeye göre Mekke-i Mükerrreme'de inşa olunan misafirhanenin ilavesi için Tamirhanede imal edilen kapıların gönyelerinin toplam 983 kuruş masraf ile yapıldığı ve bu masrafın da Emlak-ı Hümayun İdaresi'nden karşılandığı kaydedilmiştir.²⁵⁹ Buradan hareketle padişahın Emlak-ı Hümayunlarından olan Mekke'de yer alan misafirhanenin ihtiyaçlarına dair Tamirhaneye ilişkin belgelere dayanarak padişahın emlaklarına ait imal ve tamir işlerinin ihtiyacı dahilinde Tamirhane-i Hümayun'a başvurulduğu da anlaşılmaktadır.

Misafirhane-i Hümayun için Tamirhanede imal edilen kapı, pencere ve diğer eşyaların yerlerine monte edilebilmesi amacıyla Mekke'ye gönderilen Tamirhane çalışanlarının isimleri ve mensup oldukları alaylar kayıtlara geçmiştir.²⁶⁰

Tablo 3.5 Tophane-i Amire Sanayi Alayı'na Mensup Mekke'ye Gönderilen Tamirhane-i Hümayun Çalışanları

Rütbe ve İsim	Meslek
Mülazım-1 Evvel Aziz Efendi	Marangoz
Mülazım-1 Evvel Ali Efendi	Marangoz
Mülazım-1 Salis Bekir Efendi	Marangoz
Mülazım-1 Salis Halil Efendi	Nakkaş
Serçavuş Kadri Mehmet	Demirci
Serçavuş Hasan Ömer	Demirci
Çavuş İzzet Hasan	Demirci
Çavuş Tefvik Mehmet	Nakkaş
Çavuş Halil Abdullah	Demirci
Onbaşı Osman İbrahim	Marangoz
Nefer Hamdi	Marangoz
Nefer Mehmet Mustafa	Marangoz

Tablo 3.6 Sanayi-i Bahriye Alayı'na Mensup Mekke'ye Gönderilen Tamirhane-i Hümayun Çalışanları

Rütbe ve İsim	Meslek
Mülazım-1 Sani Ömer Efendi	Marangoz
Mülazım-1 Sani Mehmet Efendi	Marangoz
Çavuş Hüseyin Ali	Marangoz
Çavuş Yusuf Hasan	Çilingir

²⁵⁹ BOA, ML.EEM.245/42.

²⁶⁰ BOA, MKT.MHM.710/33.

Onbaşı Sadık Ali	Demirci
Onbaşı Mehmet	Demirci
Nefer Nuri Mehmet	Marangoz

Tamirhanede imal edilen eşyaların Mekke'ye nakli konusunda 1897 tarihli belgede yüz seksen üç parça eşyanın Dolmabahçe'den vapura yüklenmesi için hamallara verilen taşıma ve nakliye 256 kuruş tespit edildiği ve eşyaların Lyod's of London adlı İngiliz taşıma şirketi vasıtasıyla gönderildiği bilgisi yer almaktadır.²⁶¹ Ayrıca misafirhane için Tamirhanede imal edilen demir çerçeve ve demir karyolalar hakkındaki kayıtlarda Mekke'ye teslim edilebilmesi için görevlendirilen Ebniye-i Seniyye Ambarı çalışanlarından Kolağası Yakup Efendi'ye hazineden para verildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.²⁶²

3.2.3. Hicaz Demiryolu İçin Yapılan İşler

Hacı adaylarının zor şartlarda ve uzun sürede yaptıkları yolculuğu kolaylaştırmak, yolculuk sırasındaki tehlikeleri azaltmak, hacıların gidiş geliş masraflarını azaltmak, hacıların sayısını arttırmak gibi sebeplerle yapılması planlanan Hicaz Demiryolu Projesi aynı zamanda bölgeye asker sevkini hızlandırarak oluşabilecek isyanlara karşı savunma görevini de yerine getirmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde bu proje Osmanlı Devleti'nin bölgede siyasi olarak güçlenmesini sağlayacaktı.²⁶³ Bu projenin yapımı sırasında Tamirhane-i Hümayun'da da Hicaz Demiryolu için bazı işlerin yapıldığı bilinmektedir.

Askerlere mahsus olarak Tamirhane-i Hümayun'da Hicaz Demiryolu için inşa edilen bir seyyar hastane olduğu kayıtlara geçirilmiş ve bez kaplama işinde çalışacak Tamirhane terzilerinin yevmiyeleri de kaydedilmiştir:²⁶⁴

Tablo 3.7 Hicaz Demiryolu Seyyar Hastanesi Bez Kaplamasında Çalışan Tamirhane-i Hümayun Terzilerinin Gündelikleri

Fiyat (Kuruş)	İsimleri	Gün	Gündelik
120	Hacı Mehmet	6	20
160	Rıfat	8	20
100	Nazmi	5	20
105	Hacı Ahmet	7	15

²⁶¹ BOA, ML.EEM.251/45.

²⁶² BOA, ML.EEM.244/6.

²⁶³ Gülsoy U., Ochsenwald W. (1998), "Hicaz Demiryolu", TDV, İA, c.17, İstanbul, s.441-445.

²⁶⁴ BOA, ML.EEM.425/11.

105	Kemal	7	15
-----	-------	---	----

Terziler dışında Tamirhanede çalışan diğer işçilerin haftalık yevmiyeleri de belgelerde yer almaktadır.²⁶⁵ Seyyar hastanenin yer değiştirebilen hareketli kulübelerinin yapımı için gereken levazımat Ebniye-i Seniyye Ambarı'ndan tedarik edilerek masrafı hazine tarafından karşılanmıştır.²⁶⁶ Tamirhanede üretilen seyyar barakalar İzmir Vapuru'na yüklenmek üzere Dolmabahçe'ye gönderilir ve buradan da vapura kadar olan mavna ücreti hazine tarafından ödenir.²⁶⁷

Seyyar hastane dışında Hicaz Demiryolu Komisyonu'na evrak ve defterlerinin muhafazası için Tamirhane-i Hümayun'da üç adet dolap yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca komisyona tahsis edilen İhlamur Kasrı'na dört adet soba kurulması da yine Tamirhane-i Hümayun'dan talep edilir.²⁶⁸

Hicaz Demiryolu örneği Tamirhane-i Hümayun'un saray dışına yaptığı işler içinde en güzel örnek olarak gösterilebilir. Bu durum Tamirhanenin yalnızca sarayın işlerini yapan bir kurum olmaktan çıkarak saray dışında da birçok işin yapıldığı ve çok sayıda makinenin kullanıp çeşitli meslek gruplarından meydana gelen işçilerin çalıştığı bir fabrika niteliğinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.2.4. Ravza-i Mutahhara İçin Yapılan İşler

Hız.Peygamber (s.a.v)'in evi ile minberi arasının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğu hadisinden dolayı "Ravza-i Mutahhara" olarak anılan yerin genişliği hakkında belirsizlikler söz konusudur. Bazı alimler Mescid-i Nebevi'nin bulunduğu bütün alanı kapsadığını belirtirken bazıları ise Mescid-i Nebevi ile Musalla arasında kalan yer olduğunu söyler. Günümüzde Ravza-i Mutahhara'nın güneyi demir korkuluk ile çevrelenmiş olup yaklaşık olarak 330 m² bir alana tekabül eder.²⁶⁹

Tamirhane-i Hümayun'da saray dışına yapılan işler arasında Ravza-i Mutahhara'nın sütun bilezikleri de yer almaktadır. Tamirhane-i Hümayun Nâzırı Hasan Paşa tarafından 1902 yılında çıkarılan numune ve ödenekle, Ravza-i Mutahhara için yapılacak sütunların hızlı bir şekilde imal edilmesi istenir.²⁷⁰

²⁶⁵ BOA, ML.EEM.424/68, ML.EEM.423/73, ML.EEM.423/64.

²⁶⁶ BOA, HH.İ.157/80.

²⁶⁷ BOA, ML.EEM.480/1.

²⁶⁸ BOA, HH.İ.180/4.

²⁶⁹ Bozkurt N. (2007), "Ravza-i Mutahhara", TDV, İA, C.34, İstanbul, s.475.

²⁷⁰ BOA, HH.İ.149/36.

1903 tarihinde Ravza-i Mutahhara için imal edilen sütun bileziklerinin Hazine-i Hassa Nezareti tarafından tamir edilip yenilenmesi emir buyrulmuş ve bileziklerin resim ve model ile tarif edildiği gibi Tamirhanede toplam 1.040 masraf ile yapılabileceği tahmin edilmiştir.²⁷¹ 1905'te ise Tamirhanede imal edilecek bileziklerin döküleceği potaların satın alınıp bunlara ödenecek miktar bildirilmiştir. The American Import Company adlı şirketten sipariş verilen İngiliz potaları, Tüccar Movoldak Efendi'nin aracılığı ile satın alınmıştır.²⁷² Satın alınan potalarının ücretinin ise Emlak-ı Hümayun İdaresi tarafından karşılandığı bilinmektedir.²⁷³

İmal edilen bileziklerin yerlerine teslim edilmesi için ise Hacı Ahmed ve Tamirhane-i Hümayun'da görevli ressam İbrahim Efendi görevlendirilerek kendilerine Hazine-i Hassa tarafından yolluk ücreti verildiği kaydedilmiştir.²⁷⁴

Sütun bileziklerinin imalinin tamamlanıp yerine gönderilmesinin ardından bunların yerlerine monte edilebilmesi için Tamirhane-i Hümayun'dan işçiler gönderilmiştir. Kayıtlarda yer alan bilgilerde yerlerine takılabilmesi için çalışan işçilerin ücretleri, gerekli olan levazımatın bedeli ve nakliye ücreti de yer almaktadır.²⁷⁵

3.2.5. Araba İmalı

Tamirhane-i Hümayun'da imal edilen eşyalar arasında nakliye arabaları, askeri arabalar ve hasta arabaları gibi çeşitli türden araba üretildiği bilinmektedir. 1893 yılında on beş adet hasta arabası imal edildiği ve yerlerine teslim edilmesi konusunun Hasan Cemil Paşa'ya sunulduğu kaydedilmiştir.²⁷⁶

Yapılan imalat hakkında arşivdeki en çok belge askeri nakliye arabaları üretimi konusudur. Tamirhane-i Hümayun'da kırk adet nakliye arabası imal edildiği ve Gülhane'de yer alan Levazım-ı Askeriye'ye teslim edildiği bilinmektedir.²⁷⁷ Nakliye arabalarının imalinde kullanılan makinelerin teminine 5.000 kuruş harcandığı ve bunun da Tamirhane-i Hümayun Nezareti'ne takdim edildiği bilgisi bulunmaktadır.²⁷⁸ 1906 yılında Tamirhanede imal edilen askeri nakliye arabaları hakkında ise Teke Mutasarrıflığı vasıtasıyla getirilen iki yüz elli metre

²⁷¹ BOA, HH.İ.155/49.

²⁷² BOA, ML.EEM.534/58.

²⁷³ BOA, ML.EEM.542/59.

²⁷⁴ BOA, ML.EEM.463/55.

²⁷⁵ BOA, ML.EEM.573/18, ML.EEM.577/26.

²⁷⁶ BOA, Y.PRK.HH.26/62.

²⁷⁷ BOA, Y.MTV.274/120.

²⁷⁸ BOA, HH.d.29141.

kerestenin kesilmesi ve ihracı için levazımatı Aksu Limanı'na kadar getiren Isparta tüccarından Arapzâde Mehmet ve Şükrü Efendilerin rütbelerinin yükseltildiği kaydedilmiştir.²⁷⁹

1907'de ise Tamirhanede imal edilen elli adet nakliye arabası, yüz otuz koşum ve iki bin adet karavanın askeri depoya teslim edilmiştir.²⁸⁰ Ayrıca Ordu-yı Hümayun'un nakliye arabalarına ihtiyacı olması sebebiyle Tamirhanede imal edilmiş ne kadar araba mevcutsa ordulara dağıtılmak üzere Nizamiye'ye teslim edildiği kaydedilmiştir.²⁸¹

3.2.6. Kağıthane Memba Suyu

Kağıthane'de bulunan memba suyu için Tamirhane-i Hümayun'da çeşmeler imal edildiği ve imal edilen çeşmelerin yine Tamirhane çalışanları tarafından yerlerine takıldığı bilinmektedir. 1903 tarihinde yapıldığı bilinen bu çeşmeler için çalışan kişilerin isimleri, gündelikleri ve kaç gün çalıştıkları yer alan bilgiler arasındadır.

Çalışanların isimlerinin bulunduğu listelerde daha çok yabancı ustaların yer aldığı görülmektedir. Belgelerde yer alan çalışanlar arasında Haridun Yani, Usta Mirat ve Haristo adında taşçılar bulunmaktadır. Hepsi toplam altı gün çalışmakla birlikte gündelikleri farklı olarak gösterilmektedir. Haridun'un gündelik 19, Usta Mirat'ın 20, Haristo'nun 18 kuruş yevmiye aldıkları kaydedilmiştir.²⁸²

Kağıthane civarında yer alan Ayazma suyu²⁸³ makinesinin kızığının dışına ağaç kaplama ve pirinç bileziklerinin yenilenmesi için çalışan Tamirhane-i Hümayun işçilerinin gündelikleri hakkında liste bulunmaktadır.²⁸⁴

Tablo 3.8 Ayazma Suyu Makinesi Tamirinde Çalışan Tamirhane-i Hümayun Ustaları

Fiyat (Kuruş)	İsimleri	Gün	Gündelik
80	Yüzbaşı Bekir Efendi	8	10
80	Mülazım Mehmet Salih Efendi	8	10
80	Mülazım Derviş Ahmet Efendi	8	10
80	Serçavuş Mehmet Tayyar Efendi	8	10

²⁷⁹ BOA, HH.İ.180/40.

²⁸⁰ BOA, Y.PRK.KOM.15/7.

²⁸¹ BOA, BEO, 3398/254780.

²⁸² BOA, ML.EEM.441/79.

²⁸³ Ayazma suyu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Ayazma", TDV, İA, c.4, İstanbul, 1991, s.229-230.

²⁸⁴ BOA, ML.EEM.443/25.

Buradan da anlaşılacağı üzere Tamirhane-i Hümayun'da saray dışına ve padişahın emlaklarına ait yerler dışına da işler yapılmaktaydı. Gerektiğinde şehrin diğer yerlerinin imalat ve tadilat ihtiyacı karşılanmakta, hatta diğer vilayetlere kadar işler yapıldığı bilinmektedir.

3.2.7. Diğer Vilayetler İçin Yapılan İşler

Tamirhane-i Hümayun'da yapılan işlere bakıldığında İstanbul dışındaki taşra vilayetleri için de imalat ve tadilat işleri yapıldığı görülmektedir. Başta Bursa olmak üzere Bolu, Balıkesir ve Söğüt bölgeleri için Tamirhane-i Hümayun'da yapılan işler olduğu tespit edilmiştir.

Bu konu hakkındaki ilk örnek Bolu sancağının Gerede kazasına ait Ovacık karyesinde bulunan caminin tamiridir. Bunun için gereken 2.600 kuruş masraf, Tamirhane-i Hümayun görevlilerinden İbrahim Ağa'ya teslim edilerek gönderildiği kaydedilmiştir.²⁸⁵ Bir diğer örnek ise Balıkesir'de bulunan büyük cami için çınar ağacından Tamirhanede imal edilen iki büyük rahledir. Bu rahlelerin yerlerine nakil ve teslim edilmesi amacıyla Hacı Ömer Efendi'nin tayin edildiği bilinmektedir.²⁸⁶

1908 tarihinde Söğüt'te inşa edilen camiye ait levhaların oyma ve çerçeve işlerinin Tamirhane-i Hümayun'da yapılması var olan bilgiler arasındadır.²⁸⁷ 1904 tarihinde ise Bursa Çekirge'de Gazi Hüdavendigâr Camii'nin tadilatında şekline zarar gelmemesine özen gösterildiği yer alan bilgiler arasındadır. Tamirhanede imal edilip açılışına yetiştirilmesi gereken çerçeve, levha ve şamdanların masraflarını gösteren liste belgede yer almaktadır.²⁸⁸

Tablo 3.9 Bursa Gazi Hüdavendigâr Camii İçin Tamirhane-i Hümayun'da İmal Edilen Eşyaların Masrafı

Eşyanın Cinsi	Fiyatı	Miktarı	Kuruş
Osmanlı yaldızı	100	9 ...	900
Platin verniği	25	3 teneke	76
Lake	12	1 teneke	12
Ustunç	4	4 kıyye	16
Neft	6	1 kıyye	6
Kaplama çivi	2	50 dirhem	
Başsız ...	2	100 dirhem	
Beyaz zımpara kâğıdı	8	5 adet	1
Siyah zımpara kâğıdı	8	2 adet	

²⁸⁵ BOA, HH.İ.224/85.

²⁸⁶ BOA, ML.EEM.485/31.

²⁸⁷ BOA, ML.EEM.669/44.

²⁸⁸ BOA, ML.EEM.493/10.

Demir vida	2	1 paket	2
... çivi	2	3 kıyye	6
Nemçe kalası	17	6 adet	104
Pirinç sac	15	1 kıyye	15
Demir paraşol	1	16 kıyye	16
Fabrika tahtası	194	28 adet	130
Kokulu çam	0	7 adet	0
İncir kaplama tahtası	0	6 adet	0
Nikelden mamul kebir mihrap şamdanı	1.100	2 adet	2.200
Nakliye masrafı			20

Yukarıdaki listede de gösterildiği gibi Tamirhane-i Hümayun'da imal edilen eşyaların masrafları, kullanılan levazımatan nakliye masrafına kadar verilen ücretler arşiv kayıtlarına geçmiştir. Tamirhane-i Hümayun İdaresi, burada da olduğu gibi düzenli bir şekilde masrafları kayıtlara geçirerek kontrolü sağlamaya çalışır.

1855 yılında Bursa'da büyük tahribata yol açan deprem Hüdavendigâr Camii için de hasara yol açtığından Sultan II.Abdülhamid, 1904'te camiyi tadilata sokar.²⁸⁹ Tamirhane-i Hümayun'da cami için yapılan işlerin de bu tadilat sırasında olduğu kuvvetle muhtemeldir. Sultan Abdülhamid'in hal edilmesinin ardından Tamirhane-i Hümayun ilga edilir ve 1910 yılında bu konu tekrar gündeme gelir. Teşkilat işlevini yitirdiği için levhalar tamamlanıp gönderilememiştir. Dolayısıyla Bursa Hüdavendigâr Cami ve Söğüt'te inşa edilen cami için yapımı süren eşyaların tamamlanıp yerlerine gönderilmesi istenir.²⁹⁰

3.3. Tamirhane-i Hümayun'nun İlgası

Tarihe 31 Mart vakası²⁹¹ olarak geçen ve Sultan II.Abdülhamid'in hal' edilmesinin ardından Yıldız Sarayı, II.Fırka Kumandanı Mirliya Şevket Turgut Paşa'nın kontrolüne geçer. Hareket Ordusu'nun Yıldız Sarayı'nın kontrolünü ele alması ile o döneme kadar Sultan Abdülhamid'in hizmetinde çalışmış kişiler çeşitli cezalara çarptılır ve hal edilen sultanın yerine

²⁸⁹ Eyice S. (1998), "Hudâvendigâr Külliyesi", TDV, İA, C.18, İstanbul, s.290-295.

²⁹⁰ BOA, DH.MUİ.75/44.

²⁹¹ 31 Mart Vakası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", TDV, İA, C.34, İstanbul, 2007, s.9-11.

Mehmed Reşat tahta geçirilir. Yönetim merkezi ise yeniden Dolmabahçe Sarayı'na taşınır ve Hazine-i Hassa, Maliye'ye devredilir.²⁹²

Yıldız Sarayı'nın kontrolünün ele geçirilmesinin ardından Şehremini Hazım Bey başkanlığında özel bir komisyon teşkil edilir ve bu komisyon sarayda yoğun bir çalışma yürütür. Saraydaki para ve evrakların sayımı ve tetkik işinin yürütülmesini sağlayan bu komisyona Mahmud Şevket Paşa'nın isteği üzerine bu işe nezaret etmek amacıyla iki heyet oluşturulur. Sarayda yürütülen çalışma sonucunda para ve değerli eşyalar mühürlenerek Harbiye Nezareti'ne teslim edilir.²⁹³

Tamirhane-i Hümayun'un kaldırılmasının hemen ardından idarenin 1904-1907 yılları arasının hesap icmallerini gösteren bir defter tutulup kayıtlara geçirilir. Bu defterde Tamirhane-i Hümayun İdaresi'nin mağaza masrafları, işçi yevmiyeleri ve borçların ödenmesine harcanan paranın miktarı gösterilir.²⁹⁴

3.3.1. Tamirhane-i Hümayun Çalışanlarının Durumu

Sultan II.Abdühamid'in hal' edilmesi ve Yıldız Sarayı'nın kontrolünün Harekât Ordusu'na geçmesi ile Sultanın saltanatının simgesi olan saray da değişikliğe uğrar. Birçok yapı ve kurum kaldırılarak yönetim merkezi değişirken Tamirhane-i Hümayun da bundan etkilenerek ilga edilen kurumlardan biri olur.

Bu konuda ilk yapılan icraatlar arasında Tamirhane-i Hümayun nazırı Ferik Hasan Paşa'nın Daire-i Askeriyye'ye iade edilmesi olur.²⁹⁵ Yıldız Sarayı'nda teşkil edilmiş komisyona gönderilen yazıda ise Tamirhanede mevcut bulunan makine, alet ve edevatın Ebniye-i Seniyye ambarına nakledilmesine karar verilir. Bu göreve de Vedat Bey tayin edilir.²⁹⁶ Hareket Ordusu'na yazılan bir başka belgede Tamirhane-i Hümayun İdaresi'ne ait hesap defterinin Yıldız Sarayı'nda olup komisyon tarafından memura teslim edildiği bildirilmektedir. Ayrıca defter ve evrakların Tamirhane-i Hümayun ve Çini fabrikası müdürü tarafından Hazine-i Hassa memurlarına teslim ettiği dile getirilmektedir.²⁹⁷

²⁹² Polat H. – Akandere O. (2020), “Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi”. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı.1, s.339-389.

²⁹³ Polat-Akandere, a.g.m., s.339-389.

²⁹⁴ BOA, HH.d.16699.

²⁹⁵ BOA, İ.HUS.171/36.

²⁹⁶ BOA, MB.872/106.

²⁹⁷ BOA, MB.İ.133/73.

Tamirhane-i Hümayun'un ilgasının ardından ortaya çıkan sorunlardan biri de buradaki çalışanların akıbeti olur. Kurumun ortadan kalmasıyla açığa çıkarılmış olan kişiler maaşlarını alabilmek için dilekçe yazmışlar fakat bu dilekçeler dikkate alınmadığından zor durumlara düşerek fırınların dahi yağmaladıkları kaydedilmiştir. Bu sebeple işler yoluna koyulana kadar zor durumda kalan kişileri kendilerine münasip yerlerde iş ve yiyecek verilmesi, uygun hizmetlere gelene kadar da maaşlarının temin edilmesi dile getirilir.²⁹⁸ Bir başka bilgi ise Tamirhanede çalışan işçilerin artık istihdamı mümkün olmadığı için emekli olanların usule göre işi bırakmaları²⁹⁹ diğerlerinin ise uygun hizmetlere yerleştirilmesine karar verildiği tahmin edilmektedir.

Bir başka belgede Tamirhane-i Hümayun çalışanlarından olup teşkilatın ilga edilmesiyle birlikte işi bırakan Şirvanlı Cündî b. Raşid, Mehmet b. İsa, Hacı b. Hasan ve İbrahim b. Abdullah ile ilgilidir. Bu kişiler Maliye Nezareti'ne yazmış oldukları dilekçede Bitlis vilayeti Şirvan kazası halkından olup memleketlerine dönmek istediklerini dile getirerek muhasebe pusulası gereğince alacaklı olduklarını söyleyerek bu ödemenin ertelendiğini, memleketlerinin uzak olduğunu, dolayısıyla da ödemenin yapılmasını talep ederler. Bu dilekçeyi göz önünde bulunduran komisyon da gecikmiş ücretlerinin ödeneceğini ifade eder.³⁰⁰

1910 tarihli başka bir belgede Tamirhane-i Hümayun muhasebecisi Kerim Bey'in çeşitli yerlere borcu olduğu ve hazineden maaş almadığı için kendisi muhtaç bir halde olup borçlarını ödeyemeyecek bir halde bulunduğundan sadaka-i seniyye olarak kaydı silinir.³⁰¹

3.3.2. Tamirhane-i Hümayun'da Mevcut Olan Eşyanın Durumu

Bu konu hakkında arşivde yer alan evrakın yeterli olmamasından dolayı net bilgiye ulaşılamamıştır. Sınırlı sayıdaki kaynaktan edinilen bilgilere göre Tamirhane-i Hümayun'un kaldırılmasının ardından binanın kullanıma kapatılması ve Demirhane binasının da mutfağa çevrilmesinin ardından buralarda mevcut bulunan çeşitli makine, tezgâh gibi eşyaların ihtiyaç bulunan başka yerlere nakledildiği bilinmektedir. Üretimi henüz bitmemiş olan eşyalar ise tamamlanarak ulaştırılması gereken yerlere teslim edildiği düşünülmektedir.

Tamirhane-i Hümayun'da mevcut olan alet ve edevat ile ilgili olarak Mahmud Şevket Paşa'nın, bu alet ve edevatın Tophane-i Amire'ye teslim edilmesini istediği bilinmektedir.³⁰²

²⁹⁸ BOA, DH.MKT.1282/55.

²⁹⁹ BOA, MB.İ.872/40.

³⁰⁰ BOA, ML.EEM.768/32.

³⁰¹ BOA, HH.İ.201/43, MB.İ.139/40.

Bunun dışında 1910 tarihli belgede Tamirhanenin kereste ambarında yer alan kereste ve marangoz tezgahlarının Osmanlı donanmasının tamiratında işe yarayabileceği gerekçesiyle Tersane-i Âmire'ye gönderilmesi talep edilir.³⁰³

1913 tarihinde Tamirhanede mevcut üretimi bitmiş veya bitmemiş olan eşyaların bulunduğu ve bunların ayrılarak ambara nakledildiği bildirilir. Üretimi tamamlanmamış olan eşyaların da imalinin bitirilmesi gerektiği dile getirilir.³⁰⁴

Netice olarak Sultan II.Abdülhamid'in hal' edilip Yıldız Sarayı'nın kontrolünün ittihatçılara geçmesi ile Tamirhane-i Hümayun ilga edilmiş ve burada kullanılmakta olan levazımat, üretilmekte olan eşyalar ve işçilerin durumu hakkında sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Birçok çalışan işsiz kalırken bazı çalışanlar ise emekli olup emeklilik maaşlarını dahi alamamışlardır. Üretimi yarıda kalan eşyaların içerisinde önemli olanların üretimi tamamlanarak yerlerine teslim edildiği tahmin edilmektedir. Kullanılmakta olan değerli eşyalar ise devletin başka birimlerinde istifade edilmek üzere çeşitli yerlere gönderilmiştir.

³⁰² BOA, DH.MUI.6/23.

³⁰³ BOA, BEO.3708/278060.

³⁰⁴ BOA, ML.EEM.1017/5.

SONUÇ

Tamirhane-i Hümayun'da imal edilmiş eserlerin günümüzde Yıldız Sarayı'nda çeşitli yerlerde sergilendiği görülmektedir. Tamirhane-i Hümayun'a ait binalar içerisinde Marangozhane binası günümüzde Yıldız Sarayı Müzesi içerisinde Sultan Abdülhamid'in hususi marangozhanesinin yanındaki büyük bina olan Büyük Marangozhane olarak geçmektedir. Tamirhane binasına gelince günümüzde sarayda kütüphane olarak sergilenmekte olan binanın bitişiğinde yer aldığı düşünülmektedir.

19. yüzyılda geleneksel sanatların kaybolmaya yüz tutması ile yeni sanat usulleri ortaya çıkar. Avrupa'nın hızlı bir sanayileşme sürecine girdiği bu devirde el sanatları artık ihtiyaçlara cevap vermemeye başlamıştı. Osmanlı pazarlarında Avrupa'dan gelen ürünlerin çoğalması ülke içerisinde sanayi alanında da yeni ihtiyaçların doğmasına sebebiyet vermişti. Dolayısıyla sanayileşme hususunda en göze çarpan gelişmelerden birisi Fabrika-i Hümayunların teşkil edilmesi olmuştur.

II.Abdülhamid, yönetim merkezini Yıldız Sarayı'na taşır. Ardından sarayda büyük bir imar faaliyeti başlatılır ve saltanatı boyunca sürekli yeni yapılar eklenerek genişletilen bir merkez haline gelir. Saray içerisinde çeşitli fabrika-i hümayunlar kurdurur ve bunlardan birisi de sarayın eşya ihtiyacına yönelik olarak Tamirhane-i Hümayun olur.

Tamirhane-i Hümayun, Yıldız Sarayı'nda kurulmuş olup sarayın eşyalarının imalatını ve tadilatını yapması hedeflenir. Sultan II.Abdülhamid devrinin simgesi olan Yıldız Sarayı'nın birimlerinden biri olan bu kurum yerel üretimi destekleyerek ithalat oranını azaltma hususunda büyük katkıları olmuştur. Sultan II.Abdülhamid kendisi de iyi bir marangoz olması nedeniyle her daim sanatsal faaliyetleri destekleyerek sarayın içerisinde de zanaat ve sanat işlerinin icra edildiği kurumlar teşkil ettirmiştir. Bu kurumlarda bir yandan ihtiyaç olan işler halledilirken, bir yandan da bir eğitim kurumu gibi faaliyet göstererek yeni ustaların yetiştirildiği yerler olmuşlardır.

Tamirhane-i Hümayun, farklı birimleri ve atölyeleri bulunan büyük bir fabrika gibi çalışır. Saray içinde üç ayrı binası olduğu tespit edilen kurumun birimleri Marangozhane ve Demirhane olarak bilinmektedir. Ayrıca Tamirhane binası adı altında da çok çeşitli işlerin yapıldığı farklı tezgahların yer aldığı düşünülmektedir. Birçok sanatın icra edildiği Tamirhane-i Hümayun, Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı bir kurum olarak faaliyet göstermekteydi. Fabrikada

ihtiyaç olunan eşyaların maliyetleri ve çalışanların ücretleri gibi masraflar da Hazine-i Hassa tarafından karşılanmaktaydı. Ayrıca Tamirhane-i Hümayun'un başında ayrı bir müdür bulunmakta ve fabrikanın işleyişine dair işler bu müdür tarafından yönetilerek Hazine-i Hassa Nezareti'ne kayıtlar tutularak bildirilmekteydi.

Tamirhane-i Hümayun ile ilgili olarak bir diğer göze çarpan husus ise Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı diğer kurumlar ile iş birliği halinde çalışmış olmasıdır. Gerekğinde levazımatın Ebniye-i Seniyye Ambarı gibi Hazine-i Hassa'ya bağlı ambarlardan karşılandığı bilinmektedir. Ayrıca sarayın tefrişiyle ilgilenen Mefruşat-ı Hümayun ve sarayın inşa ve tamir işleriyle ilgilenen Ebniye-i Seniyye İdaresi ile de beraber ihtiyaç dahilinde birlikte çalıştıkları tespit edilmiştir. Ebniye-i Seniyye İdaresi zaman zaman bazı işlerini Tamirhane-i Hümayun'a devredebilmekteydi.

Tamirhane-i Hümayun ilk başlarda sarayın ihtiyacına yönelik olarak kurulduysa da ilerleyen zamanlarda daha geniş çaplı olarak çalıştığı gözlemlenmiştir. Sarayın ihtiyaçlarının yanı sıra İstanbul'da yer alan diğer kasırlar ve köşkler, padişahın Emlak-ı Hümayunları ve birçok önemli kurum için işler yaptığı tespit edilmiştir. Hatta fabrikanın işleri daha da genişletilerek Osmanlı Devleti'nin sınırlarının ulaştığı diğer vilayetler için de işler yapar hale gelmiştir.

Yapılan araştırmalar sırasında bazı hususlar fikir çeşitliliğine sebebiyet vermektedir. Bu hususlarda yeteri kadar kaynak olmaması ya da birden fazla farklı fikir oluşturabilecek kaynakların çeşitliliği konunun aydınlatılmasını zorlaştırmıştır. Bu hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

İlk husus Tamirhane-i Hümayun'un kuruluş tarihinin net olarak belirlenememesidir. Tamirhane tabirinin ilk defa 1890 yılı civarında kullanılmasından dolayı bu yıllarda kurulduğu tahmin edilse de bu tarihten önce Demirhane ve Marangozhanenin var olduğu bilinmektedir. 1890 öncesinde kurulmuş olan bu atölyelerin Tamirhane-i Hümayun İdaresi'nin tam anlamıyla teşkil edilmesi ile buraya bağlandığı düşünülmektedir. Bir diğer ihtimal ise Tamirhane-i Hümayun'un hepsinden önce kurulup işlerinin büyümesi ile Marangozhane ve Demirhane gibi yeni birimlerin eklenmiş olmasıdır.

Bir diğer husus Tamirhane binasının saraydaki yerini tespit etme sorunudur. Tamirhane-i Hümayun'a ait üç ayrı binanın bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan biri günümüzde kütüphane olarak sergilenen fakat Sultan II.Abdülhamid devrinde silahhane olarak kullanılmakta mekanın hemen bitişiğinde bulunan binanın Tamirhane binası olduğu düşünülmektedir. Onun

hemen yanında Demirhane binası, günümüzde Büyük Marangozhane olarak geçen binanın ise Marangozhane-i Hümayun binası olduğu tahmin edilmektedir.

Tamirhane-i Hümayun'un alt birimleri ise Marangozhane-i Hümayun ve Demirhane-i Hümayun olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Tamirhane binası içerisinde birçok sanat ve zanaat dalının icra edildiği küçük tezgahlar şeklinde farklı atölyeler olduğu da düşünülmektedir. Çok farklı meslek gruplarına mensup insanların bulunması, çeşitli türden eşyaların üretilmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Bunların içinde yaldızlama işinin yapıldığı yaldızhane, kilitlerin tamir işlerinin yapıldığı çilingirhane, boyama ve desen işlerinin icra edildiği nakkaşhane bulunmaktadır. Tamirhanede çalışmakta olan meslek gruplarının içinde başta marangozlar ve demirciler olmak üzere yaldızcı, saraç, tornacı, madenci, bakırcı, tesviyeci, tenekeci, dökmeci, nakkaş, hamal, dülgere, taşçı, sıvacı, oymacı, ressam, bıçkıcı, sepetçi, tamburcu, kâtip, hararcı, kenetçi, piyano ustası, makine mühendisi, asfaltocu, rençber yer almaktadır.

Bir başka husus ise Tamirhane-i Hümayun İdaresi'nin, Hazine-i Hassa Nezareti'nin diğer birimlerinden kurumun işleyişi bakımından bazı farklarının olmasıdır. 1904 yılına kadar idari olarak Hazine-i Hassa'ya bağlı olsa da hesap kontrolleri hazine tarafından yapılmamaktaydı. Bu durum Tamirhane-i Hümayun'un 1904 yılına kadar mali işler bakımından düzensiz işlediğini göstermektedir. 1904 yılından itibaren ise bu işin bir düzene sokulabilmesi için bir görevli atanarak hazinenin diğer birimleri gibi düzenli çalışması hedeflenmiştir.

Tamirhane-i Hümayun İdaresi'nde, Sultan II.Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında bazı bozulmalar görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte padişahın hal edilmesi ile ortadan kalkan kurumlardan biri olmuştur. Tamirhane-i Hümayun'un ilga edilmesi ile atölyelerde yarım kalan işlerin tamamlanarak yerlerine teslim edilmesine karar verilmiş, çalışanların arasında ise yaşı gelenlerin emekli edilmesi diğerlerinin ise uygun hizmetlere yerleştirilmesine karar verilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Başkanlık Osmanlı Arşivi

1. Yıldız Tasnifi

i. Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES)

100/11

ii. Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

51/18

iii. Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

52/81	25/85	93/47	293/26	76/118	86/109
209/78	299/90	275/66	299/155	274/120	

iv. Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

49/110	69/26	167/22	89/76	167/22	143/23
69/46	91/11				

v. Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

1/47	13/101	31/93
------	--------	-------

vi. Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

1/30	36/2
------	------

vii. Yıldız Hazine-i Hassa (Y.HH)

17/45	30/58	24/9	25/36	16/44	35/6
37/18	26/62				

viii. Yıldız Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)

15/7

ix. Yıldız Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

6/8

x. Yıldız Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ)

3/59

xi. Yıldız Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE)

3/32 5/83 6/42 8/12 5/87

xii. Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

19/20

2. Dahiliye Tasnifi

i. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT)

1282/55

ii. Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)

75/44 6/23

3. Bab-ı Ali Evrak Odası Tasnifi

1497/112258 3398/254780 3708/278060

4. Cevdet Tasnifi

i. Saray (C.SM)

46/2324

5. Hazine-i Hassa Tasnifi

i. Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)

27862	29141	27270	27842	9794	27863
19077	5306	31509	30333	27056	27842
16699					

ii. Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ)

169/85	100/46	224/63	116/50	225/34	158/5	184/46
194/71	226/84	120/70	231/103	115/86	176/68	
155/57	174/74	120/75	232/59	145/46	147/18	

117/62	142/18	230/125	163/29	230/73	196/60
176/15	183/43	190/75	174/21	190/27	192/45
160/22	176/3	186/32	157/80	180/4	149/36
155/49	180/40	224/85	201/43		

iii. Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi (HH.THR)

820/32	820/35
--------	--------

6. İradeler Tasnifi

i. İrade Dahiliye (İ.DH)

900/71591	1170/91445	1265/99414
-----------	------------	------------

ii. İrade Hususi (İ.HUS)

171/36

iii. İrade Taltifat (İ.TAL)

238/45	93/50	147/26	246/84	287/58	120/69
--------	-------	--------	--------	--------	--------

7. Mabeyn-i Hümayun Tasnifi

i. Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB.İ)

85/168	60/124	133/73	872/106	872/40	139/40
--------	--------	--------	---------	--------	--------

8. Mektubi Tasnifi

i. Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (MKT.MHM)

710/33

9. Maliye Nezareti Tasnifi

i. Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM)

887/9	125/85	887/9	338/54	613/49	427/83
572/2	576/41	578/86	497/52	260/58	446/40
445/34	301/87	305/10	327/46	365/12	374/80
372/72	440/90	463/33	482/67	442/85	272/11
245/42	251/45	244/6	425/11	424/68	423/73

423/64	480/1	534/58	542/59	463/55	573/18
577/26	441/79	443/25	485/31	669/44	493/10
768/32	1017/5				

10. Plan-Proje-Kroki Tasnifi

i. Plan-Proje-Kroki Plan (PLK.p)

2944

B. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

90552/38 77950/52 77950/53 90543/1

C. Araştırma Eserleri

AKYILDIZ, Ali; *Saray Harem ve Mahrem*, Timaş Yay. İstanbul, 2019

ALGAN, Özgür; *19.Yy Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006

Ali Said, *Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, Nehir Yay. İstanbul, 1994

BAYAT, Ali Haydar; "Osmanlı El Sanatkarının Gelişmesinde Ehl-i Hiref'in Rolü ve Kimliği", Selçuk Üniversitesi El Sanatları Dergisi, Sayı 1, Konya 1997

BİLGİN, Bülent; "Yıldız Sarayı", TDV, İA, C.43, İstanbul, 2013, s.541-544

BOZCU, Pelin Bozcu; *Osmanlı Sarayında Sanatçı ve Zanaatçı Teşkilatı: Ehl-i Hiref*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2010

BOZKURT, Nebi; "Ravza-i Mutahhara", TDV, İA, C.34, İstanbul, 2007, s.475

ÇAĞMAN, Filiz; "Kanunî Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü: Ehl-i Hiref" Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı 54, İstanbul 1988, s.11-17

ÇAĞMAN, Filiz; "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, Türkiye İş Bankası Yay., Haz.Zeki Sönmez, İstanbul, 1988, s.73-77

ÇAĞMAN, Filiz; "Saray Nakkaşhânesinin Yeri Üzerine Düşünceler", Sanat Tarihinde Doğudan Batıya Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri, Sandoz Kültür Yay, 1989, s.35-46

- ÇAKILCI, Diren; “Sultan II.Abdülhamid’in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı’nda Kuşluk-u Hümâyûn Teşkilatı”, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 68, İstanbul 2018, s.57-100
- ÇAVDAR, Döndü; *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mefrûşat-ı Hümayun İdaresi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2015
- EKİCİ, Sakine Akcan; *17.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Hiref-i Hâssa Teşkilatı Birimleri ve Yapısal Özellikleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018
- ENGİN, Vahdettin; “Osmanlı İstanbul’unun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı”, Antik Çağ’dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 2015, s.169-177
- ERTÜRK, Nevra; *19. Yüzyıl Sanayi Hareketleri İçinde Fabrika-i Hümâyûnlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008
- EYİCE, Semavi; “Ayazma”, TDV, İA, c.4, İstanbul, 1991, s.229-230
- EYİCE, Semavi; “Hudâvendigâr Külliyesi”, TDV, İA, C.18, İstanbul, 1998, s.290-295
- GELTURAN, Melek; “Dünden Bugüne Nakkaşhâne ve Kûpeli Atölyesi”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2013
- GEORGEON, François; *Sultan Abdülhamid*, çev.Ali Berktaş, İletişim Yay. İstanbul, 2020
- GÜLSOY, Ufuk; William Ochsenwald, “Hicaz Demiryolu”, TDV, İA, c.17, İstanbul, 1998, s.441-445
- GÜNAY, Zeynep; *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Beşeri Sermayenin Islahı; İstanbul Sanayi Mektebi Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Harem”, İA, TDV, C.16, İstanbul, 1997, s.135-138
- KALYONCU, Hülya; “Ehl-i Hiref-i Hassa Teşkilatının Osmanlı Kültür ve Sanat Yaşamındaki Yeri ve Önemi”, The Journal of Academic Socail Science Studies, Sayı 33, 2015, s.279-294
- KARADAĞ, Esra; “19.Yüzyılda Alışveriş Mekânlarının Dönüşümü: Pera’da Bon Marché Örneği”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 331, Temmuz 2021, s.33-37
- KAZAN, Hilal; “Kanûnî Devri Saray Sanatçıları: Ehl-i Hiref”, Derin Tarih Dergisi, Özel Sayı 18, 2021, s.164-167
- KURT, Burcu; “Osmanlı Donanmasında Modern Teknolojiyi Yakalamak: Bahriye Sanayi Alayları”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.28, 2015, s.79-111

- KURTAY, Nevin; *Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1994
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK yay., Ankara, 2020
- Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid: Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2017
- OSMANOĞLU, Ayşe; *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yay. İstanbul, 2022
- OSMANOĞLU, Şadiye; *Babam Abdülhamid: Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay. İstanbul, 2020
- ÖNSOY, Rıfat; “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.2, 1984, s.5-12
- ÖZCAN, Azmi; “Otuzbir Mart Vak’ası”, TDV, İA, C.34, İstanbul, 2007, s.9-11
- ÖZDEMİR, Fatih; *1027 H. / 1617-1618 M. VE 1035 H. / 1625-1626 M. Tarihli Ehl-i Hiref Defterlerine Göre Osmanlı Saray Sanatkârları*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2017
- POLAT-AKANDERE, Hasan Ali - Osman, “Yıldız Sarayı’nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi”. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı.1, 2020, s.339-389
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “Ceyb-i Hümayun” TDV, İA, İstanbul, 1993, C.7, s.465-467
- SARI, Nil; “Tıp”, TDV, İA, C.41, İstanbul 2012, s.101-111
- SARIYILDIZ, Gülden; “II.Abdülhamid’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhâne”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, İstanbul, 1994, s.121-145
- SUNAR, Mert; “Osmanlı Devleti’nde Arslanhane”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 292, 2018, s.36-41
- SERİN, Sinem; *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya; *Saray ve Ötesi*, Can Yay., Haz.Necati Tonga, İstanbul, 2022
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara, 2014
- ÜREKLİ, Fatma; “Sanâyi-i Nefise Mektebi”, İA, TDV, C.36, İstanbul, 2009, s.93-97
- ÜREKLİ, Fatma Ürekli; *Sanayi-i Nefise Mektebi’nin Kuruluşu ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997

- Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları: Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yay. İstanbul, 2017
- TERZİ, Arzu; *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay. Ankara, 2000
- TERZİ, Arzu; “Hazîne-i Hâssa” TDV, İA, İstanbul, 1998, C.17, s.137-141
- TERZİ, Arzu; “XIX.Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 16, İstanbul, 1998
- YAMAN, Bahattin; *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18.Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008
- ZENGİN, Ersoy; “Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumu Olarak Tophane-i Amire Sanayi Alayları ve Mektebi”, Çayeli’nden Erzurum’a: Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2016, s.449-466
- Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid*, Akıl Fikir Yay. İstanbul, 2018

EKLER**EK 1 – MARANGOZHANE-İ HÜMAYUN'DA HAZİNE-İ HASSA'DAN MAAŞSIZ OLARAK İSTİHDAM OLUNANLAR**

İsimleri	Rütbesi	Alayı	Sınıfı	Hamil olduğu nişan	Mülahazat
Mehmed Ağa	Kolağası	Tophane-i Amire	Marangoz	Sanayi madalyası	Pek güzel nezaret ediyor
Ali Efendi	Yüzbaşı	Tophane-i Amire	Tesviyeci	Sanayi madalyası	Pek güzel çalışıp makineye nezaret ediyor
Ahmed Ağa	Yüzbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek iyi Çalışıyor
Ömer Efendi	Mülazım-ı Salis	Tophane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Hasan Kahraman	Serçavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	Sanayi madalyası	Çalışıyor
Aziz Halil	Serçavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	Sanayi madalyası	Pek güzel usta gibi çalışıyor
Tahsin Osman	Serçavuş	Tophane-i Amire	Marangoz	Sanayi madalyası	Pek güzel usta gibi çalışıyor
Mustafa İsmail	Serçavuş	Zeytinburnu Fabrikası	Marangoz	Sanayi madalyası	Pek güzel usta gibi çalışıyor
Ali Mehmed	Çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek güzel çalışıyor
.... Mehmed	Çavuş	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek güzel çalışıyor
Ali Ziya Hüseyin	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Usta gibi müstaid olup çalışmakta olduğu
Hakkı Salih	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		İyi çalışıyor? iyi yapıyor
Resul Emin	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Ali Ahmed	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor

Ali Hasan	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Kemal Mustafa	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Hüseyin İsmail	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
İbrahim Hüseyin	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Recep Hüseyin	Onbaşı	Tophane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Abdülğani Ömer	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Ömer Dursun	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Mehmed Hüseyin	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Pek iyi çalışıyor
Ömer Hüseyin	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Mehmed Ali Mehmed	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Abdullah Hasan	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Halil Ali	Onbaşı	Tersane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Abdullah Bekir	Nefer	Tersane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Mustafa Osman	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Sabit Mehmed	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Zihni Mustafa	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
İsmail Mustafa	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Mustafa Ahmed	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çalışıyor
Mehmed Mustafa	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Halil Kadri	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Cevdet Rıza	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Şerif Hüseyin	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
..... Mehmed	Nefer	Tophane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor

Ömer İbrahim	Nefer	Tersane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Hüseyin Ömer	Nefer	Tersane-i Amire	Marangoz		Çırak çalışıyor
Faik Mustafa	Nefer	Tersane-i Amire	Marangoz		İyi çalışıyor
Mehmed Hüseyin	Nefer	Tersane-i Amire	Marangoz		Makineye yardım ediyor
Hasan Abdullah	Çavuş	Tophane-i Amire	Oymacı	Sanayi madalyası	Pek iyi çalışıyor
İslam Abdulkadir	Onbaşı	Tophane-i Amire	Oymacı	Sanayi madalyası	İyi çalışıyor
Hüseyin İbrahim	Nefer	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Ali Efendi'ye yardım ediyor makinelerde
Hüseyin Mahmud	Çavuş	Hassa Sanayi Alayı	Tornacı		Çırak çalışıyor
Hüseyin İsmail	Nefer	Hassa Sanayi Alayı	Tornacı	Sanayi madalyası	İyi çalışıyor
Ahmed Mehmed	Onbaşı	Tersane-i Amire	Baltacı		İyi çalışıyor
Salih Mehmed	Onbaşı	Tophane-i Amire	Saraç		İyi çalışıyor
Ali Abdullah	Serçavuş	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Müstaid olup çalışıyor
Salih Ahmed	Serçavuş	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Müstaid olup çalışıyor
Mustafa Abdulgani	Çavuş	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Müstaid olup çalışıyor
Haşim Salih	Çavuş	Tophane-i Amire	Demirci		Müstaidce çalışıyor
Osman Hüsnü	Çavuş	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çalışıyor
Kadri Mehmed	Çavuş	Zeytinburnu Fabrikası	Demirci		Müstaid olup çalışmakta
Ali Abdurrahman	Çavuş	Zeytinburnu	Demirci		Devamsız olduğu

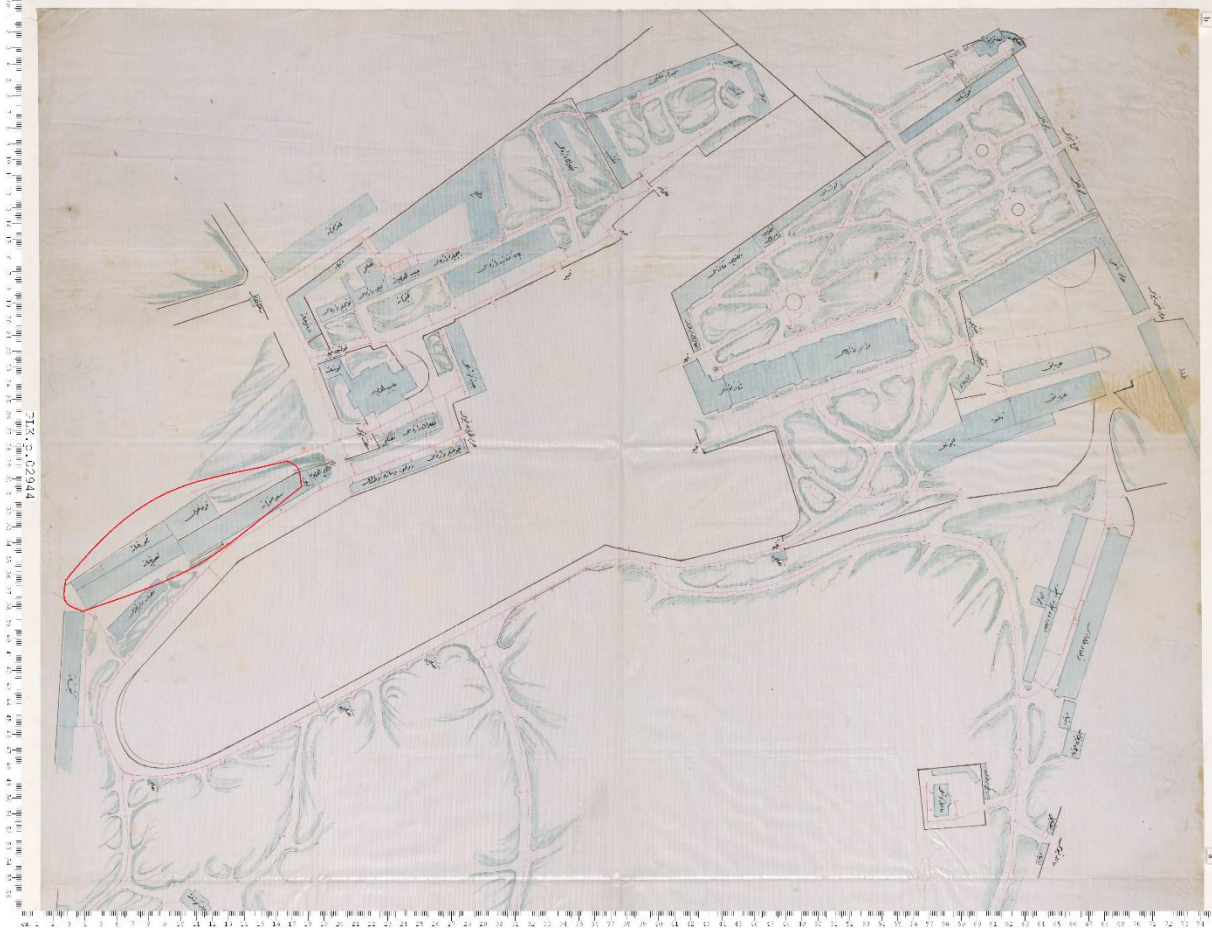
		Fabrikası			
İsmail Murad	Onbaşı	Zeytinburnu Fabrikası	Demirci		Çalışmakta olduğu
Yusuf Mehmed	Onbaşı	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çalışmakta olduğu
Beşar İsmail	Onbaşı	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çalışmakta olduğu
Mustafa Mehmed	Onbaşı	Tophane-i Amire	Demirci		Çalışmakta olduğu
Mehmed Ahmed	Onbaşı	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çalışmakta olduğu
Ahmed Mehmed	Nefer	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çalışmakta olduğu
....	Nefer	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çalışmakta olduğu
Ali Mehmed	Nefer	Zeytinburnu Fabrikası	Demirci		Müstaid olup çalışmakta olduğu
Şükrü Hüsnü	Nefer	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Tembel etmekte
Ali Aziz	Nefer	Tophane-i Amire	Tesviyeci		Çırak olup çalışmakta ve müstaid
Hasan Mehmed	Nefer	Tophane-i Amire	Demirci		Çırak çalışmakta
Şükrü Efendi	Binbaşı	Tophane-i Amire	Nakkaş	Dördüncü Muhammediye ve Sanayi ve İmtiyaz madalyası	
Halil Ömer	Onbaşı	Tophane-i Amire	Nakkaş	Sanayi madalyası	
İbrahim Süleyman	Serçavuş	Tophane-i Amire	Kalemkar		Mösyö Rantultan yanında çalışmakta olduğu
Emin İbrahim	Çavuş	Tophane-i Amire	Tenekeci		Çalışıyor
Temel Ağa	Gedikli	Tersane-i Amire	Çilingir		Çalışıyor
Mehmed İsmail	Nefer	Tersane-i Amire	Çilingir		Çalışıyor

Rasim Osman	Nefer	Tersane-i Amire	Çilingir		Çalışıyor
-------------	-------	-----------------	----------	--	-----------

Kaynak: BOA, Y.PRK.SGE.5/83

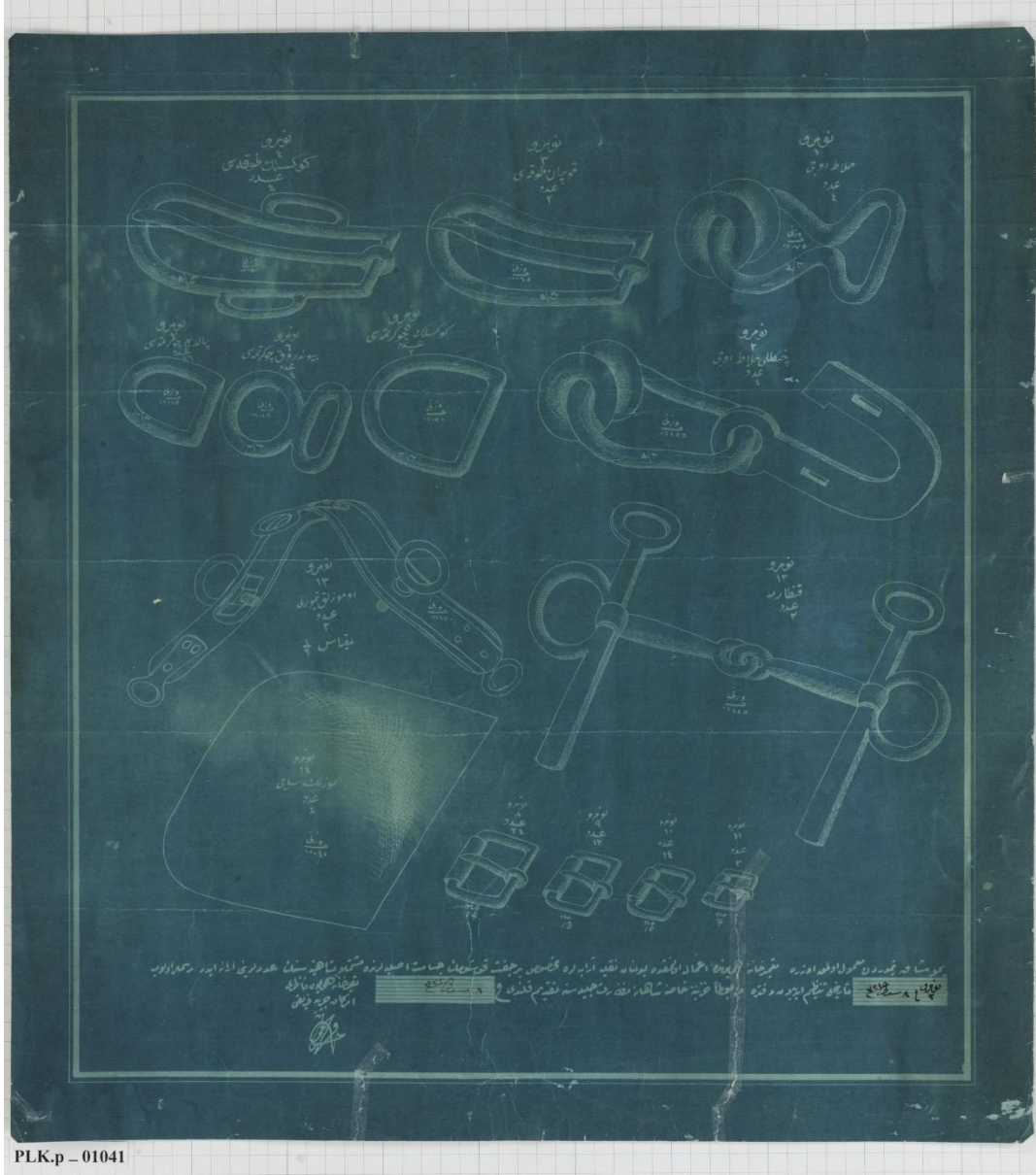

EK 2 – İÇERİSİNDE TAMİRHANENİN DE YER ALDIĞI YILDIZ SARAYI GAZ BORULARI HARİTASI

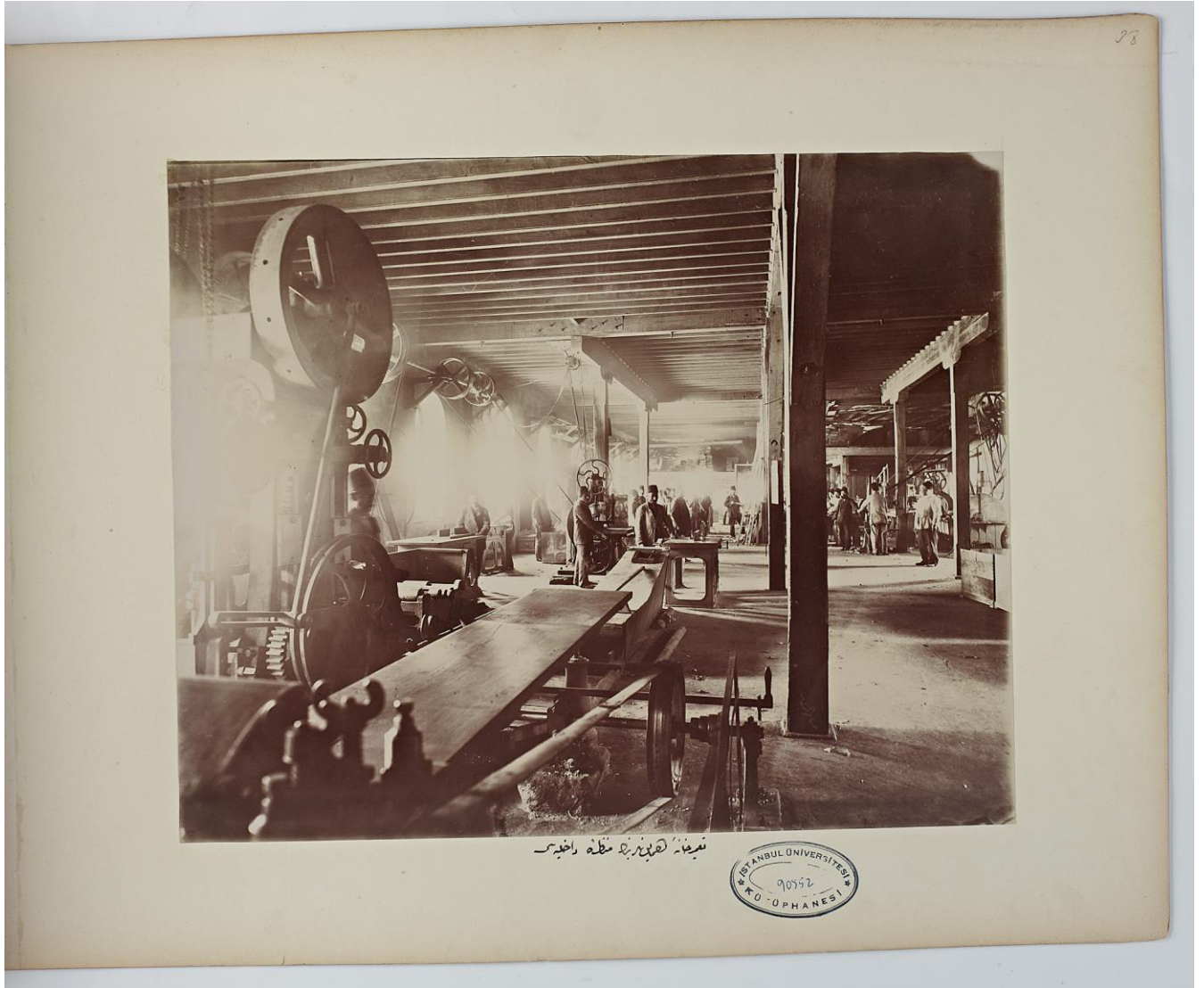
Kaynak: BOA.PLK. p.2944

EK 3- TAMİRHANEDE İMAL OLUNAN DEMİR KOŞUM TAKIMLARI, KEMER TOKALARI, GÖZLÜK SACI GİBİ EŞYALAR

Kaynak: BOA, PLK.p.1041

EK 5- TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'UN GÖRÜNTÜSÜ

Kaynak: İ.Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90552/38

EK 6 – TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'DA İMAL EDİLMİŞ ARMA-İ OSMANÎ

Kaynak: İ.Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 77950/52

EK 7 – TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'DA İMAL EDİLMİŞ AHŞAP SEHPA

Kaynak: İ.Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 77950/53

EK 8- MEKKE-İ MÜKERREME'DE İNŞA OLUNAN MİSAFİRHANE-İ HÜMAYUN

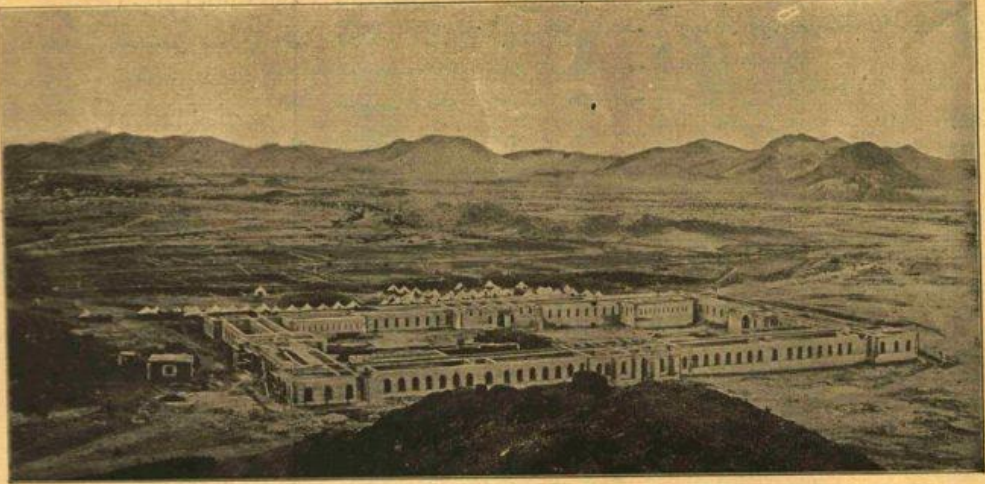
Kaynak: İ.Ü Nadir Eserler Kütüphanesi, II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90543/1

EK 9 – SERVET-İ FÜNUN DERGİSİ'NDE HAYRAT-I SENİYYE-İ HİCAZİYE

٤

زوت قون

نومرو ٢٦١

[جمله مبرات سنیه جناب خلافتناھیدن مکرمہ در دست انشا و اکال بولوب برنجی قانی رسیدہ حد ختام اولان مسافر خانہ نک منظرہ عمومی سی]

Vue générale de l'Asile des Pèlerins en construction près de la Mecque; d'après une phot. spéciale.

خیرات سنیه حجازیہ

بوگونکی نسخہ مزیدہ بیراہہ سر صفحہ
توقیر اولان لوحہ تصویر عیون ابتہاجزی
بحقر تقریر و تنویر ایدہ جک تمسایل
مقدسہ دندر .

هرقبضہ ترابی ، هر سنکبارہ قدسیست
نصابی بالجلہ دین و تقوی اربابی طرفندن :
ای خاک پاک ! سجدہ گہ جانم اول نیم .
کل الصغای دبدہ امانم اول نیم .
ای سنکبارہ .. ای کھر شاهوار فیض !
هر لحظه حرز سینہ ایمانم اول نیم .

ترانہ اشتیاقی پرورانه سبیلہ یاد و تاقی
اولسان خطہ معظمہ حجازک بر قطعہ
بر مسعدتی ، هر عنایت بیثالی ، هر لطف
عال العالی کافہ اعانلم و اعالی جانبندن :
کور مشیدر شوعاطفتک مثالی جهان ؟
تمکئیدر بیوکلکشی انلک بیان ؟
یوقدر جهانده مثلی اوفضک ، اوقدرتک ،
شاهد بوادعائمرہ سکان آسمان .

اقرار حقیقت دناریلہ آلفشلائان مقام

جلیل خلافت کبراک — اهمیت مبارک
موقبلہ متناسب — بر اثر علونیتی ارایہ
ایدن بولوحہ غرا نہ مرتبہ مظهر تجرید
وتکریم ایدلسہ احرا دگیدر ؟

عالمک محروسہ نک هر طرفدہ تعمیر آ ،
تجدیدآ ، تأسیس انشا و احیا و اعلا بیورلقده
اولان و حقیقلہ تعدادی دکل ، حتی تخمیناً
ابرادی کنجایش پذیر طوامیر امکان اولہ میان
جامعلر ، تکسیرلر ، مکتئیلر ، چشمعلر کی
بیکارجه مبرات محاسن آیانه بر ضمیمہ نافہ
اولقی اوزرہ خطہ مبارکدہ بناسہ مقدما
ارادہ ملهمیت عادہ جنساب خلافتناھایی
شرفصدور بیورلمش و کال گرمی ایلہ دوام
ایدن عملیات مهمہ انشاییہ سی — رسمده
کورلدیکی وجہلہ — خیلیدن خبلی ایلرلہ مش
اولان [مسافر خانہ] اون بیک کشی استیجابہ
کافی بر بشای جسیم اولہ جقدرکہ مقصد
تأسیسنده کی علوبت خدا پسندانہ پیش نظر
امسانہ کلدیکجه مؤسس بالحیریتہ منتدارانہ
عرض شکران و ثنا و عمر و دولته تکرار

بکرار دعا انلک حج اکبر قدسیستدہ بر

وظیفہ عد ایدلہ ملک ممکن اولہ ماز .
ایغای فریضہ امنیہ موجدانہ و حقیر -
ستانہ سبیلہ چار اقطار عالمدن سوی دلجوی
کہ ایللاھہ شد رحل ایدن افواج حجاج مسلمین
ایچون بولہ بر آرامگاهہ — خصوصیلہ
محافظہ صحت نقطہ نظرندن — نہ درجه لردہ
احتیاج اولدیغنی و بنا علیہ بو خیر جلیک
قیمت و اهمیتی تعریف و تفصیلہ حاجت
کورده بیز . ذاتاً هانکی همت ملوکانہ وارددرکہ
بر احتیاج میری دافع و دین و دولہ ، ملک
وملتہ خادم و نافع اولسون .
مصارفی طرف اشرف حضرت ظل -
اللہیدن احسان بیورلقده و بر ہیئت مخصوصہ
نظارت و واسططیلہ انشا ایتدرلمکده اولان
[خیرات سنیه حجازیہ] ایسہ یالکز بو
مسافر خانہ دن عبارت دکلدر ، مرضای
حجاج کرامک ابوا و تداو یستہ مخصوص
خستہ خانہ و اجز اخانہ لر تأسیس دہ امر و فرمان
مراجہ بیان هما یون جمله منیفہ سندن اولہ رق
مسافر خانہ نک ختاسمندہ بونلرکدہ بناسہ
مباشرت اولہ جقدر .

EK 10 – TAMİRHANE-İ HÜMAYUN'DA İMAL EDİLMİŞ ÇEKMECE

Kaynak: Milli Saraylar İdaresi, Yıldız Sarayı Müzesi, Envanter No: 11/1088

EK 11 – YILDIZ SARAYI PLANI

Kaynak: Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Yıldız Sarayı Müzesi

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Elmas Esra ERDAL
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Antalya Hacı Dudu Mehmet Gebizli Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (2018-2022)
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, (2022-2024)
Tez Konusu	Yıldız Sarayı Tamirhane-i Hümayunu
Yabancı Dil / Diller	İngilizce

